

Esad Bajić

NA tragu
SNA

ŽUPSKI MONOLOZI

Naziv knjige

Na tragu sna - župski monolozi

Autor: Esad Bajić

Izdavač: MC IZ u BIH

ESAD BAJIĆ

NA TRAGU SNA
ŽUPSKI MONOLOZI

Sarajevo, 2025

Dragi čitatelji,

Uz prve dane mubarek mjeseca Ramazana, Islamske informativne novine Preporod sa radošću vam poklanjaju online izdanje knjige “Na tragu sna – Župski monolozi” autora Esada Bajića.

Ova knjiga je putovanje kroz misli i sjećanja, gdje se poezija, eseji i pripovijesti prepliću u slojevitu priču o duši, vremenu i prostoru koji oblikuju naše postojanje. Esad Bajić piše srcem, donoseći nam priče utkane u duh vjere, doma i zajedničkog pamćenja. Njegova riječ nosi toplinu zavičaja, ali i ozbiljnost životnih lekcija koje nas oblikuju.

Ramazan je mjesec neponovljivog putovanja, promišljanja i duhovnog tkanja za one koji to vrijeme razumijevaju kao blagoslov koji nas vraća suštini – Bogu, porodici, sebi. Neka vam ova knjiga bude blagi saputnik u tim trenucima, podsjećajući vas na ljepotu riječi, snagu sjećanja i važnost srca koje vjeruje i pamti.

**S RAMAZANSKIM SELAMIMA,
VAŠ PREPOROD**

Sadržaj

Predgovor za knjigu UZ 35 GODINA SPISATELJSKOG RADA ESADA BAJIĆA	8
---	---

JUTARNJI ZAPISI 15

TRAGOVI ŽIVOTA	16
TOPLINA SRCA U HLADNOĆI ŽIVOTA	22
PADA SNIJEG I SVE JE BIJELO	26
JUTARNJA MEDITACIJA O POSTOJANJU	29
NA ZAPADU NIŠTA NOVO	32
RAT JE ZAVRŠIO	34

PRIČE 41

KOLIKO TI JE DEBELA PLOČA I DRUGE CRTICE IZ RATA	42
NA TRAGU SNA	49
IZMEĐU RATA I LJUBAVI	61
SJENE TUGE	70
MEHO DIJAGNOZA	76
KNJIGA MEHMEDA MURATOVA	78
PRIČA O MARI MIHAJLOVOJ	83
DŽIN NURKO IZ KONJIČKE ČUPRIJE	90
MEVLUDSKA NOSTALGIJA	94
ZVALI SMO GA MOHAMED	98
MRAVLJA POSLA	101
DOVA	103
AŠURA	105
KOSI, NIJE NAŠ EZAN!	108
LINĐO	110
JA U KOLO, A U KOLU DUDA - KRATAK ZAPIS S JEDNOGA MEVLUDA	112
(SNA)LAŽLJIVI INSAN	115

KATARZIČNA SJEĆANJA	117
MELIKA SALIHBEGOVIĆ	118
POVODOM SMRTI DŽEVADA KARAHASANA	123
POVODOM SMRTI MARKA VEŠOVIĆA	126
SLOVO O HADŽEMU	128
O ZUKI DŽUMHURU	133
ŽUPSKI MONOLOZI	137
ŽUPSKI MONOLOZI	138
KULTURA PAMĆENJA I SJEĆANJA	151
DA LI PAMTIŠ IL' SE SJEĆAŠ	152
UZ GODIŠNJICU OSLOBOĐENJA GLAVATIČEVA	157
UZ SVEČANO OTVARANJE ŠEHIDSKOG SPOMEN OBILJEŽJA U GRUŠČI	160
UZ DAN DRŽAVNOSTI	163
HRABROST NIJE RIZIK – RIZIK JE ŽIVOT BEZ HRABROSTI	166
UZ GENOCID U GAZI	177
Zašto muslimani šute	178
Na čijoj je strani Bog	181
Podsjećanja iz Gaze	184
Učimo li iz naših dova	186
Vežanje deve	192
PJESME	195
IMA JEDAN	196
KOLIKO JEZIKA RAZUMIJEŠ	199
ČUDO SMO	200
BEZGLASJE	202
DŽEMATSKI HALOVI	203
U RAJU NIŠTA NOVO	204
CIRKULACIJA	205
SLIKAR	207

ODSRCAVANJE	209
MURAT HALIDOV	210
RIJEČENJE.	211
NERETVA.	212
EVO ŠTA SAM	214
UZGREDNA	216
PODSJEĆANJA	218
POGLEDI	219
LA ILAHE ILLALLAH.	220

Predgovor za knjigu UZ 35 GODINA SPISATELJSKOG RADA ESADA BAJIĆA

Esad Bajić rođen je krajem 1974. godine u župskom selu Ribari, općina Konjic. Time je, za one koji žive van konjičke općine, Konjičanin, a za Konjičane – Župljanin. U Župi je završio osnovnu školu, a 1989. godine upisuje Gazi Husrev-begovu medresu u Sarajevu. Iste godine u listu učenika GHM „Zemzem“ objavljuje svoje prve radove, među kojima i ilahiju „Kome sedždu činiš, brate“, koja je vrlo brzo stekla popularnost i kroz ilmihalske i vjeronaučne udžbenike našla svoj put do čitalaca, a kroz mnogobrojna izvođenja i do slušalaca, postavši tako dva desetljeća sastavni dio osnovnog mektebskog gradiva. Tokom školovanja u Gazi Husrev-begovoj medresi bio je urednik lista učenika „Zemzem“.

Početak agresije na Bosnu i Hercegovinu 1992. godine prekida školovanje u trećem razredu i naredne četiri godine, poput mnogih svojih vršnjaka, provodi u Armiji RBiH. Taj period života, u kojem 1992. godine doživljava i pogibiju oca, u velikoj mjeri će utjecati na njegovu pisanu riječ i angažman nakon agresije. Nije ostao u Oružanim snagama; 1996. go-

dine zapošljava se u Medžlisu IZ Konjic kao bibliotekar u biblioteci Medžlisa, gdje i danas radi.

Prvu knjigu, zbirku pjesama „Bihuzurka“, štampa u izdanju „Muslimanskog omladinskog saveza“ Konjic 1996. godine. Već naredne godine, u izdanju BZK „Preporod“, općinski odbor Konjic, iz štampe izlazi zbirka pjesama „Kamendan“, a 1998. godine i zbirka pjesama „Besan“. Nakon toga, 1999. godine Kulturno-prosvjetno društvo „Svjetlost“ Konjic štampa zbirku priča „Sebilj ili potraga za ogledalom“, a Medžlis Islamske zajednice Konjic knjigu „Monografija Medžlisa Islamske zajednice Konjic: sa posebnim osvrtom na džamije i druge spomenike islamske kulture na ovom području“. Ovom knjigom Esadov spisateljski angažman prelazi sa poetskog i proznog i na historijski žanr i, uslovno kazano, islamistiku.

Tako 2002. godine u izdanju Medžlisa Konjic objavljuje knjigu „Znakovi za razumom obdarene“, 2003. u izdanju „Libris“ Sarajevo knjigu „Smrt, kabur i sudnji dan“, te u izdanju „El-Kelimeh“ Novi Pazar knjigu „Ramazanski nasihati“. Godine 2005. u izdanju Kulturno-umjetničkog udruženja „Sejfullah“ Konjic objavljuje knjigu „Slovo o Hidžri“. Iste godine u izdanju „Libris“ Sarajevo, u koautorstvu s Dženanom Lepiricom, objavljena je knjiga „Seksualnost i intimni život u islamu“. Godine 2006. u izdanju KUU „Sejfullah“ Konjic objavljuje zbirku pjesama „Godovi dana“.

Medžlis Islamske zajednice Jablanica 2007. godine objavljuje Esadovu knjigu „Kurban i hadž“. Slijede zbirka priča „Otkosi sjećanja“ 2008. godine i „Boja sjećanja“ 2010. godine u izdanju KUU „Sejfullah“ Konjic.

Godine 2011. u izdanju fondacije „Baština duhovnosti“ Mostar objavljuje prvi roman „Sjena jednog Taiba“, koji je do danas kroz nekoliko izdavača doživio pet izdanja, te kod istog izdavača i knjigu „Konjičke džamije“.

Godine 2012. objavljuje zbirku priča „Čuprijanja“ (KUU „Sejfullah“ Konjic), kao i knjige „Svijetli putevi islama“ i novo izdanje knjige „Kurban i hadž“ u izdanju Karađoz-begove medrese u Mostaru.

Godine 2012. osniva fondaciju „Lijepa riječ“ Konjic i u okviru nje 2013. godine štampa izbor iz poezije „Kome sedždu činiš, brate“, a u izdanju MIZ Konjic knjigu „Brak i porodica“.

Godine 2014. kroz fondaciju „Lijepa riječ“ štampa zbirku priča „Tragovi misli“, zbirku hutbi „Hudhudovim tragom“ i knjigu „Hazreti Hasan“. Naredne, 2015. godine objavljuje zbirku hutbi „Put ka Zemzemu“ i zbirku priča „Budni sin živoga“.

Godine 2017. objavljuje zbirku priča „Kriške uspomena“ i knjigu „Hazreti Husejn“, a u izdanju MIZ Konjic knjigu „Gradska džamija u Konjicu – monografija“.

Godine 2018. slijedi knjiga „Ja sam priča, ti si pjesma“, a 2019. godine knjiga „Mevludski šapat“.

Godine 2020. objavljuje svoj drugi roman „Hud-hudi“ i kratku monografiju: „Čaršijska (Junuz-čauševa) džamija u Konjicu“.

Godine 2021. u izdanju Jedinstvene organizacije boraca „Branilaca Konjica“ objavljuje knjige „Neka pamćenje traje“ i „Tragovi opstanka“.

Godine 2023. u izdanju fondacije „Lijepa riječ“ Konjic objavljuje knjigu „Između hidžretskog hlada i Isaovog milada“.

Pored knjige „Župski monolozi“, 2024. godine štampano je novo izdanje knjige „Neka pamćenje traje“ i njen drugi dio „Materijalni oblici memorijalizacije odbrambeno-oslobodilačkog rata 1992–1995. na području grada Konjica“.

Pored ovih autorskih djela, kroz fondaciju „Lijepa riječ“ štampao je više desetina naslova konjičkih i drugih autora.

Za svoje priče i pjesme više puta je nagrađivan, i u Bosni i Hercegovini i van njenih granica. Dobitnik je nagrade „Sejfulah ef. Proho“ za doprinos bošnjačkoj kulturi i tradiciji.

Knjiga „Na tragu sna - župski monolozi“, koja je pred nama, novo je nadopunjeno izdanje knjige „Župski monolozi“.

Esad i ovdje, kao i u prethodnim svojim knjigama koristi autobiografske elemente, oslanjajući se na lična iskustva iz rata, života u Župi, kao i promišljanja o vječnim temama poput ljubavi, sjećanja, prola-

znosti... U knjizi su prisutni elementi različitih književnih formi – poezije, proze i eseja.

Jedna od ključnih tema u knjizi je prolaznost vremena i ljudskog života. On razmatra kako ljudi doživljavaju vrijeme u različitim situacijama, i kroz to pitanje reflektuje o značaju svakodnevnih odluka.

Ljubav je, također, nezaobilazna tema u Esadovim tekstovima. Njegove refleksije o prvim ljubavima i prekinutim vezama su pune nostalgije, ali i mudrosti stečene iskustvom. Jedan emotivan trenutak iz knjige je sjećanje na prvu ljubav u ramazanskoj noći: *“Vjerujem da postoji neko paralelno vrijeme i prostor u kojem se takvi trenuci čuvaju. Siguran sam da i danas, u tom prostoru, stojim ja, ona, onaj hrast i ramazanska noć.”* Ovo je divan prikaz prolaznosti trenutka, ali i trajnosti sjećanja.

Esad se sa nekoliko teksta u ovoj knjizi dotiče teme kulture sjećanja i pamćenja te ističe trajnu potrebu za očuvanjem pamćenja na prošlost u formi koja ima smisao, svrhu i učinak na budućnost. Sjećanje se prikazuje kao prolazno i emotivno, dok je pamćenje trajno, konkretno i institucionalno – sredstvo za očuvanje identiteta, pravde i istine.

Kultura pamćenja mora imati jasno imenovanje agresora i konkretan cilj, dok se sjećanje, bez trajnog pamćenja i priznavanja uzroka zla, pretvara u pasivno tugovanje. On kritikuje sve veće fokusiranje sjećanja na vjerske okvire, što, prema njemu, može po-

držati neistine o sukobu kao vjerskom, a ne kao činu agresije

Esada snažno preispituje pitanja identiteta, hrabrosti i moralne odgovornosti u savremenom bošnjačkom društvu. Kroz kritiku društvenih zabluda i introspekciju, autor poziva čitatelje na aktivno suočavanje sa stvarnošću i preuzimanje odgovornosti za vlastiti život i zajednicu. Kroz analizu „straha i hrabrosti“ podseća nas na važnost hrabrosti kao ključne komponente ljudskog postojanja, koja nije samo reakcija na okolnosti, već aktivna odluka da se ne podleže strahu i nepravdi.

Pjesme u ovoj knjizi obuhvataju različite teme i stilove, reflektujući autorovu duboku emotivnost, introspekciju i povezanost s kulturom i tradicijom. Bajićevu poeziju karakterizira emotivnost i lirski ton. Njegov pjesnički jezik je jednostavan i pristupačan, ali snažan u svom emocionalnom izražavanju. Kroz kratke, snažne rečenice autor postiže dubok utjecaj na čitatelja. Autor često koristi poetične elemente unutar proze, ali i prozne elemente unutar poezije što stvara fluidnost između narativnog i lirskog izraza.

Humor prisutan u ovoj knjizi služi kao važan alat za istraživanje složenih tema i emocionalnih stanja. Kroz ironiju, samoironiju i situacijski humor, autor uspjeva unijeti vedrinu u teške narative, stvarajući tako dublju povezanost između likova i čitatelja. Humor ne samo da olakšava tenzije, već također omogu-

ćava likovima da se suoče s vlastitim stvarnostima na način koji je autentičan i emotivno resonantan.

BENJAMIN MUŠINVIĆ

JUTARNJI ZAPISI

TRAGOVI ŽIVOTA

Nova je kalendarska godina. Januar drugi. Odlomih poslije sabaha krišku vremena da prelistam svoje dnevnik, zapise, pisma i prepiske. To je postala novogodišnja tradicija, gotovo ritual, koji me podsjeća na godine koje su prošle, na prelomne trenutke u vlastitom životu i na način na koji sam ih sačuvao i definisao kroz pisanu riječ. U nekim sveskama tinta je već toliko izbljedila da teško sričem slova koja sam nekad pisao. Ima tu štošta.

Bilješke su ispunjene školskim pričama, pjesmama, svakodnevnim događajima, te pismima osobama koje sam tada blisko poznavao, a koje su danas gotovo izbljedjele iz mog sjećanja. Pisao sam im s posebnom pažnjom i osjećajem, darujući im svoje misli i riječi, a time i djeliće samog sebe. Kako je zapisala glasovita britanska spisateljica Virginia Woolf, “svaki dnevnik nosi zrno pisca, koji ne piše za svijet već za svoje buduće ja.” Upravo to mi pisanje omogućava - povezuje me sa prošlim sobom, i, što je najvažnije, čuva fragmente prošlosti kao neprocjenjive svjedočke vremena koje bi bez njih možda zauvijek nestalo. Pisanje kristalizira misli - ono što je nekada bila nejasna emocija ili fragmentirana ideja postaje jasnije kada se zapiše. Pišem kako bih otkrio ono što mislim.

Pisanjem ja ne bilježim samo događaje, nego i čuvam vlastita sjećanja, refleksije i razumijevanje života. Pišem da ostavim trag, kao vrstu mosta između prošlosti i budućnosti. Vlastitim riječima stvaram naslijeđe, prisjećanje koje ne blijedi. Omogućujem sebi da jedan prolazni život, jedan trenutak, živim više puta - kada se desi i svaki put kad se vratim na zapis o njemu.

Tu su moji medresanski zapisi, sarajevski, ramazanski, srednjoškolski i drugi autentični zapisi iz prvog reda. Potom slijede ratne godine i ratni zapisi. Sada me čudi koliko sam ponekad šturo pisao o tim ratnim zbivanjima. U jednoj od sveski stoji tek podatak da je na taj dan u grad doletjelo deset granata, a zatim slijedi citat pjesnika Hajama:

“Ne strahuj od onoga što donosi noć; sve što dođe, na kraju će proć.”

Ne sjećam se konkretnog razloga zašto sam zapisao baš ove stihove. Vjerojatno je to bio pokušaj da strahom izazvanim ratom suprotstavim snagu upečatljivog jezika i filozofije prihvatanja prolaznosti.

Također nailazim na jedno poratno razmišljanje o pismenosti. Potječe iz vremena kad smo tek doznali da smo preživjeli, iščekujući sreću koju smo mislili da smo zaslužili u ratu. Tada sam zapisao da nije nepismen onaj ko ne zna pisati ili govoriti strane jezike, nego onaj ko nije naučio voljeti. Zato je pismenost daleko više od poznavanja jezika - ona je osjetljivost prema svijetu i ljudima oko nas, sposobnost da uoči-

mo ljepotu, suosjećamo i gradimo odnose. Dobro se vidi samo srcem, samo srce zna prepoznati ono što oči ne mogu vidjeti.

Govorili su mi kako nas ta “prava pismenost” čini živima. I ja joj puštam da me vodi i zaustavlja pred trenutkom, da osjetim dubinu trenutaka i ljepotu jednostavnosti. Tako u očima drugih vidim mnogo više od onog sto prvi dojam odaje, vidim njihove priče, njihove boli i radosti, prošlost i čežnje koje toliko odbijaju podijeliti sa mnom. Ali istovremeno, svjestan sam druge strane – one težnje za površnim, za materijalnim sjajem. Osjećam kako me taj svijet pokušava povući u svoje tišine, praznine i bezdušnost. Oni koji biraju taj put; hodaju svijetom, prisutni, a opet odsutni, ne čuju i ne vide slavuja na granama, tragove stopala u svježem snijegu, ili blijedi sjaj svjetlosti koja nestaje u sumraku. Trudim se ne osuđivati ih, ali istovremeno čvrsto držim pogled na onome što ima smisao.

Neke od ovih starih zapisa tek letimično pogledam, jer suočavanje sa samim sobom iz prošlosti, posebno nakon toliko godina, doista je poput prolaska kroz vlastitu nutarnju sferu, susreta s duhovima svojih nekadašnjih misli, emocija, očekivanja i razočaranja. Kada pogledam unazad na mladog “mene”, osjećam bol i nostalgiju - ali i nešto lijepo. Čitajući riječi koje sam nekad ispisivao, otkrivam koliko sam iskreno vjerovao, nadao se i volio bez zadržke. Te rječito izražene misli i osjećaji s najdubljih mjesta u

srcu otkrivaju mi sposobnost za radost, ali i ranjivost, jer tada nisam mogao znati što će uslijediti.

U tim se zapisima sakrila i neizvjesnost koju sam živio i zbog koje sam slobodno volio, pisao i nadao se, ne misleći na razočarenja budućnosti. Nisam znao sta mi budućnost donosi i sve su se emocije još uvijek rađale spontano, dajući svakom trenutku svježinu. Kad bismo unaprijed znali sve ishode, naše bi emocije izgubile spontanost, a naši trenuci svježinu. Dobro je što ne znamo budućnost. Jer u neznanju postoji prostor za iskustvo i rast, za iskrene susrete sa životom.

Sreće ima i u znanju i u neznanju... Sreća je u miru sa nepoznatim. Neizvjesnost osnažuje emociju, a šta bi mi ostalo kada bih znao sve što slijedi? U svijetu koji bi bio predvidljiv, živio bih život lišen iznenađenja.

A koliko je tek svijet promjenjiv. Koliko lica spominju stranice mojih dnevnika, a ja danas o njima ništa ne znam. Koliko sam samo puta strastveno zapisao da ne bih mogao živjeti bez osobe koju je poslije život odnio dalje i čija sijalica sjećanja je u meni već odavno ostala bez svjetla. Pitam se, razmišljajući o prolaznosti međuljudskih odnosa, koliko smo uistinu doživjeli i proživjeli tokom vremena provedenog zajedno.

Samo ono uistinu doživljeno je proživljeno, i nad tim trenucima bdiye svjetiljka prošlosti. Neki narodi na grobnim spomenicima pišu koliko su zaista mi-

slili da su živjeli. Prolaznik začuđeno pita mještane: “Kako, pa to su samo djeca!” Odgovor je jednostavan: “To su naši očevi i majke, no pred smrt sami su rekli da su živjeli tek 4-5 godina, pa smo toliko i upisali.”

Život razumijemo unatrag, ali živimo unaprijed. Prelistavajući svoje bilješke, prelijećem kroz godine kao što prst liže i prevrće stranice - vrijeme nemarna čovjeka je kao list na vjetru; vjetar puhne, list odleti. A što je zapravo vrijeme?

Heraklitove riječi da je mirovanje samo varka, da se sve neprestano kreće (“Ne može se dva puta u istu rijeku zagaziti”), donose najgore moguće asocijacije. Podsjećaju me da se ne možemo vratiti nazad; možemo jedino ići naprijed. Stiven Hoking donekle uljepšava tu ideju, govoreći da je vrijeme “mala priča”, dok je Ajnštajn uočio vezu između protoka vremena i njegovog doživljavanja. Za sretnog čovjeka dani prolaze poput treptaja, dok ih patnik osjeća kao vječnost. Naša percepcija vremena duboko je povezana s našim emocijama i životnim okolnostima. Kada smo ispunjeni i sretni, dani nam prolete; kad nas progoni bol i neizvjesnost, vrijeme se otegne u beskraj. Možda ubrzani osjećaj vremena zapravo ukazuje na to da smo, barem na površini, zadovoljni svojim životom i usklađeni s okolinom. No, možda on otkriva i to da smo se previše usidrili u prolazne stvari, zaboravljajući opažati pravo značenje trenutka. Ajnštajn je rekao da je “vrijeme iluzija” – ono više ovisi o nama nego o sebi samome. Istinska sreća, tako, ne leži u

brzini kojom vrijeme prolazi, već u svjesnosti svakog trenutka. Pitanje je: živimo li doista te trenutke ili kroz njih samo prolazimo? Jer, kako reče Marko Aurelije: “Proživi svaki dan kao da je posljednji.” Upravo u toj svijesti o prolaznosti krije se poziv da svaki dan iskoristimo na najbolji način, svjesni da je svaki novi dan dar, ali i korak bliže kraju. Možda misao o krhkosti vremena zapravo služi kao podsjetnik da je svaki dan prilika za zahvalnost – prilika da ga ispunimo smislom, ljubavlju i rastom, svjesni da dok nekome novo jutro znači novu šansu, drugome to može biti posljednje svitanje...

TOPLINA SRCA U HLADNOĆI ŽIVOTA

Studeno je! Izašao sam van da zapalim cigaretu, ali sam shvatio da i nisam neki pušač. Između dva centimetra cigarete i tople prostorije, izabrao sam ovo drugo.

Moj mozak, kao vjerni sluga, pretražuje pamćenje i donosi slike izuzetno hladnih trenutaka mog života. Latih se opet svojih dnevnika, koji od prvog dana januara, kada ih tradicionalno „jednom godišnje“ iščitavam, još stoje na stolu. Tražim hladna sjećanja.

U trećem razredu osnovne škole prvi put sam uzeo skije i otišao na skijanje u Ravnice. Dan i nije bio toliko hladan, no ja sam, ne imajući druge, da bih ih uopšte mogao obuti, stare čizme obuio na голу nogu. Volio sam skijanje, više od tople noge. No, negdje iza podne postalo mi je toliko hladno da se i danas stresem sjetivši se te hladnoće. Srećom, roditelji nikad nisu saznali.

Kako sam odrastao, tih sjećanja je postajalo sve više, no intenzitet osjećaja dok ih vrtim po glavi se promijenio. Iz rata se sjećam mnogo momenata kada logički znam da je moralo biti hladno... jer je pamćenje upilo one osobine tih trenutaka koji su je nadjačavali, no ne sjećam se toliko same hladnoće jer

je pamćenje upilo one osobine tih trenutaka koji su nadjačavali nju.

Hladnoća zna biti razarajuća i za tijelo i za duh, no, u kombinaciji sa ratnim strahom, to je tek ubitačna pojava. Kada lijeva noga od hladnoće hoće da se tresе desno, a od straha lijevo u isto vrijeme. Pa onaj ko gleda rekao bi da sam miran insan, a ja trošim svu snagu da zadržim kosti tamo gdje jesu. Kako sazrijeva, čovjek je sve manje nepristrasan. I tako vječni pesimisti pamte hladnoću, optimisti trenutke nakon nje.

Razmišljanje o hladnoći i pretraga za doživljajima vezanim za nju vrlo brzo me dovode do nečega što ne bi trebalo na prvi pogled biti povezano. Na isti upit moj mozak mi šalje cijelu hrpu trenutaka zaljubljenosti i razočaranja. Toplo i ljubav idu mi zajedno, hladnoća i neljubav, također.

Ima tu, u prvom planu mog sjećanja, jedan hrast u Omeragićima kod Višegrada. Prva ljubav, sahat iza teravije. Stoji ona, iza nje krošnja hrasta osvjetljena prhutom ramazanske mjesečine, i vječnost trenutka kada sam prvi put smogao hrabrosti da nekom izjavim ljubav. Mislim da postoji neko paralelno vrijeme i prostor gdje se takvi momenti slažu, i vjerujem da i danas u tom prostoru stojim ja i ona i onaj hrast i ona ramazanska noć. Jesam li se tresao od hladnoće ili uzbuđenja, ne bih znao. Biće, najprije, oboje i još nešto.

U nizu tih sjećanja slijedi i predratna zima u Sarajevu. Prljav snijeg u Buljakovom Potoku. Gazili smo pored puta, da bismo, kada stanemo i osvrnemo se, vidjeli samo svoje tragove. Tada sam shvatio da su žene zrelije od muškaraca. Ona je voljela smisleno, a ja sam samo volio. Mislim da su naši tragovi u snijegu trajali duže od naše veze.

Trenutak duhovne hladnoće javlja mi se na Drveniji. Mostu koji sam dotad volio. “Voljela sam te, volim te i uvijek ću te voljeti, ali više nikad neću izaći s tobom!” – kazala mi je, kao da mi govori šta želi da joj donesem iz granapa.

Činilo mi se da sam u nekom ljubavnom filmu. Zvučala je skroz filmski, tako da nisam ni razmišljao o značenju onoga što je kazala. U tom trenutku sam bio Romeo kojem je Julija dala nogu, ali i dalje sam čvrsto vjerovao da ćemo umrijeti zajedno.

Nije problem ako ti žena kaže da te ne voli; ima šanse da te zavoli. Ali ako ti kaže da te voli, ali da ideš, onda je to ono dženazetsko „halal olsun!“

Iz sve ove činjenice ja sam zaključio da je organ koji može proizvesti najviše topline, a i najviše hladnoće – srce. Uz ovo razmatranje, prekucavajući ove zapise iz dnevnika, shvatio sam da bez srca, toplog ili hladnog, nema ni dobrih misli ni rečenica...

Jer moje srce nije samo izvor emocija, već je unutrašnja peć oko koje sam se grijao kad mi je zatrebala toplina – u obliku ljubavi, bliskosti ili smi-

sla. Srce je ono što unosi život u naše misli, što čini da riječi same naviru, prožete našim najintimnijim osjećajima. Kada bi me hladnoća obuzimala izvana, trebala mi je ta unutarnja toplina, nešto što će me zaštititi, ogrnuti.

PADA SNIJEG I SVE JE BIJELO

Planine su jutros bijelih glava osvanule. Poput osijedjele kose mojih vršnjaka koji još nisu očelavili. Kao bijela kapa mog kolege Halila ef. Čomora sa Lukomira...

Pao je snijeg. Njegova pojava, zajedno s mrazom, injem i poledicom, označava dolazak najhladnijih dana.

Snijeg je više od meteorološke pojave - on je kristal smrznute vode koji nosi status minerala. Iako mnogi vjeruju da je snježna pahulja njegov najmanji gradivni element, stvarnost je složenija: svaka pahulja je zapravo složena struktura, mozaik kristala koji najčešće poprimaju heksagonalni oblik. Na svom putu od oblaka do tla, ovi kristali prolaze kroz fascinantnu transformaciju - sudaraju se, spajaju, lome, djelomično tope ili amalgamiraju s kišnim kapima, stvarajući jedinstvene oblike koje poznajemo kao snježne pahulje.

Između kristala i pahuljica kriju se džepovi zarobljenog zraka, stvarajući onu karakterističnu škripavu simfoniju pod našim stopalima dok gazimo netaknuti snježni pokrivač. Taj zvuk, promjenjiv ovisno o temperaturi i strukturi snijega, postao je univerzalni zvučni zapis zimskih dana.

“Svaku pahulju spušta po jedan melek i nema se rajšta vraćati po drugu.»

U književnosti, snijeg je više od meteorološke pojave - on je snažna metafora i stalni motiv. Od Pamukova romana “Snijeg” do Hemingvejevih “Snjegova Kilimandžara”, mnogi pisci su pronalazili inspiraciju u njegovoj simbolici. Posebno mjesto u ovom snježnom književnom panteonu zauzima Dževad Karahasan, koji snijegu posvećuje posebnu pažnju u svojim djelima. Njegov roman “Sara i Serafina”, iako strukturno jednostavniji od ranijih djela poput “Istočnog divana” i “Šahrijarovog prstena”, završava njegovim prepoznatljivim motivom - poetičnom pohvalom snijegu.

Karahasanova opservacija da su “svi krajevi pod snijegom slični” možda najbolje objašnjava njegovu fascinaciju ovim prirodnim fenomenom. No, narodna mudrost nudi drugačiju perspektivu: “Ne pada snijeg da pokrije svijet, nego da svaka zvjerka pokaže svoj trag.”

Posebno je upečatljiva anegdota iz prošlosti Sarajeva o sarajevskoj zimi, gdje se riječi pozdrava izgovorenih rano ujutro smrznu od studeni, da bi se otopile na podnevnom suncu, stvarajući višejezičnu kakofoniju pozdrava: “Dobro jutro, Sabah-hajrosom, Zdravo, Šalom, Merhaba...”

Možda najdramatičnija priča o snijegu u Sarajevu vezana je uz Zimske olimpijske igre 1984. godine. U vrijeme kada je snijeg bio potrebniji nego

ikad, nebo je ostajalo vedro sve do početka februara. Tada se dogodilo ono što neki nazivaju čudom - veliki snijeg je pao tik pred početak Igara. U tom trenutku, kako primjećuje Miljenko Jergović, Sarajevo je nakratko postalo veće od same Jugoslavije. Ostaje otvoreno pitanje je li ta olimpijska slava kasnije pomogla gradu tijekom ratnih godina, kako sugerira jedan francuski novinar, ili je možda imala sasvim drugačije posljedice.

Snijeg ima i svoju umjetničku formu, svako mjesto postaje skulptura, dovoljan je pogled na njegovu bjelinu za nastanak najljepše poezije.

Snijeg tako ostaje više od meteorološkog fenomena - svjedok je povijesti, inspiracija umjetnicima i simbol vječne transformacije i obnove.

JUTARNJA MEDITACIJA O POSTOJANJU

Svjetlost me zatekla nespremnog tog jutra. Nije bilo kiše, ni oblaka, čak ni uobičajene magle koja se uvijek vuče ulicama kao neka umorna skitnice. Samo čisto, prozirno jutro koje me zaustavilo na pragu kao neočekivani gost. Zastao sam, zbunjen tom jednostavnom činjenicom da je Sunce na nebu, kao da sam zakoračio u tuđi dan, u tuđu stvarnost. Možda niko drugi nije primijetio taj moj trenutačni zastoje, ali ja jesam – bio je to mali potres u rutini postojanja.

U gradu na razmeđu Hercegovine, gdje Sunce svakodnevnog gost, začudna je ova moje iznenađenost svjetlošću. Kao da sam kroz godine nakupio previše sjevernjačke tame u svojoj nutrini, pa se u vlastitom zavičaju osjećam kao stranac.

Utočište mi je pružio kafe “Miris lipe”, gdje me dočekala polutama i miris tek skuhanog kafe. Sjeo sam kraj prozora, na granicu između unutarnje tame i vanjske svjetlosti, izvadio cigarete i prepustio se promatranju. Boje vanjskog svijeta bile su intenzivnije nego što to znaju inače biti: jarko crvenilo ruža u haremu čaršijske džamije, jasan vrh munare koji se stapao s plavetnilom neba, a u daljini, iznad gradskih

krovova, Prenj još uvijek posut snježnom bjelinom kao šećernom prašinom.

Ispijao sam kafu i povremeno prelazio rukom preko glatke površine svoje glave. I dodir je bio intimniji nego ikad prije. Ispod tankog sloja kože i čeonne kosti, dodirivao sam zagonetnu masu koju zovemo mozak-organ koji misli umjesto mene, ili možda zajedno sa mnom. Jesam li ja to on? Jutros sam se osjećao kao da sam navukao pogrešno tijelo, kao da nosim odijelo koje mi ne pristaje.

Mogao sam zamisliti ritual koji se odvijao bez moje svjesne intervencije: kofein je zauzimaao ade-nozinske receptore poput beskućnika koji osvaja napuštene klupe u parku, tjerajući umor u beskrajnu potragu za novim prebivalištem. Nikotin je istovremeno orkestrirao mali ples s dopaminom, šireći zadovoljstvo svuda naokolo. Ali trebalo je vremena – pola šolje kafe i pola cigarete – da se hemija pretvori u osjećaj. Tijelo se isprva bunilo, ali ne previše. Neodlučno kao kakva žena koja tvrdi da ne želi zagrljaj, a već se namjestila da se ugnijezdi ispod ramena.

Jedan mozak imam, a bezbroj je verzija mene – to ne mogu da riješim godinama. Mozak isti, a ja promjenjiv poput vremena. Nekad mi je dovoljno sunce da zamijeni potrebu za kofeinom i nikotinom, a evo, jutros ni sunce ni stimulansi ne mogu premostiti jaz mene i svjetlosti koja neće u moju nutrinu.

Neretva je tekla pod prozorom, bistra i ravno-dušna prema mojim unutaršnjim previranjima. Mo-

zak je već namigivao konobaru za još jednu kafu, ignorantski siguran u svoje potrebe. Pitaو sam ga, u tišini svojih misli, što ga je noćas toliko uznemirilo. Snovi, možda? Ti neuhvatljivi noćni putnici koji nestanu s prvim zrakama sunca, ali ostave svoje tragove negdje u dubinama svijesti.

Znanost nam govori da koristimo cijeli mozak, da je mit ona priča o neiskorištenih 90%. Dok se gubim u ovim mislima, taj isti mozak održava simfoniju života – disanje, otkucaje srca, probavu, tihu koordinaciju organa. Ali gdje sam u svemu tome ja? Kao što nakon smrti doktori mogu nabrojati sve organe – “evo mozga, srca, pluća, bubrega” – ali ne mogu pokazati prstom na „Muju Mujića“ čije ime stoji na vreći. Šta je on?

Tijelo je poput hastala – možeš ga namjestiti kako hoćeš, ali udobnost namještaja ne garantira i udobnost duše. Jutros sam ugodio svom mozgu kafom i cigaretama, znajući da mu time štetim. Ali koji “ja” je donio tu odluku? Koji “ja” se buni protiv njih? I koji “ja” postavljам ova pitanja?

Sunce je već visoko na nebu, a ja još uvijek tražim odgovore u talozima kafe i spiralama dima svake naredne cigarete.

NA ZAPADU NIŠTA NOVO

Dolazi svake sedmice. Uzima po jednu knjigu. Danas je odabrao “Na zapadu ništa novo”.

-Već ste je podizali!- velim mu.

-Da, znam, ne smeta.

-Erih Marija REMARK je dobar pisac.

-Jest. Da li si ikad razmišljao da i ti sebi uzmeš nešto uz ime i prezime kad pišeš?

-Nešto?

-Da, ono Esad Bajić pa još nešto, možda bi ti pomoglo da iskoračiš iz sebe.

-Gdje da iskoračim?

-Eto, imaš pitanje, sad samo nađi odgovor.

Pozdravi dizanjem knjige u visinu čela i izađe. Takav je. Ne govori puno, ali mnogo čita. Gledam za njim s rukama u džepovima. Valjda ih u susretu s njim nesvjesno zavučem u potrebi da ih sklonim, da se zaštitim. Osjećam se nesigurno pred onima koji puno čitaju, koji knjige čitaju po više puta. Knjige treba pročitati i ponovo čitati, jer svaki put kad otvorimo istu knjigu, otvaramo i novi dio sebe. Kako mi rastemo tako i one u nama rastu i svaki novi put nude nove istine koje su uvijek bile tamo, ali mi nismo bili spremni da nas dočekaju. Knjige su poput ljudi. Čitati knjigu samo jednom znači upoznati njeno lice; pročitati je više puta znači otkriti njenu dušu.

Izlazim za njim iz kancelarije u namjeri da zapalim. Uz cigaretu bi dobro došla i kafa. Kako su mi ruke još u džepovima pipam u potrazi za sićom za kafu. Neuspješna potraga me nasmija. Mogao bih ga danas i poslušati. Mogao bih imenu i prezimenu dodati BEZMARK.

„Osamnaestogodišnji Remark je pravo iz školske klupe poslan na Zapadni front u Prvom svjetskom ratu. U ratu biva teško ranjen. To je ostavilo veliki pečat na njegovoj ličnosti te počinje da piše o besmislu rata. Pisao je sjećajući se drugova iz školskih klupa i sa fronta koje je izgubio i svih onih kojima je rat uništio život. Odatle i inspiracija za roman „Na zapadu ništa novo“. Rukopis ovog romana odbilo je čak 14 izdavača. Kada je konačno uspio da ga izda roman je za 18 mjeseci prodat u 3,5 miliona primjeraka. Uskoro je u njegovoj domovini „zavladao“ nacizam, mediji su pokušali da ga diskredituju kao pisca, lagali su da nije bio u ratu i da ima jevrejsko porijeklo. Pod velikim pritiskom javnosti i propagande koja je bila aktuelna, nacisti su javno spalili sve Remarkove radove. Remark koji je služio svojoj državi, sada bježi iz nje. Prvo u Švajcarku, pa u Ameriku. Ipak njegov talenat ništa nije moglo da uništi, pa je u SAD-u stekao reputaciju jednog od najboljih pisaca svih vremena.“

RAT JE ZAVRŠIO

Jutros sam se probudio i shvatio da je rat završio. Dvadeset i osam godina nakon što je zvanično završio. Sedam puta duže mi je trebalo da shvatim da je završio nego li je trajao. Matematika koja se ne uči u školama, ali se živi u glavama.

Al' šta sad s tim? Tako je kako je.

Treba nać rješenje za novonastalu situaciju. Prilagoditi se novim okolnostima kojih nije malo. Da je rat stvarno završio jutros, bilo bi lakše. Lakše je otresti sa sebe snijeg koji je tek pao nego onaj koji se davno otopio, ali je ostavio vlagu u kostima koja se nikad nije osušila. Vлага koja škripi u zglobovima pri svakom pokretu, podsjeća na dane kad su ti isti zglobovi nosili težinu puške i straha.

Al' dobro je. Mora biti dobro što je završio. Bolje nego da je počeo. Tako kažem sebi, kao što majka tješii dijete kad padne - nije ništa, proći će, samo ustani.

A kao da sam jućer sam razdužio naoružanje u kasarni. Ceremonija razvoda od metala koji ti je ćetiri godine bio bliži od roćenog brata. Potpisao sam izjavu da ne želim ostati u vojsci, kao da potpisujem razvod od samog sebe. Kome je do vojske? Pa ćetiri godine sanjam da ne budem vojnik, a sad kad nisam, ne znam ko sam.

Došao sam kući... U stvari, došao sam u stan koji nije moj u gradu koji nije moj. Sve je to jedna velika pozajmica od života. Izvalio se na kauč koji nije moj, al' nije ni onog čiji je stan, jer je njegov neko već bio odnio kad sam ja ušao u stan. Ovaj sam donio iz drugog kvarta, iz stana koji isto tako nije bio moj - lanac posuđenih života u kojem svako duguje nekom drugom postojanje.

Gradovi, poput ljudi, češće prihvaćaju one koji im uzimaju nego one koji im daruju. Onaj ko im uzima svjedoči da imaju, makar im to imanje uzimanjem i umanjivao. Onaj ko im daje podsjeća ih da nešto nemaju i nije im drag, makar im davao na traženje, a još manje ako daje bez tog. Ja, doduše, ne znam da sam išta dao ovom gradu, a ono što sam uzeo pitao sam, a takvo uzimanje se ne pika u veličinu. Možda sam mu dao samo svoje prisustvo, ali ni to nije bilo potpuno - dio mene je uvijek ostao u ratu.

Pogled u ogledalo me zaprepastio. To nisam ja. Pa sinoć sam provlačio prste kroz kovrdžavu kosu, a jutros - pustinja na tjemenu. Vrijeme je preskočilo dvadeset osam stepenica u jednom koraku. A brada, ta gusta i velika kakvu sam cijelo vrijeme rata sanjao da imam, sad je samo bijela zastava predaje vremenu, oštra kao sjećanja i poražavajuća kao istina.

Oči? Oči su moje. Sinoćnje. Teleće. Jedino stalno u ovom moru promjena. I sinoć dok sam se gledao u ogledalu čuo sam im istu ovu jutrošnju reakciju: "Vidi nas u ogledalu!" Hiljadu puta sam se ogledao i

hiljadu puta su se isto čudile što mogu da vide sebe. Ostatak mene uvijek gledaju kao da sam ja njihov, a ne one moje, zato uvijek zažmirim pred ogledalom. Nek' se zna ko je glavniji.

Otkako je rat počeo spavam obučen. Navika tvrđa od betona. Dobro je u ratu bit' spreman za pokret, ali šta sad? Treba li biti spreman u miru? Za što? I kako se bude spreman u miru? Je li mir suprotno od rata? Treba li sve raditi suprotno? Ako sam u ratu trebao biti spreman jer je rat, sad bi bilo logično da budem nespreman jer je mir.

U ratu sam nosio težinu svijeta na ramenima, ali sada, u miru, čini se kao da cijeli svijet nosi mene u svojoj ravnodušnosti. Borio sam se da zaštitim život, a sad mu trebam pronaći smisao. Rat me učio hrabrosti prema vanjskom svijetu, sad trebam da budem hrabar prema sebi. Šta je strašnije, vidjet ću.

Prvo privikavanje tiče se doručka. U miru se sam moram pobrinuti za sve. Nema Mehe logističara - te institucije ratnog preživljavanja. To je veliki problem mira. Zastrašujući je njegov nedostatak.

U ratu znaš ko ti je neprijatelj, a u miru - sve je nekako maglovito, neodređeno.

Pokušavam se sjetiti kako je to išlo prije rata u onom mom prvom miru. Ah. Da. Imao sam babu. Babo je bio logističar. Znači i mir ima logističare kao i rat. Moram pod hitno naći svog mirovnog logističara. Trebam doručak i cigarete. I trebam... Da. Trebam

nekoj da mi kaže šta ću raditi. Koje su mi obaveze -
trebam komandira.

I najvažnije pitanje, koje visi u zraku kao granata koja odbija da padne: Šta ću sa ovih 28 godina između jučer i jutros? Kako da popunim prazninu između vojnika koji kao da je sinoć zaspao i starca koji se jutros probudio? Možda je to ta sloboda o kojoj smo sanjali - sloboda da budeš izgubljen u miru koji si krvavo zaslužio. Ako želim da zaboravim rat i počnem živjeti u miru, s tim godinama moram nešto učiniti. Zapinjaće mi, smetat, remetiti me. One nisu ni rat ni mir. Da ih nekako razdijelim? Razdvojim? Na nekom situ prosijem, pa ono što propadne smjestiti u rat, što ostane krupno u miru? Tako ću dobit' odjednom dosta više mira, ali će mi i rat postat duži. Brat bratu izaći će na deset godina, ako i to začepi. Pa šta? Nek' izađe. Tako je kako je. Pisat' rat deset i mir dva-deset pet. Eto. I moram se unaprijediti. Promaknut. Proglasit' sebe komandrom i logističarem. Hm. Što ne bih komandantom se proglasio da to objedinim? Ah. Ne mogu. U ovih dvadeset i kusur godina sam se i oženio. Ništa komanda. Imam i djecu, teško da prođem i kao komandir. Samo logističar. Ruku na srce, ni u ratu nije bilo lahko bit' komandir, a kako je u miru sve kontra ratu, to znači da vojska diriguje komandrom, a ne on njoj. Samo je komanda zadržala iste nadležnosti. Al' biće da i tu ima neke inverzije samo dok nadođem. Mir ima svoje nedostatke. Da nema, ne bi iz mira počinjao rat. I to je logično. Rat

doduše ima puno više nedostataka, zato se tokom cijelog rata priča o miru. Rat u stvari uči ljude da su nedostaci mira minorni i dobri. Prvo što umre u ratu su nedostaci mira. I meni su u ratu nedostajali svi moji problemi i nedostaci mira. Bili su mi čak poželjniji. Bilo je perioda kad bih pristao na mir samo sa nedostacima u zamjenu za rat bez nedostataka. Al' to je vrzino kolo. Znao sam da ni ovaj rat nije počeo zbog nedostataka mog nego mira nekih drugih ljudi. A ti drugi nisu bili spremni da žive mir s nedostacima, pa su počeli rat za nekakav savršeni mir. Iako sam jučer dok sam potpisivao izjavu da neću ostati u vojsci vidio da sam skupio tek 21 godinu života, ipak sam dovoljno star da znam da to što su željeli nisu dobili. I sad će oni opet imati mir sa nedostacima koje su imali i prije rata, uz nedostatak da su vodili rat kojim nisu otklonili nedostatke svog mira. Nedostatak im je i to što sam preživio. Moj babo nije preživio. Nije još sto hiljada ljudi. Mogu li oni koji počinju ratove iz te činjenice naći sto hiljada manje nedostataka miru koji je nastupio i je li im to dovoljno? Ne znam. Da sam mogao znati, ne bih od jučer, svih ovih dvadeset osam godina, spavao obučen. Moj mir prije rata je u ratu izgubio sve svoje nedostatke. Potpuno se usavršio. Ništa mu nije falilo. Bio je perfektan. No, ovaj mir nakon rata je sakat. Ovaj mir je invalid. Siroče. Fali mu moj babo, moja poginula ratna braća, moja nevinost, moja mašta, moja mogućnost radovanja, moja mogućnost voljenja. Ovaj mir je za nemir, za tugu, za

bol. A ni za što od tog mi ne treba. Sve sam to lakše podnosio u ratu. Imao sam strah da ih njime stresem, bijes da ih njime okalim, pušku da ih dodirod nje-nim ohladim i neprijatelja da ga hrabrošču kaznim za to. Rat me učio hrabrosti prema vanjskom svijetu, mir traži da budem hrabar prema sebi. U miru imam samo sebe – bez straha, puške, neprijatelja ili sabo-raca. Samo bijes, koji na ravnici mira može pronaći protivnika jedino u meni. Ima li smisla mir ako ću u svakom njegovom danu iznova oplakivati živote izgubljene u ratu? Je li mi oduzeo sve što sam do jučer bio. Moram li sada neprijatelja tražiti u sebi? Moraju li rovovi kopani u ratu da me zaštite sada biti moje tamnice? Dvadeset osam godina mi je tako. Mir mi je donio tišinu ali i beskonačne sate u kojima slušam kako prošlost kuca na vrata. Do jutros, kad se bijes probudio i nije našao nikog da se s njim pohrve ni u drugima ni u meni samom. Završio je rat. Nastupio je mir, do zuba naoružan svim svojim nedostacima.

PRÍČE

KOLIKO TI JE DEBELA PLOČA I DRUGE CRTICE IZ RATA

Kad je u julu 1992. pod balkon mog komšije pala granata od 120 mm njen geler je skoro probio betonsku ploču balkona. Stariji ljudi u selu, sve od reda vrtni zidari, zaključili su da je ploča tanka, da bi trebalo minimum 40 cm debljine i jaka armatura da zaustavi takvu granatu.

Odmah sam otišao kući, uzeo metar i izmjerio debljinu naše ploče. Duplo deblja od komšijine, ali nedovoljna za 120-tku. Narednih dana sam sanjario kako ću kad budem pravio svoju kuću salit ploču od 50 cm s duplom armaturom. Da mogu bez straha spavati kad počne granatiranje.

Veliki zbjeg Muslimanskog naroda u planini ponad sela čije kuće gore jedna za drugom. Strah. Muk. Zebnja. Jad. Beznađe. Da prethodnih dana u susjednim selima nisu tako zapaljane i kuće i ukućani i oni bi ostali u svojim gorućim kućama. Spasio ih je bijeg.

Stariji su se okretali onom koga smatraše najučćenijim među sobom pitajući šta, kud?

„Ma ne znam ljudi, možda bi najbolje bilo da se dvojica-trojica viđenijih prokradu kako do stanice milicije i ovo prijave!“ – odgovorio im je.

„Nema ti sad niko u stanici milicije“ – progundao je neko nezadovoljan odgovorom – „vidiš da su svi angažovani na paljenju naših kuća!“

Zadnji je dan oktobra 1992. godine. Babo je na liniji posegnuo za duhanskom kutijom u džepu komentarišući časak prije tog ispaljenu granatu s neprijateljskih položaja: „Ova mora da je ćorak“.

Eksplodirala je na kraju rečenice. Jedan joj je geler pogodio duhansku kutiju u njegovoj ruci, a drugi njega, dva prsta iznad desnog kuka. Na njegovoj dženazi, ne mogavši se pomiriti da ga više nema, odlučio sam biti njegov bedel.

U aprilu 1993. pri privlačenju neprijateljskim rovovima Juka je stao na minu. Ostaci stopala i potkoljenice visili su samo na mišiću lista noge. Stegli smo mu nogu kajišem iznad koljena i bajonetom s kalašnjikova pokušali odstraniti uništeni dio noge. Bila je tupa i trajalo je predugo. Po povratku iz akcije domaćinu kod kojeg sam spavao ponudio sam tri kutije cigareta za njegov kratki oštri nož. Nije htio uzeti. Dao mi ga je džaba i rekao: „Da Bog da ti nikad za tog ne zatrebao!“ Dova mu se primila.

U junu '93. Nakon polusatnog privlačenja, desetak metara prije rovova, doslovno smo se sreli s njihovom grupom. Valjda su nešto čuli pa su krenuli da

izvide. Prvi put sam se susreo s neprijateljem oči u oči. Ja sam pucao, ali čovjek ispred mene nije padao. Promašio sam ga sa dva metra. Jednostavno sam stisnuo obarač i izrešetao komad ledine koja nas je dijelila. Metci idu tamo gdje je cijev puške okrenuta, a ne gdje oči gledaju.

Bio je juli '93. Brdo, usred hiljada sličnih, na padinama Bjelašnice. Stotine pušaka, mitraljeza, minobacača, haubica, tenkova i praga pucalo je po nama. Sve što je neprijatelj imao na tom području, okrenuo je tu. Njihov je general lično vodio napad. Brdo su htjeli zauzeti istog dana. Nije pri tom mnogo mareno za žrtve. Sati su prolazili a napadi nisu jenjavali. Ranjenike nismo mogli izvlačiti. Previjali smo jedni druge na mjestu ranjavanja i nastavljali pružati otpor. I tijelo i psiha nalazili su se u apokaliptičnom stanju. Misli su bile zakovane za trenutak, nije postojalo ni prije ni poslije. Samo trenutak. Nišanje, pucanje, novi trenutak, novo traženje neprijatelja u šumi ispred... Punjenje okvirova, pucanje, punjenje... Sjećam se samo opora mirisa spaljenog kamena, začuđenosti što odjednom, iako je noć, vidim sve oko sebe i tupog pokušaja da mozak odgonetne gdje je nestalo sve ono lišće u kom sam ležao. To je sve što sam zapamtio.

U septembru 1994. napadajući neprijateljske položaje prišli smo neprijatelju s leđa. Dok smo izlazili na ledinu koja nas je dijelila od tranšeje i rovova primijetio nas je neprijateljski vojnik koji je u tom trenutku pucao iz PAM-a prema našim snagama ispred. Cijelim tijelom je teglio i trzao fiksirano oružje u želji da ga okrene prema nama. Dugo sam se pitao zašto samo nije pustio oružje i čučnuo u tranšeju.

Mjesec mart '95. Hercegovci u vlašićkom snijegu.

„Jes hladno čovječe, misliš da će napasti po ovom zohoru?“

„Nemam pojma!“

„Ja bih naložio vatru i sklonio se u onu veliku zemunicu, ko će bolan po vakom napadat?“

„Ja ne bih!“

„Što? Nije te valjda strah? Pa nisi ti kukavica! Ja sam, matere mi, mislio da ste vi diverzanti harabriji. Pa kako idete u napad ako se bojite?“

„Isto vako. Plašeći se.“

„Kako ste prošle hefte uzeli ovu čuku?“

„Prišunjali se, tiho. Oni bili u onoj doli velikoj zemunici, kraj vatre, nisu imali prilike ni da trepnu.“

„Aha! Pa dobro, ako nećeš ti da se griješ neću ni ja!“

Postoje doživljaji, stanja kojih se ne umijem sjećati u prošlom vremenu. Ostalo su tako urezani da se ne pojavljuju kao sjećanje nego kao dešavanje koje se sad dešava. Takav jedan vezan mi je za mjesec juli, 1995. godine.

Imam nepunih 20 godina. Četiri posljednje sam vojnik. U rovu sam na Treskavici. Pogled mi je uprt u daljinu, u nove neprijateljske rovove koje ćemo, s Božijom pomoći, zauzeti. Do mene je moj saborac Asim. Ima dugu crnu kosu na zatioku svezanu u konjski rep i mali radio-aparat. Slušamo vijesti. Nino Čatić izvještava iz Srebrenice koja pada u četničke ruke.

Poginuli i ranjeni neprestano se dovlače u bolnicu. Nemoguće je opisati. Svake sekunde po tri smrtonosna projektila padaju na ovaj grad...Ovo je nečuven zločin koji se izvodi nad bošnjačkim stanovništvom Srebrenice! Populacija u ovom gradu nestaje! Da li iza svega stoji Akaši, Butros Gali ili neko drugi, bojim se da za Srebrenicu neće više biti bitno!...

Danas sam ovdje, a osjećam da bih trebao biti tamo. Nisam jedini. Vojska iz susjednih rovova priča isto. Upućujemo poglede ka Bjelašnici i Igmanu očekujući da čujemo zvuk helikoptera koji će nas, kao i mnogo puta do sad, pokupiti i prebaciti tamo gdje je najpotrebnije.

„Da nas hoće makar do Tuzle prebaciti“, kaže Asim.

„Il' do Kladjna,“ odgovara Miralem. Ja šutim. Kundakom puške oslonjen sam na kamen kraj rova. Otkako je otac devedeset druge postigao šehadet - ne plačem. Vojnik sam i ratujem. S dušmanima po bosanskim brdima a sa šejtanom u sebi. S njim i sad ratujem. Bio sam pred rat ko softa na ramazanskoj praksi u Višegradu, i isto ovako slušao na radiju ime na mojih dragih džematlija koje su dušmani poklali. Tada sam u ruci imao drugu pušku, a u rovu do sebe rahmetli babu da mu na ramenu oplaćem drage insane čija su imena čitana. Imao sam babu da se za njega od bola i straha zaklonim. Koliko će danas srebreničke djece ostati bez svojih baba, koliko sutra, koliko će nas prekosutra u ovoj krvavoj Bosni biti bez suza, a suza željnih? Možda bih, da imam starijeg brata, i sad plakao, možda bih da imam mlađeg popustio pred bolom i na njegov prenio emanet našeg babe. Ovak o ne mogu. I najstariji sam i najmlađi. Jedinac sam. Stojim u rovu kako je i moj otac stajao, spreman da poginem da bi neki drugi otac i neki drugi sin mogli živjeti. Ako ja poginem, naša loza će nestati. To su mi rekli nakon očeva šehadeta.

„Neka!“, rekao sam tada samom sebi. Možda će nestati loza, ali neće zemlja, a dok bude zemlje, dok bude dina našeg, bit će i moje loze. Ni otac mi se nije kitio imenima krvnih predaka, nego s blagošću, ponosom i najvećim poštovanjem se sjećao i nadah-

njivao časnim i hrabrim Božijim lavovima o kojima je, kao o uresima dina, vazio naš dobri hodža Salko.

Radio šuti u Asimovoj ruci, a ja bismilom gasim plamen panike. Učinilo mi se na tren da je sve nestalo. Ustajem i okrećem se ka Igmanu. Gdje je taj helikopter?

Sedžda u samoći pod okriljem noći daruje poseban osjećaj, ali kad je obaviš na bojnopolju taj osjećaj je jači nego u miru kuće.

Sabah u džamiji u džematu je veliki bajram duše, ali kad ga sa saborcima obaviš prije polaska u akciju, bajram je nad bajramima.

Gledati u lice voljene žene je poseban osjećaj, ali pogledi koje borci razmjenjuju u trenucima žestoke borbe, dajući jedan drugom potporu i ulijevajući snagu nadilazi ovo prvo.

Učiti tekbire i telbiju dok obilazimo Kabu je kao novo rođenje, ali onaj tekbir-poklič koji te u datom momentu diže iz zaklona i katapultira naprijed prema dušmanskim položajima vodi te nebeskim kabama...

Uspravnim me u nadi drži hadis: Hoćete li da vas obavijestim o noći boljoj od noći Lejletul-kadra? Stražar koji stražari na mjestu koje je izloženo opasnosti, bojeći se da se nikada ne vrati svojoj porodici.

NA TRAGU SNA

“Znaš šta mi najteže pada?” - bolnim glasom prošaputao je ranjenik, stišćući Halida za ruku, dok ih je kamion šumskim, neravnim putem vozio prema Igmanskoj bolnici.

“Sve će biti dobro”, tješio ga je Halid, svom topline svoga bića stišćući ranjenikovu ruku u svojoj.

“Teško mi pada što će, ako ne progledam, zadnje što sam vidio biti naše povlačenje”, rekao je ranjenik i duboko uzdahnuo.

Halid ga je zagrlio slobodnom rukom. “Bit će dobro, progledaćeš, oči su ti u redu, progledaćeš!”

Kamion je bio pun ranjenika, izranjavanih u zadnjim pokušajima da zaustave neprijateljsku ofanzivu na Igman i Bjelašnicu. On, Halid, bio je lakše ranjen i samo potreba da neko brine o ranjenicima na kamionu omogućila mu je da se i sam tu nađe. Dosta sličnih njemu ostalo je u rovovima, nastavljajući borbu uprkos ranjavanju.

Ranjenik koji ga je držao za ruku bio je mladi Taib. Fizički je najmanje bio povrijeđen - svi udovi su mu bili na mjestu, ali je zbog detonacije izgubio vid i nije uspijevaio smiriti napade panike. Čim bi zvuk spao na ujednačeno drndanje motora kamiona, oglašavao bi se. Iako ga nije mnogo zapitkivao, Taib mu je za tih osam kilometara puta ispričao da je Krajišnik

koji se, kao učenik drugog razreda Gazi Husrev-begove medrese, na početku agresije zatekao u fočanskom selu na ramazanskoj praksi. Pare koje su mu skupili kao naknadu za službovanje na hodžaluku dao je za jednu “papovku” i s njom se prijavio u prvu organizovanu jedinicu koju je našao, jer nije mogao da se vrati kući. Za rat mu je falilo godina, ali ne i odlučnosti. Do 1993. godine, kada počinje ova priča, naratovao se, i više niko u njemu nije gledao ni maloljetnika ni softu. Unaprijedili su ga i u nadimku - zvali su ga Hodža.

Krvario je iz nosa, usta i ušiju. Oči su mu bile potpuno crvene i teško je disao.

“Hoćemo li ikad doživjeti da gledamo njih kako bježe?” upitao je pred sami dolazak u Igmansku bolnicu.

“Učio si suru Kehf u medresi?” rekao mu je Halid, sjetivši se priče svog seoskog hodže koju im je često spominjao u zbjegovima da ih bodri u danima nakon što su napustili svoja fočanska sela pred dželatima početkom rata.

Taib mu je stiskom ruke potvrdio da ga čuje i da jest.

“E, onda znaš za mladiće koji su se sklonili u pećinu od nevjernika i pitali se hoće li ikad dočekati da vjernici budu većina?”

“Nećemo valjda čekati stotinu godina kao oni?” prošaptao je Taib.

“Bitno je da dočekamo. Samo nemoj gubiti nadu - i ti ćeš to vidjeti svojim očima.” hrabrio ga je Halid.

Pred Igmanskom bolnicom ga je Halid zadnji put vidio. Istim kamionom se nakon previjanja lakše rane na ruci vratio na prvu liniju.

Taib je iz bolnice na Igmanu poslan prema Konjicu. Nakon mjesec dana, kada su smatrali da bi uskoro mogao napustiti bolnicu, počela mu je oticati glava i potpuno je izgubio sluh. Bio je među prvim ranjenicima koji su kroz tek iskopani tunel ispod sarajevskog aerodroma uneseni u Sarajevo.

“Ovo je Suada, i ne gledaj je jer je moja djevojka! A ovo je Nizama, pazi dobro kako je gledaš jer mi je sestra!” govorio je Suad, predstavljajući Taibu dvije lijepe djevojke koje su mu došle u posjetu.

“A ti si Taib o kojem nam Suad toliko priča?” rekla je Suadova sestra. “Mislim, viđale smo te i ranije, samo si bio...” i tu je rukom napravila krug oko glave, imitirajući Taibove zavoje.

“I meni je drago”, odgovorio je Taib obraćajući se objema, ali gledajući u Nizamu, čija je ljepota bila najljepše što je vidio otkako je ponovo progledao.

“Izgleda da ti nije rekao da sam ljepotica!?” rekla je Nizama kao uvrijeđeno, ne skrivajući da primjećuje Taibov pogled.

“Spomenuo je da ima sestru, ali nešto neodređeno - kao žensko, a liči na muško. Spominjao je neke brkove... Mora da je mislio na neku drugu”, odgovorio je Taib, pokušavajući parirati njenom izazovu.

Njih dvije su došle po Suada, koji je toga dana, nakon što je proveo dva mjeseca u bolničkoj sobi, trebao biti otpušten kući.

“Hoće li ti biti neobično bez mene?” upitao ga je Suad pred polazak.

“Preživjet ću - ne sekiraj se. Valjda će i mene uskoro otpustiti. Ne znam kako im se isplati držati me ovoliko na liječenju.” odgovorio je Taib.

“Bitno je da si ti dobro, sve ostalo je manja briga. Čim vidim za raspored u jedinici, eto mene da te obiđem”, rekao je Suad.

Suad je Taibu postao i brat i otac i prijatelj. Pored doktora i sestara, Suadov glas mu je tih mjesec dana bio glavna veza sa svijetom. Tek par dana prije, kada su mu skinuli zavoje i kada je konačno pogledao, vidio je njegov lik. No, činilo mu se da ga poznaje bolje nego mnoge prijatelje prije njega.

Suad je bio borac sa Žučí. Diverzant bez premca. Danima su prepričavali jedan drugom svoje dotadašnje akcije. U sitnice. Šećerili su tim pričama svoju psihu i svoju nadu.

Suad mu je pričao o odbrani Žuči, zauzimanju Mijatovića kose, odbrani Sokolja, napadu na Otes, Stup, Trebević i desetinama drugih teških bitaka u kojima je učestvovao, kao i o zadnjoj u kojoj je, odbijajući četnički napad na Žuči, ostao zatrpan pod zemljom u tranšaji. Spasili su ga od gušenja u zadnji trenutak. Dugo je trebalo da oporavi svoja pluća. A jedva je čekao da ga puste i da se vrati u jedinicu. Zlatni ljiljan koji mu je dodijeljen dok je bio na liječenju samo mu je još više rasplamsao i onako jak moral. Taiba je fascinirao Suadov duh, a Suada Taibova vjerska strana. Imali su jedan za drugog ono što im je falilo u njima samima: Taibu Suadove čiste hrabrosti, bez ikakvih dodatnih motiva, ni farmaceutskih ni vjerskih, a Suadu Taibove jasnoće da za sve što čini ima unaprijed određenu vjersku izvjesnost, suštinu i bit.

“Naučit ćeš me klanjati!” rekao mu je Suad na rastanku.

“A ti mene da budem hrabar kao ti!” odgovorio je Taib s osmijehom.

“Svi smo mi hrabri na svoj način, mani se te skromnosti!” odgovorio je Suad.

Gazi Husrev-begova medresa je počela s radom i Taibov komandant mu posla haber da će iz bolnice na Bašćaršiju da nastavi školovanje. O daljoj borbi

nije bilo govora. Doktori su učinili što su mogli, sanirali povrede, ali najmanji udar, najmanja prehlada ponovo može pokrenuti oštećenja u glavi na zlo, da ostane i bez vida i bez sluha. Ispostavilo se da mu je pri ranjavanju na prvi pogled manja povreda iza desnog uha oštetila veoma važan živčani splet. Primiri”, rekoše mu, “još možeš biti hodža.”

Svake subote i nedjelje u medresi je imao posjete, nekad i mimo toga, zavisno od obaveza koje je Nizama imala kod kuće. Između nje i Taiba desila se velika ljubav. Ako bi Suad vikendom bio kod kuće, Taib bi odlazio iz medresanskog doma kod njih u Buća Potok. Tamo su nastavljali druženje u četvoro: Suad, Taib, Nizama i Suada.

Taib bi dolazio odmah u subotu nakon završetka nastave, i obično su on i Suad odsjedali u potkrovlju njihove kuće. Suada bi dolazila nakon večere, zatičući Nizam u kućnim poslovima.

“Gdje su njih dvojica, u potkrovlju?” pitala bi i odmah odgovarala.

“A gdje drugo?” odgovarala bi Nizama.

“Šta sad oslobađaju, Grebak ili Mijatovića Kosu?”

“Mislim da je Sokolje u pitanju”, odgovarala bi Nizama s osmijehom.

Tako je Taib završio treći razred medrese i u septembru 1994. godine upisao četvrti. Stanovao je u medresanskom domu, zajedno s još dvadesetak učenika koji su te 1993. godine uspjeli doći u Sarajevo da nastave školovanje.

U septembru 1994. godine broj učenika se znatno povećao, a medresa je ponovo ličila na onu od prije agresije. Imala je upisane učenike i u prvi razred.

Taman sedmicu nakon početka nastave, u posjetu Taibu došao je Suad. Postao je malo prije toga komandir čete.

„Tebi mogu reći, ti znaš čuvati tajnu, a i tiče te se,“ rekao je Suad dok su odbijali dimove cigareta, sakriveni od Taibovih medresanskih vaspitača iza Kuršumli medrese.

„Udarićemo na Bjelašnicu. Sprema se velika akcija. Nekoliko sarajevskih brigada izbacuje najjače snage na Igman. Udarićemo ih duž cijele linije,“ nastavio je Suad.

Taibu su oči zažarile posebnim žarom. Pušio je jednu za drugom dok je sa Suadom razmjenjivao informacije o trenutnom stanju linije na tom ratištu. Svi toponimi su mu bili poznati.

Prema onom što je Suad znao, njegova brigada će ih udariti baš na onom dijelu gdje je Taib ranjen godinu dana ranije.

Pred ikindiju je Suad morao krenuti kući. Taib je već preskočio obaveznu korepeticiju u medresi, ali

nije plaho hajao za to. Na rastanku je zagrlio Suada sa suzama u očima. Molio je Boga da ga ponovo vidi.

Te večeri usnio je čudan san. Na onom brdu gdje je ranjen, sjedio je u rovu i učio nešto od Kur'ana, za što je u snu, iako je nije znao napamet, bio ubijeden da je sura Kehf.

Probudio se jako zadihan. Imao je osjećaj da će mu srce iskočiti iz grudi.

„Allah će dati da pobijedimo,“ bila mu je prva pomisao kad se potpuno razbudio.

Naredni dan bio je potpuno isključen iz nastave i svega što se dešavalo oko njega. Tražio je način da ode do Suada. Pitao se jesu li već otišli ka Igmanu. Htio mu je ispričati svoj san.

Naredne večeri, ponovilo se isto. To ponavljanje sna nije mu dalo da zaspi poslije buđenja. Gotovo u histeričnom stanju dočekao je jutro, a onda nakon sabaha krenuo ka Buća Potoku. Odlučio je. Ako ne zatekne Suada, zateći će nekog iz njihove brigade. On hoće, mora, da bude s tom vojskom koja će udariti. Nije znao kako da to sredi, ali je vjerovao da nekako hoće.

Nizama se obradovala kada ga ugledala na vratima, a onda brzo shvatila da nešto s njim nije u redu. Pobojała se da je skrenuo s uma kad joj je ispričao razlog dolaska.

„Kakva borba, kakav san, kakav Igman? Ti si svoje završio!“ – rekla je povišenim tonom, razoča-

rana što govori o nekim odlukama o kojima nije ni namjeravao da se posavjetuje s njom.

I što je on više insistirao da mu kaže gdje je Suad, bojeći se da će otići bez njega, to je ona bila ljuća. Nakon skoro jednosatnog ubjeđivanja, oboje su bili u suzama.

„Čovječe, ti nisi normalan!“ – govorila mu je Nizama.

„Šta je ušlo u tebe, tebi neko treba da prouči. San ko san. Nek' je i istina. Odlično, naši će ih pobijediti, elhamdulillah. Gdje u tom snu ti vidiš nužnim da trebaš biti među njima? Eto, ne mogu bez tebe. Ti trebaš da završiš tu školu prije svega. Kakve su to odluke preko noći?“

Taib nije mogao jasno da joj obrazloži ali nije odustajao od svoje namjere.- Tokom dana je uspio da nađe Suada u bazi njihove jedinice. Razgovarali su i Suad je pristao da pita komandanta da li Taib može s njima. Argument im je bio da Taib dobro poznaje taj teren. Bolje nego iko u njegovoj četi.

Nizama više nije govorila s njim. Ni taj ni narednih pet dana koliko je trajala priprema za odlazak vojske. Na samom polasku, kada su došli da se pose lame, zagrlila je brata i otišla na sprat plaćući.

Onda se vratila i, na dvorištu, sustižući ih, prišla Taibu.

„Voljela sam te, volim te i vazda ću te voljeti, ali ako odeš gore, nikad mi se više ne vraćaj, ni živ ni mrtav, jesi li čuo!?“

Briznula je u plač i utrčala u kuću. Nije imao vremena da se vrati za Suadom i pokuša ublažiti njenu reakciju. Polazak je bio za pola sata. Bol u duši utapao je u pretpostavku onog što je zadatak pred njima nosio sa sobom.

Nakon mjesec dana izviđanja, sve je bilo spremno za akciju. Suadova grupa neće udarati direktno u linije neprijatelja, nego će, sa još nekoliko grupa, ući deset kilometara duboko u neprijateljsko zaleđe i napasti artiljeriju i neprijateljske tenkove koje su primijetili tokom izviđanja. Poći će dva dana ranije od planiranog napada. Kretanje je bilo planirano samo noću kroz neprijateljsku teritoriju, da bi, na dogovoreno vrijeme, kada druge snage udare čelo neprijateljskih linija, odradile svoj posao.

Krenulo je tristo boraca. Na jutro napada, na mjesto gdje su trebali napasti, stiglo ih je nepunih stotinu. Neki su zalutali, a neki su otkriveni pa su se vratili. Oni najjači su stigli, ali su se i oni pitali ima li ih dovoljno za ono što ih čeka.

Plan je bio uništiti artiljeriju i povlačiti se prema slobodnoj teritoriji.

Komandiri su vijećali šta da rade. Suad priđe Taibu.

„Je li i sad tumačiš isto onaj svoj san?“

„Tumačim.“

„Onda smiješ sa mnom naprijed?“

„Smijem.“

U akciji na Dujmovskim brdima podno Treskavice, u igri sarajevskih nestašnih dječaka, 29. oktobra 1994. godine razbijena je i u panično bježanje natjerana 2. sarajevska brigada Vojske RS koja je nakon toga prestala da postoji. Zarobljen je do sada najveći ratni plijen Armije RBiH, i to: pet tenkova T-55, četiri oklopna transportera, sedam kamiona, autobus, dva topa B-1, sedam „strela 2M“, 14 PAM-ova, oko 1000 granata, 100.000 metaka raznih kalibara... Ovako je počinjao jedan od novinskih članaka s početka novembra 1994. godine.

Novinski članak ne spominje kamion koji je kloparao uskim šumskim putem, dok su se umorni borci zbijali u njemu. Suad je sjedio uz Taiba, držeći ruku na oružju, očiju uperenih kroz mali otvor u kamionu. Svijet mu je izgledao mirno, ali u njemu se sve još uvijek treslo.

Taib se na trenutak pomjerio, očiju zatvorenih, i tiho upitao: „Suade, misliš li da će mi Nizama ikada oprostiti što sam otišao bez njenog blagoslova?“

Suad ga je pogledao, stegnut u mislima i s pomiješanim osjećanjima. „Ako te dočeka ljuta, onda

mislim da hoće. Ako ne bude, već te prekrižila.“ odgovorio mu je kao da podnosi izvještaj s izviđanja.

Vozili su se dalje kroz noć, u tišini protkanoj tihim razgovorima ostalih boraca.

Dok su nastavili put prema Sarajevu, u mislima su im se nizali prizori borbe – bljesak eksplozija, miris dima i zemlje natopljene kišom.

„Da Bog da bila ljuta!“ – uzdahnuo je Taib u jednom trenutku.

„Amin, brate!“ – odgovorio je Suad.

(Za ovu će priču mnogi reći da nije istinita. Neki će tvrditi da su samo imena izmišljena, a da su likovi postojali. Drugi će otići do Medrese i reći da na panoima svršenika nema nikakvog Taiba iz tog perioda. Treći će im odgovoriti da nema jer nikad nije ni završio medresu. Četvrti će izvaditi vojne arhive i tražiti Suada kojeg nema kao komandira čete. Peti će reći da je Taib poginuo 1993. na Igmanu i da mu ime treba tražiti među krajiškim prezimenima na spomeniku na Mrazištu, a sve ovo što se u priči kasnije dešavalo da je mašta pripovjedača. Skeptici iz Buljakova Potoka reći će da nije bilo nikakve Nizame, no optimisti će reći da jeste, i da je bila jako ljuta, da joj je trebalo skoro mjesec dana da se odljuti.)

IZMEĐU RATA I LJUBAVI

“U životu treba imati osjećaj za trenutak,” reći će vam Ahmo Trz ako ga upitate. Ako ga ne upitate, neće vam reći ništa; tek ćete na njegovom licu i pogledu moći naslutiti da ima nešto da kaže.

U Bosnu je došao sa istoka, ali ako ga upitate, reći će da je stigao sa Zapada. Vi ćete pomisliti geografski, a on će odgovoriti vođen duhovnim zavičajima.

Priču o sebi neće vam ispričati ni ako ga upitate. Zato ću to učiniti ja. Ne tako duboko i detaljno kao što bi to učinio on, ali hoću dovoljno jasno da se može shvatiti i osjetiti.

Ahmo Trz je rođen u Bosni. Samo rođen. Otac, vojno lice, dvije godine nakon Ahminog rođenja dobio je službu u Rusiji. Mijenjao je službe i gradove, dok je Ahmo, stasavši za školu, prirodnim slijedom događaja pohađao vojnu akademiju. Očevim stopama brzo je napredovao. Nakon smrti majke Dragane, majka Rusija bila mu je sve.

Pamtio je Afganistan i nosio bol razočarenja iz njega. Grozni i Čečenija bili su so na njegovoj rani. Bio je ruski vojnik kojeg su zarobili Čečeni. Uхваćen je i poveden na pogubljenje. Dvojici njegovih drugova jednostavno su pucali u zatiljak kraj seoskog puta. Njega je jedan uhvatio za kosu i poveo u šumarak.

Krv mu se sledila. I tada mu je iz zaboravljenih dubina podsvijesti, izroni lik tatine majke, nene Amine, koja ga je pri rijetkim posjetama znala kradom učiti riječi. Prisjeti ih se i izgovorio u tom času za koji je vjerovao da mu je posljednji: “La ilahe illallah!”

Ruka koja ga je držala popustila je stisak. Dželat mu okrenu glavu prema svojoj.

„Сан це хъан?“ pitao ga je?

“Ahmed!” odgovorio mu je još nesvjestan reakcije. Nisu ga ubili. Vratili su ga šupu preuređenu u zatvor. Ahmet, Ahmo, proveo je tri mjeseca u tom zatvoru, gdje je vrlo brzo naučio cijeli vijenac arapskih riječi i pravila vezana za vjeru koju je prihvatio. Kada je trebalo da se počne boriti protiv dojučerašnjih saboraca, novi komadanti ga poslaše u Bosnu – da brani krv svoje nene Amine. Njen mezar bio je jedino što ga je vezalo za prošli život, a spajalo s novim. Obaveza grijешnika je da uči, a borbom sapire grijeh, ponavljao je sebi netom naučene lekcije. Smrću na Božijem putu to je najlakše. No, nije se dalo.

Tinjala je jesen 1994. godine. U prostorijama humanitarne organizacije, gdje ga postaviše da radi nakon težeg ranjavanja u borbi zbog kojeg je zamalo ostao bez lijeve ruke brinuo je o paketima pomoći za djecu i nemoćne. Mlada djevojka u crnom džilbabu vodila je dokumen-taciju. Silom prilika, viđao ju je češće nego što je sam smatrao ispravnim.

U životu je znao za majku, vojnike i žene kojima se prepuštao u slobodnim danima dok je još bio u ru-

skoj vojsci. Ona mu je bila kao nova vrsta, vrsta koju je viđao, ali prva koja se očitovala u njemu. Nadahnjivala ga je onim za čim je tragao u svom novom životu.

Ponudio joj je čaj, a ona odbi.

“Hvala, ponedjeljkom i četvrtkom postim, halali, brate!”

Nakon tri mjeseca, njegov se svijet u njenom prisustvu urušio i nanovo sazdao na temeljima ojačale želje i nade.

“Smijem li ti ponuditi brak?” – napisao je na cedulji koju je ostavio na njenom stolu i ponovo osjetio sasvim ljudski strah. Ne u mozgu, kao u borbi, nego negdje tamo, u srcu, koje više nije bilo samo organ koji pumpa krv. Pumpalo je nešto mnogo jače. Sve rjeđe je sanjao strahote ratova kroz koje je prolazio, a sve češće njene crne oči.

“Bogu nije mrsko da se prije upoznamo!” – odgovorila je na ceduljici.

I tako su uslijedili dani kratkih susreta, kratkih poslovnih rečenica, a cedulje na stolu zamijenili su brojni listovi. Čeprkao je po svom životu i slagao ga na te listove. Ona je bila šturija u odgovorima, ali njemu se svaka njena rečenica činila kao roman, kao more koje kalem ne može ispisati.

Onaj gordi Bog, usvojen u dalekoj Čečeniji, počeo je da dobija fina, nježnija svojstva, i sve češće ga je zazivao Njegovim imenom Milostivi, a vjera sazdana od mača preobrazila se u vjeru od ruže koja miriše najljepšim mirisom. Počeo je postiti ponedjeljak i

četvrtak da je zasluži, a subotu, kad ne bi radili, da se Bogu oduži. Sve rjeđe je odlazio u bivšu kasarnu, da ratna događanja ne ohlade toplo more njegove duše. Zvala se kao njegova nena – Amina.

“Amina, ja ne želim više čekati, postat ću pjesnik,” – napisala joj jednog dana, jedva se suzdržavši da to ne potkrijepi stihovima koji su mu poskakivali u grudima.

Ramazanski bajram bio je dogovoreni dan. Tri mjeseca najslađeg čekanja. Da ga prekrati, počeo je odmah postiti dan za danom. Falile su mu jedino tablete protiv bolova; što se tiče gladi i žeđi, činilo mu se da može u komadu ispostiti samo ako je vidi jednom dnevno.

Noge su mu klecale kada bi ga zbog “nečega” nazvala telefonom.

Pred ramazan, ona dobi lijepu vijest da su joj roditelji pušteni iz neprijateljske teritorije i ode za Zagreb da ih vidi nakon toliko godina. Bilo mu je žao što ne može s njom. Javi mu se nakon dva dana sva presretna; ostatak će u Zagrebu uz ramazan. Odgodili su zakazani datum, a Ahmi se naoblači...

Razgovori telefonom postadoše sve kraći, nje-mu dani sve duži... Za Bajram ipak dođe. Sve je bilo kao prije osim onog “nečeg”. Onog zastoja u rečenici, onog otklona u osmijehu, onog trzaja u očima. Kao da je prije spavala, a sad se probudila.

I njen hidžab zamijenila je duža košulja, šal dobio konture, obrazi vještačko rumenilo, a oči surmu.

Bila je drukčija, bila je i dalja, sve je to Ahmo vidio, ali ratnik u njemu je zaspao pod jorganom zaljubljenosti i nikakvi znaci upozorenja nisu pomagali.

Novi datum vjenčanja bio je Kurban-bajram. Dva mjeseca... Nije dugo, tješio se, i prvi put počeo da uređuje bradu, da kupuje odjeću, da se u ogledalu gleda malo duže nego inače. Da li su godine u pitanju, razmišljao je? Možda porijeklo i prošlost?

“Možda to što si invalid?” – reče mu Mirza, njen prijatelj i rođak, nakon što odluči da mu se povjeri.

“Halali, brate,” nastavi Mirza, “znam da je roditeljima rekla za tebe, i znam da nisu oduševljeni. Moraš joj dati vremena; tek ih je vidjela nakon mnogo godina, straha i strepnje, a oni nisu od onog soja kojeg očekuješ. Njen otac je ostao u neprijateljskom okruženju radi kuće, jer mu je imetak na prvom mjestu. Mogao je pobjeći na vrijeme, ali bojao se za auto, za kuću, za zemlju... Proveo je rat kopajući rovove koje si ti napadao. To je takav soj ljudi; ni majci joj nije draga njena mahrama, ni njena odjeća. Moraš joj dati vremena.”

Ove Mirzine riječi su teško djelovale na Ahmu, trudio se svojski ipak u njima naći neku nadu.

Popričao je s njom, ne spomenuvši Mirzu. Reče joj da ne trebaju žuriti i odluči iskoristiti priliku i obaviti hadž.

Otišao je s grupom invalida kojoj je te godine omogućeno da iz Bosne obavi hadž. Kružio je oko Božije kuće kao oko njenog srca, kupovao najljepše

tkanine za poklon. Rekoše mu da se pri prvom pogledu u Kabu zažele tri želje. Zaželio je šehadet, pobjedu mudžahedinima i zaželio nju.

Ti dani boravka na svetim mjestima spojili su se u jedno, san koji je obećavao da je svaka sreća moguća. Sastavio je najljepši poklon koji je mogao zamisliti, upakovao ga još u svetom gradu Meki i ponio sa sobom u Bosnu, u svoju Zenicu.

Bila je kod roditelja u Zagrebu. Čekao je njen povratak, trpeći da ne nazove. A onda jednog dana, baš kad su kod njega u kancelariji svratili Mirza i njegova hanuma s djecom, zazvoni telefon. Njen glas. Zastidio se, drhteći pred Mirzom, i pređe u drugu prostoriju.

“Selam, Ahmo, evo, rekoh da nazovem, poželim ti hadž mebrur i halalit ćeš mi, da ti kažem da idem za Njemačku!” – reče mu ona tiho, bez emocija, kao da nekom jetimu saopštava kad će doći po sljedeći paket pomoći.

Mozak mu je blokirao, srce stalo. Sve je stalo. Šutio je i slušao, osjećajući da će svaka riječ biti samo krik.

“Roditelji idu tamo, hoće da pođem s njima. Još nije kasno da završim neke škole, rat završava, trebat će živjeti, a pošto je to daleko, mislim da je najbolje da prekinemo naše zaruke.”

Hvatao je njen glas, čekao da zadrhti, ali osim uobičajene nervoze kad se nekom saopštava nešto što mu nije milo, ne osjeti nikakve druge varijacije.

Znao je to prepoznati, toliko je puta bio isljednik u životu da je to odlično znao.

“Dobro,” reče joj, duboko udahnuvši, “želim ti svaki hajr u životu. Hvala što si nazvala i rekla mi. Esselamu alejkum!”

Iz petnih žila svog bića isukao je starog sebe – ratnika, i najtvrdim dijelom đona svojih čizama stao na svoje srce kao na pikavac cigarete. U životu se ne mjeri vrijeme, već trenuci koji nas ostave bez daha.

Mirza mu je kasnije priznao da ništa nije tada osjetio na njegovom držanju nakon što je ušao u sobu. Razdijelio je prijateljima darove s hadža. Otišao je na nenin mezar i prekrio ga jamenijom koju je kupio za nju. Učinio je to noću, kriomice, da ga niko ne vidi: Bojao se da to nije po islamu kojem je učen, a nije nalazio drugi način da iskaže tu svoju zahvalnost neni. Njeno krilo, ma kako to bilo davno, bilo mu je najtoplije i najbliže što je imao.

Život se nastavljao. Vjetrovi rata protutnjali su. Ahmo je, pod pritiskom situacije, napustio Bosnu. Pod novim imenom, uz pomoć saborca Džafara, nastavio je, nakon kraćeg boravka u Turskoj, živjeti u Tunisu. Znanje stranih jezika ubrzo mu je pomoglo da postane lijepo plaćen turistički vodič.

U ljeto 2008. godine, u jednoj grupi turista iz Njemačke, vidjet će osobu koja liči na njegovu Aminu. Tek tada, vidjevši je bez šala u kratkoj crvenoj majici, shvatiće da ima plavu kosu. Nikad je nije pi-

tao i uvijek, godinama, zamišljao ju je crnu. Sreli su se pogledima. Trznula se, prepoznajući ga, osjećajući trenutačan strah, a onda je shvatila da je on isti onaj Ahmo Trz kojeg se sjećala. Sjetno se nasmijala, cunula djevojčicu koju je nosila na ramenima, a koja joj je ličila kao jaje jajetu, i zatim pogledala desno, preko ramena. Naočit muškarac pružao je djevojčici sladoled.

„Pazi, Sarah, nemoj pokapati mamu!” – čuo je kako joj govori.

Uzeo je dva dana odmora. Otišao je u svoju skromnu sobicu, otvorio mali plavi kofer s kojim je otišao iz Bosne, izvadio još uvijek lijepo zamotan dar i poželio ga baciti u more. Tamo, na morskoj obali, s tim paketom u rukama, zagledao se u pučinu. Pogled mu se ispunio tegobnom prošlošću, a njena težina kao da ga otriježni. “Ne, ne mogu više živjeti ovakvo,” pomisli. Skupi usne u čvrstu crtu, namršti čelo, duboko udahne, a onda se nasmije.

Njegov prijatelj Džafar ima sestru. Muž joj je umro.

“Ovo je moj dar tvojoj sestri Džemili! Ako prihvata moju ruku, a ti kao brat si zadovoljan, ja bih je uzeo za ženu, a njenu djecu prihvatio kao svoju.” rekao je Džaferu.

“Džemila te odavno čeka, tako da ne moram ni da je pitam. A ti si me usrećio, brate!” – odgovori mu Džafar, srdačno nasmijan.

“U životu treba imati osjećaj za trenutak,” reći će vam Ahmo Trz ako ga zapitate. Ako budete uporni, možda će dodati: “Ponekad sretniš idealne prilike, no one su samo tren. Kao dvije strijele ispaljene iz različitih pravaca, u trenutku su jedna pored druge, gotovo zajedno, a onda shvate da idu u suprotnim pravcima, i sila akcije i reakcije učini svoje.”

SJENE TUGE

„Nije mi jasno zašto, od ovoliko pristupačnih njiva, kopamo ovu šikaru?” – reče skoro bezvoljno Aner svom ocu, koji je ispred njega krampom kopao zemlju oko žilavog korijena kukrike, s namjerom da ga iščupa.

„Pomozi mi da ovaj korijen iščupam, pa ću ti odgovoriti,” odgovori mu otac.

Oba su se zatim zabavila svojim krampama, malo s jedne, malo s druge strane, sve dok korijen nije popustio i izvalio se na površinu.

„Sjećaš se dede Alije?” upita otac sina kad su sjeli da odmore.

„Sjećam se.”

„Imao je sedam braće,” nastavi otac tihim glasom. „Kad su se poženili i podijelili imovinu koja im je ostala iza babe, rahmetli, on je dobio jednu sobu u onoj staroj, sada već srušenoj kući. Vidiš te zidine? Dobio je nekoliko ovaca i ovdje, na vrhu, evo gore, jednu malu njivicu, deset koraka poprijeko i dvadesetak uzduž. Sve ovo okolo bilo je zaraslo u crni trn. Sjećam se, kad sam bio mali, s proljećem bi se sav ovaj brijeg oko njive bijelio od cvata crnog trna.

Deda je godinama širio svoju malu njivu, krčio trn, prekopavao zemlju i pretvarao je u oranicu.

„Sad, kad pogledaš ovaj prostor, još uvijek se može vidjeti gdje je bila ograda oko njive. Vidiš, veliki je ovo prostor. Prije rata, kada sam imao godina skoro koliko ti sad, ovdje smo sadili krompir. I iznad, sad su tu dvije jabuke i kruška. Ovdje vidiš ove šljive, tamo orah, dolje ispod su stabla jabuka. Onu jabuku iznad puteljka, što sam jutros raskresao šibljice oko nje, donio je moj babo, rahmetli, odnekud iz Crne Gore, kad se vratio s terena. Bio je zidar i gradili su tamo neke objekte. Onu do nje sam ja našao čuvajući ovce u šumi iznad sela. Izvadio sam je i posadio ovdje, a onda mi je babo, rahmetli, pokazao kako ću je nakalemit. I eno je i sad. Primila se i ona i kalem na njoj. Ovo nam je bila najrodnija njiva. Svake godine sadili smo ovdje krompir, kupus, grah. Kad je došla nesretna 1992. godina i agresija na našu zemlju, njiva je bila ko na dlanu neprijatelju. Eno tamo, ono brdo. Tu su bili njihovi rovovi. Po danu nisi mogao ni prst ovdje pomaknuti. Ali, sjećam se, babo, majka i ja smo se prikradali noću, kopali krompir, brali jabuke, šljive. Bio je neki prkos u nama, pa nismo ni jedan plod ostavili da bude neubran. Po mjesečini sam se penjao u najviše krošnje jabuka i dokučivao plodove s njih. Babo bi s puškom stražario tamo, malo dalje, da nam dušmani ne priđu. Nekad je i meni davao pušku da stražarim, a on bi s majkom kopao.

„Kad je poginuo?” upita Aner oca.

„Poginuo je mjesec dana nakon što smo pobrali ljetinu za tu prvu ratnu godinu.”

„Ovdje u selu?”

„Ovdje, sine, baš ovdje, negdje na ovoj našoj nji-
vi.”

„Snajper?”

„Ne. Granata. Kad su htjeli zauzeti ovaj dio sela, jako su granatirali ovo područje. Babo i još nekoliko komšija spustili su se s naše linije tokom noći da ih ovdje dočekaju i iznenade. I jesu. Dobro su ih nagrdili kad je pješadija krenula, ali onda, dok su se povlačili da zaštite pješadiju, udarili su artiljerijom. Jedna od tih granata bila je smrtonosna za babu.”

„Koliko si ti tad imao godina?”

„Osamnaest. Tamam sam bio napunio osamnaest godina.”

„I onda si otišao u rat?”

„Nisam trebao ići u rat. U ratu smo bili već skoro godinu. Samo sam napustio selo i otišao u drugu jedinicu.”

„Tako si i ranjen?”

„Da, ubrzo sam ranjen i prebačen u Zagreb.”

„Tamo si upoznao mamu?”

„Tu priču znaš. Ovu ovdje ti nisam pričao.”

„Zato smo došli da krčimo ovu šikaru, mada ovdje nećemo ništa saditi, mada ne možemo doći da beremo jabuke i šljive, mada živimo hiljadama kilometara daleko od ovog mjesta?”

„Zaraslo je, sine. Vidiš koliko je zaraslo. Dolazili smo na babin mezar, ali nismo nikad u ovu njivu. Kad su babina braća dijelila zemlju, ova njiva je pripala babi, to jest meni, tebi, nama. Iako nam danas u materijalnom smislu ne znači ništa, iz srca potegne nešto da bar koji korijen ovog trna iščupam iz zemlje, iskrčim, očistim, proširim koliko je dlan.”

„Mogao si platiti Ismetu da održava kuću.”

„Mogao sam, ali moje srce je htjelo da budem ovdje, da kopam ovu zemlju, mirišem ovu ledinu i da bar jedan dan ti budeš ovdje sa mnom. Mnogo bi lakše bilo da smo mogli doći jesenas, ali ni sada nije kasno.”

Aner je posmatrao oca. Kako stari, to lakše za plače. Oči su mu pune suzama koje će kriomice obrišati. Gleda njivu koja godinama nije održavana; da nisu stabala voćki, teško bi se razlikovala od ostatka šume koja je okružuje. Vraća se babinom sjećanju i pokušava zamisliti mjesečinom obasjanu noć u kojoj njegov otac s babom i majkom bere jabuke. Zna im lik samo s jedne izbljedjele fotografije koju mu je otac ponio sa sobom kada je napustio svoje selo.

„Zašto sad?” ote mu se pitanje u tom promišljanju.

„Šta ‘zašto?’” upita ga otac.

„Zašto si se sad odlučio doći ovdje, nikad prije, tek sad?”

„Dugo sam mrzio ovo mjesto gdje mi je otac poginuo. Dugo sam htio zaboraviti i prošlost i sve što sa sobom nosi. A onda sam počeo sanjati ovu njivu. Oko nje, kao pamuk bijeli, cvjetao je crni trn, a u njoj su probegarale jabuke, kruške, šljive, oko njih modra livada... Ja i ti ih gledamo, a sunce, ačik neba, grije po nama.”

„Hoćemo li doći kad bude proljeće?”

„Ne znam hoćemo li moći. Posao, obaveze, a i ne želim da te opterećujem svojom prošlošću niti svojim snovima.“

„Ja bih volio vidjeti taj behar o kom govoriš.“

„Pa, eto, ako budemo živi i zdravi, samo treba ovo očistiti, zagradi, voćke okresati, nagnojiti. Godinama ovo niko nije uređivao.“

„A što nećeš da nekom platimo?”

„Zato sine što to onda neće biti naša njiva, nego njiva poput mnogih njiva u koje smo ušli, nabrali, platili. Nećeš voljeti taj behar, ni tu jabuku kad rodi, ni blizu kako ćeš je voljeti ako je svojom rukom okrešeš, svojom rukom zagradiš, svojom rukom okopaš.“

Ispod suza u babinim očima Aner ugleda toplo svjetlo ponosa. Urijetko je imao priliku da ga vidi. Nikad se on nije pripitomio u stranoj zemlji među stranim narodom, makar živio već skoro trideset godina. Sjena tuge, ko stora na njegovim očima, činila ih je sitnim i tamnim.

Gleda kako oprezno ustaje, namješta protezu lijeve noge na ravnu površinu, a onda se snažno oslanja na zdravu desnu nogu i zamahuje krampom.

MEHO DIJAGNOZA

Mehu je njegov talenat koštao dobrih batina u životu. Kao dijete bio je napredan, ali bolešljiv. Sve bolesti za koje se znalo u selu Meho je odbolovao do petnaeste godine. Roditelji su obišli sve doktore s njim, na kraju i one za glavu.

“Fizički mu nije ništa,” – kazali su doktori njegovom babi. – “Zdrav je ko drijen. Vodi ga kući, i nadaj se da će proći s vremenom.”

Babo ga nakon toga tretirao terapijom kakvu je i njemu davao njegov babo – ha Meho kaže da ga nešto boli, on za kajiš.

Meho je upisao medicinsku školu i otišao iz sela kad je rat počeo. Ljudi su zaboravili na njega i njegove bolesti, a onda je Huso iz Donje mahale, dugo tražeći lijeka za stomačne probleme, nabasao na Mehu u Dizeldorfu kad je išao kod sina.

“Meho vam je, ljudi, fenomen,” – kazao je Huso kad se vratio. – “Ima neki taj fenomen u sebi da osjeti bol drugih ljudi u svojoj blizini. I to ti on radi s jednim Švabom na klinici. Što ne mogu aparati, Meho osjeti. I meni je nakon pet minuta rekao: nisu bubrezi, nije jetra, nije želudac – kamenac je zapeo nekad davno na pola puta do bešike. Ovi kad snimaju, snimaju ja gori, ja doli, i eto, niko mi godinama nije potrefio. Meho iz prve. Snimiše i nađoše. Evo me, bolan, ko

nov. Tamo više ne režu da to izvade; zavuku nekakvu cijev i izvade bez reza.”

“Naš Meho? Meho zvani Dijagnoza?” – pitaju sagovornici u nevjerici.

“Naš, naš Meho. Priznat čovjek. Fenomen. A šta je jadan kajiša dobio rad’ toga,” – dodaje Huso.

“I sad bi ga neko laćio zbog toga da je ostao kod nas,” – govori Hamdo.

“Što ti je Njemačka,” – nadovezuje se Himzo.

“Ma šta – što ti je Njemačka! Pa nije Meho doš’o iz Njemačke u Njemačku da vičeš ‘što ti je Njemačka,’ nego iz Bosne doš’ao, što ti je Bosna,” – suprotstavlja mu se Ibro zvani Patriota.

“Ma neka, ljudi, pustite to,” – smiruje ih Zufer. – “Nego, Huso, kako on to radi – jesi li ga pitao?”

“Jašta sam neg’ pit’o. Priča naški, k’o kad i jest naš. Veli da osjeti. Osjećao je vazda, samo je kasnije naučio razlikovat’ šta je njegova bol, šta tuđa. On ti osjeti tvoju, recimo, bol u ramenu, ko da njega tako boli rame, i onda – šta ja znam – skonta šta je kome trofać, bolje nego ovaj što ga zaprave boli.»

“Fenomen!” – ponovi Hamdo.

“Bosanski fenomen,” – dopuni ga Ibro.

KNJIGA MEHMEDA MURATOVA

Muratu se dalo u malu, ali nije u evladu. Mi-jenjao je žene, ali nije mogao sebe. Do pedesete je obišao sve hodže i travare tražeći lijeka, sve birtije i mejhane tražeći utjehu, a onda se primirio i uhvatio postećije. Čuo je od hodže za nekog Zekerijaha, Bo-žijeg čovjeka koji takođe nije mogao imati evlada, pa mu ga Bog dao u stotoj godini. Kako Murat nije bio Božiji čovjek da se nada stotoj, odlučio je u pedesetoj okrenuti se Bogu, pa šta bude – bude.

U pedeset petoj Mevla mu rodi Mehmeda. Porod je bio preuranjen, dijete kao paučak. Kakvo se rodilo, takvo i odraslo – slabo, bez kuveta u tijelu.

Murat je opet obilazio i hodže i travare, revno-snije nego ranije, a onda i to prestade i poslušša svog seoskog imama Mustafu.

“Neće ti se ovaj hljeba najest od svojih ruku, nije mu Bog dao snagu u tijelu. Šalji ga u škole, možda mu je nafaka u ilmu,” – rekao mu Mustafa.

I Murat tako učini. Od Sarajeva do Istanbula. Možda bi Mehmed stigao i do Meke da Murata nije udarila kap.

Vratio se kad Mevla više nije imala šta prodavati da mu šalje novac. Bilo je hajra u tom – bar je majci bio na džhenazi. Umrkla je mlada od neke čudne bolesti. Ostao Mehmed sam. Ljudi su ga u početku

sažalijevali, potajno se nadali i da je, tamo gdje je bio, izučio korisne nauke, da će znati zapisati i hajvanu i insanu, da će svima valjati. No, Mehmed nije ništa o tome znao.

Znao je, doduše – ako mu je vjerovati – da je Zemlja okrugla, da se okreće oko Sunca, i da ako kreneš na istok i ideš dovoljno dugo, pomolićeš se sa zapada. Znao je i hiljade priča o raznim krajevima, ali sjekire nije znao naoštriti, grablje napraviti, kosom kositi, o hajvanu brinuti, i ništa teže od kašike nije mogao podignuti.

Jedva je kraj s krajem sastavljao, i da ga imam Mustafa, star i onemoćao, nije uzeo da mu pomaže u mektebu – ko zna od čega bi živio.

No, znao je pisati.

To bi govorio kad bi mu prigovarali da ništa ne zna.

Mada niko nije vidio neku korist u tome jer osim Mustafe i još nekoliko ljudi niko drugi u selu nije znao čitati.

Među onima koji jesu bio je Huso Hrsuz, seoski lopov koji je jaziju naučio u zatvoru. Upravo je on, više iz potrebe da nekom kuću obije nego iz nade da će u njoj naći šta vrijedno, ušao u Mehmedov kućerak i kasnije razglasio po selu da Mehmed piše knjigu. Ne bilo kakvu knjigu, nego knjigu o njima. Rekao je da je u toj knjizi vidio zapisana sva dešavanja u selu, do najsitnijih detalja. I ko je kome pomakao među, i ko je kome u šumu zaš'o, i sve druge pojedinosti koje je

Mehmedu, kako je sam Huso Hrsuz govorio, samo džin mogao šapnuti – jer našao je i neke svoje krađe o kojima nije nikome pričao niti se za njih još saznalo.

To je mnogo uzbunilo selo. Bilo je priče i da se Mehmed degenekom u *suru* učera. Bilo je, doduše, nekih koji su govorili da od tog nema ništa, jer ko će mu to, i da je tako, čitati, i kakva mu fajda od sveg tog pisanja.

Na kraju se dogovoriše, za svaki slučaj, da Mehmed knjigu zapali. Mehmed se branio da nije istina, da nema nikakve knjige, da im je ne može pokazati jer je nema. Neki na silu uđoše, pretražiše kuću i kad ništa ne nađoše, Mehmeda za vrat uhvatiše s namjerom da ga šibaju dok ne prizna gdje je. Da nije bilo Šabana, najjačeg čovjeka u selu kojeg je to sve zabavljalo i koji stade u Mehmedovu odbranu, ko zna kako bi završilo.

“Kad bi bila ta knjiga, šta bi o meni u njoj napisao?” – pitao ga je Šaban jednom.

“Napisao bih da te Bog blagosiljao snagom da saulišeš mahnitluk većine koja tu snagu ima samo kad se skupi, al’ od mahnitoštinje svoje, neće se nikad ni sjetiti da tako snagu u jednu uprede u šta korisno,” – odgovorio mu Mehmed.

Šaban bi zadovoljan.

“Pis’o ne pis’o, dok sam ja što jesam, niko te u selu neće dirati,” – reče i poruči to i drugima.

Priča i interes za Mehmedovu knjigu splasnuli su, ali su tinjali. Neko je vidio bogatog Buljku kako sa sepetom ulazi kod Mehmeda.

“Bezbeli da ga potkupi da šta fino o njemu napiše,” – govorilo se po selu.

Kasnije su pričali da su vidjeli i Ramu da mu dolazi.

“Da mu ne piše za sina što je u hrišćanske zemlje otišao i vjeru promijenio,” – komentarisali su seljani.

Došla i Mara iz susjednog sela. Cijelo je selo vidjelo kad je došla.

“Jesam. Išla sam. Fino me primio, aman što lijepo umije govoriti, da je naš mi bismo ga za popa uzeli. Pametniji je od našeg, ne mogu vam reć’. I jesam. Tražila sam da me crnila koje mi se pripisuje u selu u toj knjizi razriješi. Nisam iz vašeg sela, al’, more i o našem pisat’, ta nismo daleko. Mlađi mogu za sat prijeći ovo razdaljine što ima od sela do sela. To što moj jedinac liči na Stojana ne znači da nije Dušanov. Kad već ne mogu dokazat’ Dušanu, nek’ Mehmed metne u knjigu nek’ se zna u knjizi istina,” – kazala je Mara Hajri, dok je odmarala u Prolomljenoj bukovini pred uspon na Humac prema svom selu, a Hajra prenijela svekrvi čim se vratila.

Malo po malo, iz godine u godinu, ljudi su sve češće jedni druge zaticali pred Mehmedovom kućom. Pogotovo kad mu je stari imam dao izun da djecu uči čitati.

“Nije to više šala,” – govorio bi Hamid. – “Ko smo i šta smo, pričaće njegova knjiga, a nije svejedno kako te iza života spominju.”

Kako ništa nije džaba, ni upise u knjigu svijet nije tako shvatao. Med, maslo, voće, krompir – sve se nosilo da se istina zabilježi. Ako bi ko htio da malo u njoj mijenja na svoju ruku, znao je odnijeti i vješalo suha mesa.

No, niko nikad nije vidio Mehmeda da piše, niti Mehmedovu knjigu.

“Tako je i najbolje. Ne treba to niko za našeg života ni gledati,” – govorili su seljani kad bi ih ko sumnjičavo upitao jesu li oni sigurni da on išta od tog što mu govore piše.

Potajice su neki dva-tri puta slali Husu Hrsuza da malo pogleda po kući dok je Mehmed s djecom bio u mektebu. Huso je ulazio preko tavana.

“Knjiga je na stolu podalje od prozora i nije više tanka ko prije,” – govorio bi Huso.

“Bilježi, jašta nego bilježi,” – klimali bi poslije glavom oni što su ga slali i sve češće, kako im se smrt bližila, razmišljali šta bi trebalo Mehmedu nahaberit da u čitab metne. A kako su i dalje takve habere plaćali tako su i djecu revnosnije gonili da uče čitat i pisat, da davanje ne bude uzalud, te su mladi u njihovom selu po pismenosti počelo debelo odskakat od ostale omladine u kraju.

PRIČA O MARI MIHAJLOVOJ

Mara je ponajviše šutjela na ženskim sijelima i prelima. Lica zadjenutog osmjehom, slušala je priče drugih žena, osmjehivala se šutke na njihove dosjetke i šale, priče i prepričavanja. Sama nikad nije ništa započinjala. Tek ponekad bi odgovorila ako bi je šta priupitale. Druge žene su je voljele zbog osmjeha i uvijek vedre ćehre, ali potajno, na nezajedljiv način, bile joj zavidne na tom njenom miru i raspoloženju.

Udata je za čovjeka kojeg niko osim, valjda, nje ne bi volio. Mihajlo je bio pijanica. Teška pijanica, mada ne od one nasilne vrste. Sve su ponaosob od svojih muževa dobile više šamara u trenucima njihove opijenosti i ljutnje nego li Mara od svog Mihajla, no njihovima je pijanstvo bila pojava vezana tek za poneku proslavu, i van toga bili su dobri muževi koji su kući donosili svoju zaradu. Mihajlu je to bilo pravilo, a kući bi dolazio da uzme zaradu koju će popiti u kafani. Kad bi ga se takli u razgovoru, čulo bi se Marino branjenje.

„Nemojte tako, zna moj Mihajlo biti i trijezan, mada mu ništa ne fali ni kad je malo pijan.“

Mara je njega i upoznala pijana. Bio je vjeren s njenom komšinicom Radojkom. Roditelji su im to bili udevrili i tada nekad Mihajlo je i počeo preko-

mjerno piti. Nije mu se sviđala Radojka. Nije bila na dobru glasu. No kako je Mihajlov otac bio siromašan, a Radojkin dobrodržeći gazda u selu, našao se neki kompromis.

„Šta fali koji dukat za pokoji bezobrazluk?“, zaplitao je Mihajlo jezikom kad je jedne jesenje noći pijan, umjesto na Radojkin, pokucao na Marin prozor. On je tvrdio kasnije da je pogriješio, a Mara vjerovala da je to prst sudbine. Nije ga otjerala s prozora, on se njoj sviđao otkako je znala za sebe. Pred zoru se i rastrijeznio, objašnjavao joj da za dva dana treba da oženi Radojku, ali da to pri zdravoj pameti neće učiniti i da će opet doći njoj pod prozor. Mara mu je vjerovala, više radi toga što nije znala kako bi drukčije nego li što je bila sigurna u njegove riječi.

No Mihajlo je već idućeg dana ponovo bio pijan i nije se ni trijeznio nekoliko dana iza svadbe. Oženio je Radojku. Začudo, Maru, iako je boljelo srce, nada nije napuštala. Ponovo je do kasno u noć čekala na prozoru svog Mihajla. Znala je da drugi niko neće doći. Imala je malo kraću lijevu nogu, bila ćopava, a takvoj snahi u svoju kuću, ma kako da bi nečije mladalačko srce bilo zaneseno njenom ljepotom, ni jedan domaćin ne bi dao. Mati je tješila da ima negdje neko baš takav kakva je i ona i da će taj neko doći jednom. No Mara nije htjela nekog ćopavog kao ona, Mara je htjela Mihajla.

Petnaest dana iza njegove svadbe opet je očula kamenčice na prozoru, tiho izvirila i dole u pržini dvorišta vidjela Mihajla...

„Evo ja došao!“, reče pijan kao i obično.

„Mihajlo, ti više ne treba da kucaš na prozore, ti sad imaš vrata na koja k'o čovjek svojoj ženi trebaš ući.“

„Nemam ja žene. Ono nije moja žena. Ono je, Maro, žena cijelog sela, samo se meni čini da me zapalo da mi u kući živi... Ja tebe hoću!“

„Što si nju ženio kad mene hoćeš?“, prošapta mu Mara tiho u noć.

„Napio sam se, Maro, da lakše kažem i mojim i njezinim da je neću, a oni kad to shvatiše bocu mi pridodaše, i evo, tek sam danas sebi došao.“

„Ne bih ja rekla ni sad da si trijezan.“

„Ma sad i nisam sasvim, ali danas sam bio i znam šta sam shvatio.“

„Mihajlo, ti si sad tuđi čovjek. Ja jesam ćopava, ali nisam kurva da me tuđi mal privlači.“

Zatvorila je prozor, otrpila još nekoliko njegovih kamenčica u prozor i onda zaspala. Ujutro je u pržini zatekla ispisano svoje ime. Uvijek je to činio kad se otriježni.

Mihajlo je odbijao ući u svoju kuću dok je u njoj Radojka. Nije pomoglo ni to što ga je babo dva puta

načisto prebio, jednom pijana i jednom trijezna. Nisu pomogle ni prijete Radojkina ćaće.

„Ubijte me slobodno!“, zaplitaio je Mihajlo, uvijek nalazeći načina da se napije. Odležao je i sedmicu dana u zatvoru jer je u potrazi za alkoholom provalio u Dragin podrum i nasuo iz velike bačve dvolitrenjaću sebi.

U proljeće iduće godine Radojka se već vratila svojoj kući, a seljani su mogli vidjeti da je gotov rodila i da dijete nikako nije moglo biti začeto u braku sa Mihajlom. Uskoro je ćaća poslao tetki u Z... Mihajlo se i dalje nije trijeznio. Najčešće bi pijan zanoćio na krivini iznad Marine kuće.

Trajalo je to cijelo proljeće, ljeto i jesen. Kako u blizini nije bilo dobra popa, ćaća Mihajlov je otišao do hodže Karića da mu skine čini s djeteta, no hodža reče da nema nikakvih čini.

Niko vele nije osuđivao Maru što mu s vremena na vrijeme ipak izađe na prozor i progovori koju s njim. Pogotovo nakon što se pročulo da Radojkino dijete liči na Ranka Dragina kao jaje jajetu. Ljudi su počeli sažalijevati Mihajla i stajali na njegovu stranu, rijetko odbijajući da mu naspu koji gutljaj u onu flašu što je uvijek teglio sa sobom.

Za godinu Mara rekla Mihajlu: „Ne kucaj na prozor nego na vrata, otvorena su ti.“ Tako su se i uzeli. Kako su živjeli u četiri zida oni znaju, vani niko nije mogao vidjeti ništa do li slogu i ljepotu. Pogotovo

kad je Mihajlo, ubrzo po tom prestao i piti. No, da l' piće, da l' neka druga nasljedna bolest, ubrzo je obolio i umro.

Pet-šest godina pred agresiju u Bosni Mihajlo je preselio. Mara je na prvu htjela prodati komad zemlje da ga sahrani na najdostojanstveniji mogući način, a kako joj se pojavio dobar kupac za sve, ona tako sve i prodala osim kuće i okućnice. Fine pare Mara dobila, finu sahranu Mihajlu napravila, još ljepši nadgrobni spomenik mu podigla, novac sklonila u stari dušek.

Rat u Bosni i Hercegovini donio je stradanja, strah i glad. Mara ne htjede nikud da se pomjera. „Nikad nisam nikom zla željela pa neće niko ni meni,“ govorila je. I nije. Niko joj ni ružne riječi ne reče.

Miralem, mladić iz komšiluka, svakodnevno je donosio hranu i lijekove koliko je mogao i kada je mogao. Uz svoju kuću pazio je i nju kao da mu je majka, a ne komšinica. Tako je Mara i predeverala rat.

Kad je rat završio, godinu-dvije poslije naglo je oboljela. Nije htjela u bolnicu. Pozvala je Miralema.

„Sine moj, htjela bih ti nešto dati,“ reče dok je jedva ustajala iz kreveta.

„Nemoj, Maro, pa niste mi ništa dužni,“ odgovori on.

„Neka, neka, sine moj. Ovo je od srca.“

Izvadila je zamotuljak starog jugoslovenskog novca iz duška. „Znaš da sam pred rat prodala ima-

nje. Puno je ovo para. Kupi sebi kuću, auto, vodi ženu na odmor.“

Miralem je zadržao blažen osmijeh na licu. Novac koji mu je Mara pružala više nije imao vrijednost. Prije rata se za nj moglo kupiti i auto i kuća i štošta, no tad više ne. Ipak, nije imao srca da je ražalosti.

„Hvala, Maro, hvala od srca. Ovo će mi promijeniti život,“ reče, i dodade: „Bog ti dobro dao.“

Drugi dan pred akšam Mara je preselila. Miralem se pobrinuo za sahranu. Novac koji mu je dala promijenio je u bosanske konvertibilne marke. Za cijeli zamotuljak dobio je jednu kutiju cigareta na pijaci. Toliko su vrijedile sve njene i Mihajlove njive pretvorene u novac koji je davno izgubio vrijednost. Ipak, Mara mu je prepisala i kuću i okućnicu. Nije se tom nadao.

„Mara, Bog je pomogao,“ ponavljao je svaki put kad bi nasamo zapalio cigaretu, osjećajući zahvalnost prema njoj.

* * *

„I, eto, meni kuća, tebi priča,“ uz osmijeh mi reče Miralem.

„Oba zadovoljna,“ rekoh. „Nadam se da će biti i Mara kad joj se negdje u posmrtnom svijetu predoče ove riječi.“

„Hoće sigurno. Ona je vazda bila zadovoljna, a i dobro si napisao. Baš nek nisi plaho o meni, a nek si o njima. Tako i treba,“ reče Miralem, nastavljajući. „Mada ti moram priznati, ja sam nju pazio radi svoje majke Sevde. Rat, ona bolešljiva i treperi k'o jasika od brige kad krenem na liniju. Pomagao sam Mari nadajući se da će me Bog sačuvati mojoj Sevdi da se živ vratim. Umrla mi je, ala rahmetile, pred kraj rata.“

„Rahmet joj duši, a pokoj i duši Marinoj!“- rekoh odlažući navalu tuge pitanjem - „Bio si u Njemačkoj, sad si se vratio, kuća, penzija, dobro, elhamdulillah!?“

„Jest, dobro je, hvala Bogu. Zaradio sam da sam mogo sebi kuću izgraditi, al' kako mi je Marina bila dovoljna, samo sam je dogradio i utoplio. A pare sam iskoristio da kupim one njive što je ona prodala pred rat. Rekao sam djeci: Ni slučajno prodavat...Nego, je li malo sto eura za priču, ne znam kako se to kreće?“

„Za priču je malo, al za pisca je previše, hajmo mi to popolovit i još jednu zapalit!“ , predložih mu tiho.

“More, eto, pola od mene pola od Mare - a zapalit ćemo od tebe pa nek bude po svačijem ćeifu!” reče Miralem.

Pružih mu kutiju, zadumanismo šutke.

DŽIN NURKO IZ KONJIČKE ČUPRIJE

Džini žive jako dugo. Predugo za ljudsko poimanje. Zato je nezgodno družiti se sa džinima. Ono što je čovjeku jedan život njima je tek neki mjesec, možda čak hefta, i nikako ne mogu razumjeti važnost koju ljudi pridaju toj jednoj hefti. Osim toga, džini ljude vide, a ljudi ne vide njih. Pa iako džini znaju da ih ljudi ne vide, teško je živjeti s nekim koga vidiš, a on te konstantno ignoriše. Zato džini gledaju da žive podalje od ljudi.

Ima tu još nešto. Ljudi su jači od džina, mada većina ljudi to ne zna – ali većina džina zna. Ima nekih džina koji to neće prihvatiti, ali takvi na kraju nagrafuse. Tako je nagrafusio i džin Nurko, koji živi ispod srednje kule konjičke stare ćuprije.

Njegovi su porijeklom iz Male Azije. Tu se i on rodio i djetinjstvo proveo. Taman na prelazu u mladost, kad mu je bilo 350 godina, nagovori ga neki rođak da se našale s nekom ljudskom ženom koja je imala običaj prolaziti kraj njihova naselja. Zaskoče oni nju, dobro je prestraše, pa se sa smijehom vrate kući. Ali, žena oboli, ode do nekog hodže, a hodža otvori ćitab, nađe krivce i pošalje njihovom starješini tužbu i presudu. Kazna: progon. Kumili su i molili, izvinjavali se, čak i starješinu pozivali da se pobuni,

ali nije bilo lijeka. Zadnjeg koji se pobunio hodža je pobacao kao pahretnu krpu. Presuda – progon u Bosnu. Trebao se javiti Ali efendiji, mladom Mongolu koji je s Mehmed-čajušem iz istanbulske medrese došao u Konjic da bude imam novoizgrađene džamije na obali Neretve. Ali efendija ga primi, pročita mu presudu i zaduži ga da pazi na nekoliko njiva koje je dobio u najam u selu Džepi, nadomak Konjica.

Nurko je tu dužnost kao kaznu obavljao sve dok Ali efendija nije preselio na onaj svijet. Potom, kako ga niko ne zovnu, on se oslobodi i poče lutati po okolnim mjestima. Mladalačka ga obijest opet uhvati, te napravi nekoliko zijana – što hajvanu, što insanu – u čaršiji i oko čaršije. Ljudi opet odoše hodži, a hodža ga, ovaj put neki iz Kreševa, nađe u ćitabu i kaznu mu odreza.

Tamam se tad gradila konjička ćuprija. Zbog ponovljenih prekršaja kazni ga petstogodišnjim zatvorom u ćemeru jedne od kula ćuprije.

Ostalo mu, veli mi sinoć, još sto pedeset osam godina da odrobija.

“Žao mi,” veli, “najbolje godine mladosti proveдох u kuli.”

“Jesi li mogao pobjeći,” – pitam ga – “kad je ćuprija rušena na kraju Drugog svjetskog rata?”

“Ma da svaki kamen neko odnese, ja maknuti ne mogu – ne drže mene stijene kule, već slova presude.”

“Ih, kad se presuda donijela, do sad su i slova i ćage u prahu nestale,” – napominjem ga ja.

“Ma kakvi. Izgleda da vama ljudima nismo samo mi džini nevidljivi; štošta vi ne vidite.”

“A opet smo jači od vas,” – zapitkujem.

“Možda baš zato što ne vidite to što ne vidite,” – veli mi on.

“Šta ti najviše fali?” – pitam ga.

“Zveket konjskih grifova. Odavno mi po ćupriji ne prolaze potkovani konji. Al’, eto, tješe me ezani. Navik’o sam da slušam ezane. Otkad sam ovdje, jedino su oni postojani.”

“Obilazi li te iko? Imaš li ikoga živog od rodbine?”

“Posjete su zabranjene. Katkad neki džin Nerevtvom prođe, katkad i ćupriju pređe. Najviše je onih što su se sljubili s ljudima – mi takve smatramo svojim otpadom. Ali, eto, namnožili su se u zadnje vrijeme. Koliko mogu razabrati, vremena se mijenjaju. Vaših hodža i džin-kadija sve je manje. Prije trideset godina sam čuo od jednog džina letača da ima džina što im ljudi služe. Ne znam je li istina, al’ to je nekad nezamislivo bilo.”

“Piješ li kafu?” – pitam Nurka.

“Ne pijem.”

“E, odoh ja u Miris lipe na jednu, a ti svojim poslom.”

“Hajde, hajde, u zdravlju, hvala kad probesjediš sa mnom,” – veli mi na rastanku. – “Bio je još jedan, tako kao ti, prije sedamdeset godina, volio je koju sa mnom progovoriti.”

“Kako se zvao, znaš li?” – pitam znatiželjno.

“Tupan.”

“Tupan? Čudno. Da mu to nije bilo prezime?”

“Ne znam. Nikad mi nije spominjao ime, ali bi ga drugi, kad bi prolazili kraj njega, zvali tako... A kako je samo volio pričati o nekoj Ajši s Blaca. I Neretva bi katkada znala zastati dok ne završi kazivanje.”

MEVLUDSKA NOSTALGIJA

“Jesu li vama ovi današnji mevludi nekako gluhi, tobe ja Rabbi?” – upita Ibrahim svoje ahbabe, otpijajući srk čaja u slastičarni „Nur“ uz Gradsku džamiju u Konjicu.

“Da nisi ofalio na ušima?” – šaljivo mu dobaci Muharem s druge strane stola.

“Ma ne mislim na to,” – odgovori Ibrahim. – “Mislim na atmosferu. Sve se promijenilo. Evo, odslušasmo mevlud, predavanje i – u kafanu. Nema više onih kućnih besjeda, nema mirisa halve koja se pekla ovim povodom da čeljad kroz slatko osjete slatkoću mevluda.”

“Sterilni su, što jest, jest,” – dodade tiho Jusuf. – “Ko ovaj čaj iz kesice. Nema ti ovdje ni ‘b’ od brusnice,” – reče, odlažući iscijeđenu kesicu čaja na tancu kraj čaše.

“Evo, gledaj,” – nastavi Jusuf – “piše čaj od brusnice, sastav: osamdeset posto jabuka, dva posto brusnica. Po čemu je ovo čaj od brusnice, a nije od jabuke? Hej, samo dva posto brusnice.”

“Tako nam je sve danas,” – klimnu Muharem.

“Bez kuće, bez porodice, bez toprika, bez domačice – sve ovo hramlje na jednu nogu. I vjersko i

svjetsko. Jesu džamije velike, jesu čiste, jesu svijetle, ali kad se iz nje ništa ne nosi kući, falično je. Dok mi je Fatima, rahmet joj duši, bila živa, ni jedan mevlud nije prošao bez halve.” – ubaci se Ibrahim.

“Jadiš li se ti na samoću ili na mevlud?” – opet će Muharem.

“I jedno i drugo. I mevlud su sveli na ‘Dobro nam doš’o’ i ‘alahimanet’,” – reče Ibrahim, odmahujući rukom.

“Omladini je, doduše, i to dugo,” – Jusuf će.

“Omladine ti slabo i ima. Ova omladina što klanja više da je mevlud novotarija, iddet, kako li reknu.”

“Bid’at,” – ispravi ga Muharem. – “Kažu da je bid’at, a iddet ti je ono kad žena čeka nakon smrti muža tri-četiri mjeseca da se može udati.”

“Ama, de, popusti više s tim ženama,” – Ibrahim će, vidno nervozan.

“Ama, čovječe, objašnjavam ti,” – odgovori Muharem. – “Kad već spominješ pojmove, moraš tačno. Da ne bude ko onaj nakav na hadžu kad je rekao da je debil za amidžu, umjesto bedel.”

“A nije im taj bid’at razgultit’ bez sunneta i zikra u džamiji. Bolan, kad mi umremo, samo će hodža ostat’ nakon farza.”
“A neće, jedva on čeka da mi odemo, pa da i on može izaći.”

“Ama, ljudi, ne valja nam ogovarati,” – prekide ih Jusuf. – “Evo, da se vratim na ovaj čaj, opet je bolje i dva posto brusnice nego ono što piju neki tamo, ne daj Bože alkohol i slično. Svako vrijeme nosi svoje, halve više niko nije željan; neće je djeca ni da im je džaba daješ. Mene više bundaju ova predavanja. Ušla politika u džamiju. Nema više one bezvremenosti u džamijskim zidovima. Uđeš ko momak s dvadeset pet, a unutra nestane i Bosne i tvojih godina i vremena, samo život i samo islam. Ja i Bog, dželešlanu. Bez ovih dodataka. Čaj od jabuke neka je čaj od jabuke, a ne da ga neko zove brusnicom.”

“A jesi se te brusnice nasnavio, što nisi naručio kafu?” – Muharem ga prekide.

“Što ti nisi čuo poentu priče, što si čuo samo brusnicu? Samo grebeš po zidovima, ni u šta dublje nećeš da uđeš,” – odgovori mu prijekorno Jusuf.

“I mevlud ima poentu. Nije samo ‘Dobro nam došlo,’ još važnije je ‘Dobro te slijedili.’ Došao je svima, ali ne slijede ga. Će sirotinjtvo i siromaštvo Poslanikovo? Će ženidba i gubljenje evlada, Će kad mu Hatidža preseli, Će Hidžra, Će su bitke? Bitke...” – uključujući se Ibrahim.

“Vala, taman to htjedoh reći i ja,” – nadoda se Jusuf.

“Ama, i sam si rekao, dugo bi to bilo za današnji vakat,” – suprotstavi se Muharem.

“I život je dug,” – doda Ibrahim.

“Jes, vala,” – složi se Jusuf.

“Ma nije se ni prije sav mevlud učio, ta nisam ni ja od jučer,” – obrecnu se Muharem.

“E, kad bi se moja Fatima abdestila, pa se namiriši onim svojim mirisom, pa zauči preko kuće. Cijela ga je naizust znala,” – odsutno, skoro nečujno, kroz uzdah izusti Ibrahim.

“Poslanik je volio namaz, miris i žene,” – doda Jusuf.

“Onda mu je Ibrahim najbliži od nas,” – dodade Muharem šaljivo i mahnu konobaru. – “De, boni ne bili, da nešto i pojedemo – duga je noć.”

ZVALI SMO GA MOHAMED

Jeli smo u hotelskoj sobi u Mekki. Nismo išli u restoran. Hranu nam je donosio neki gorostas. Bio je preljubazan i previše snishodljiv. Ponašao se prema nama kao da smo kakva kraljevska porodica. Komentarisali smo kako ima nespecifičan izgled za konobara. Uz to, vidljivo je bilo da mu nošenje tacni nije ležalo. Bilo mi je nekako žao vidjeti onolika insana u toj ulozi. Ko zna, kontao sam u sebi, šta ga je natjeralo da se bavi tim poslom? Mislio sam da svojom prenaplašenom ljubaznošću nadoknađuje tu nevješnost u poslu koji je radio. S druge strane, sreća je što je uvijek bio nasmijan – da se smrknuo spram svoje pojave, bilo bi me strah pred njim.

Skoro uvijek je bio tu u našem hodniku. Ako je kome trebalo donijeti kafu, čaj, kupiti nešto od voća. Novac kao napojnicu nije primao, koliko god da smo insistirali. Kad bismo mu, vraćajući se iz čaršije, donijeli neki poklon – tespih, grožđe, neki suvenir – zahvaljivao se dugo i usrdno, naklanjajući se kao da smo mu darovali milione.

Zavoljeli smo ga i zvali Mohammed, kako je rekao da se zove. Pred kraj našeg boravka u Meki ga je nestalo. S njim je nestalo i posluge u sobi. Išli smo, kao i ostali svijet, u restoran jesti.

Pri povratku nam je valjalo proputovati par zemalja, a sa sobom smo imali Bošnjku koji je negdje kupio prvu, veliku sablju. Da bi je imao u čem nositi kupio je i poseban kofer. Ali, kad je trebalo ući u prvi avion - nema šanse. Svi bismo mi prošli pregled, ali on je zaglavio. Sablja nije mogla. Malo smo se pozivali na Bosnu, malo njega molili da odustane, ali ništa. U to je zazvonio telefon kraj onog u kancelariji ispred nas. Objašnjavao je nešto i pogledao u nas. Ubrzo su i on i svi oni službenici oko nas stali u stav mirno, ruku uz kapu u vojnički pozdrav. Nama ništa nije bilo jasno. Tad spazismo kako sa sprata iznad, u sjajnojplavoj vojnoj uniformi, sa nizom epoleta i činova, prema nama ide naš Mohammed.

Mekanski sluga je, kako smo saznali, bio glavna čivija na aerodromu. Poselamili smo se, izgrlili. On je ljubazno objasnio Bošnjku da nema problema što se njega tiče – sablja je mogla proći u odvojenom prtljagu – ali da ne može utjecati na dešavanja nakon što sletimo u drugu zemlju. Bošnjku to bi dovoljno.

Okrenuo sam se prije ulaska u avionski tunel, a on me vojnički pozdravio. Sjetio sam se da smo u sobi u Meki pričali o ratu i ratnim dešavanjima te sam mu vojnički otpozdravio.

Kasnije sam čuo da je u nekom njihovom ratu bio heroj, da je bio visokog vojnog čina, i da je tako, za vrijeme hadža, odlazio služiti hadžije kako bi omekšao dušu za ozbiljne poslove koje je obnašao u svojoj zemlji.

Desetak godina nakon tog, neki moji sugrađani poslom su boravili u njegovoj zemlji. Prišao im je, rekoše mi po povratku, nakon nekog sastanka važan čovjek iz te kompanije s kojom su pregovarali, izvađio sliku mene i njega i pitao znaju li me. Oni potvrdili a on me poselamio.

Dojmio me i taj njegov čin.

MRAVLJA POSLA

Ušla mi dva mrava u kuću. Valjda im je hladno pa ih privukla toplina. Kako su hodali usporedno preko štoka prozora, postavio sam im dlan da se popnu. Kontao sam da im ispričam kako sam u martu bio prestao ložiti obradovan da će mi ostati nešto drva za narednu zimu, a evo, sad u aprilu ne znamo hoću li imati u maju šta naložiti.

Kako je počelo ovo globalno zatopljenje, ja sve duže ložim.

Malo su oba zastala pred mojom položenom rukom, a onda se jedan popeo. Drugi je stajao – nije htio. Ovaj što se popeo, okrenuo se i rekao mu:

“Hajde, šta čekaš?”

“Sumnjivo mi,” – odgovarao je ovaj drugi.

“Šta ti je sumnjivo?” – pitao je prvi.

“To što se brdo tu stvorilo iznenada. Strah me da nije čovjek!”

“Joj, ti i čovjek! Nije valjda da i dalje vjeruješ u te stare priče.”

“Pa znaš da su nas učili o velikom slavnom mravu koji je pričao sa onim velikim svetim čovjekom, Sulejmanom.”

“A, daj, mravu, pa ovo je 155 vijek! Ko još vjeruje u te prastare priče? Ti si više veliki. Jesi li ikad u životu vidio čovjeka?”

“Nisam, ali...”

“Pa, eto. Penji se pa da idemo dalje – osjećam miris ukusne hrane.”

“Neću, strah me – čovjek može da te zgazi jednim dodirom.”

“A jesi praznovjeran,” – odgovorio mu je ovaj drugi i siđe s moje ruke.

Ja, u principu, navijam za vjernike. Pokušao sam se sjetiti šta mravi najviše vole, i palo mi je na um da ih znam zateći u šećeru. Ustao sam i odlomio komadić kocke da dam onom mravu vjerniku. Ali, dok sam ja ustao i donio, oni su prešli na vanjsku stranu prozora i nisam mogao da razlučim koji je vjernik, a koji nije.

Stavio sam pred oba, šta ću.

DOVA

Okupili su se ljudi na planinskom brijegu, nakon teške suše koja je prijetila da sprži sve posijano, da oprobaju i dovu za kišu. Hodža ih je gledao, na umu mu je bila priča o Musa, a.s., kad je sa 70.000 Izraelićana učio dovu za kišu pa kiša nije pala jer je među njima bio čovjek koji je četrdeset godina griješio.

„Zbog njega vam ne spuštam kišu”, objavio je Bog Musau tada.

„Da mi je bar jednog koji nije”, pomislio je hodža gledajući okupljeni svijet pred sobom i podigao ruke da smiri žamor. Kad su se smirili i utišali, koliko je mogao glasnije, ispričao im je ovaj događaj s Musom, dodajući:

-Kada je ovo Bog objavio Musau a Musa prenio narodu – rekao je hodža - ljudi su počeli gledati desno i lijevo ko će od njih izaći i na koga će Musa pokazati prstom. Taj čovjek na kog se to odnosilo se postidao, pa je tiho i skrušeno zavapio Bogu: “Moj Allahu, četrdeset godina si pokrivaio moje grijehe, a ja sam Ti prkosio griješenjem. Ako sada izađem pred njih, oni mi to neće nikad zaboraviti, a ako ne izađem, Ti nećeš spustiti kišu, pa će mnogi ljudi pomrijeti. Moj

Allahu, ja Ti se ovog trenutka iskreno kajem i neću se više vraćati grijesima koje sam činio.”

I Bog je primio njegovo pokajanje i kiša je počela padati.

Iznenaden time, Musa, alejhi selam, je rekao: “Moj Gospodaru, onaj grješnik nije izašao, a Ti si nam kišu spustio.” Allah mu je objavio: “Znaj da vam nisam spustio kišu osim zbog onoga zbog koga sam vam je bio i uskratio.” Musa je rekao: “Gospodaru moj, pokaži mi tog iskrenog pokajnika.” Međutim, Allah mu je objavio: “O Musa, Ja ga nisam otkrio onda kada Mi je grijeh činio i bio nepokoran, pa zar da ga sada otkrijem i osramotim nakon što se iskreno pokajao.”

“Pa dragi moj narode, da se i mi prije dove pokajemo, more bit je negdje neko nešto zgriješio, da nije zar bi nam suša ovakva dopala” – završio je efendija gledajući po preplanulim gorštačkim licima ispred sebe.

Dizali su ruke, neki visoko iznad sebe, neki pod bradu, neki u ravan prsa i šaptali istigfar u otvorene dlanove.

Samo je jedan držao ruke iza sebe i gledao ravno u hodžu.

Hodža vidjevši ga išaretom upitao zašto ne čini dovu, a on mu, uz osmijeh, iza leđa pokaza kišobran koji je držao u rukama.

AŠURA

Bilo je sunčano i toplo. Trava se sažurila na Humu, jedva ovce nađu šta za ćopnuti. Iz protruhlih podlaćaka kolibe u kojoj smo boravili tokom ljeta trunio se žućkasti prah crvotoćine. Oko kamene gomile iznad kolibe obigravala je jara. Nekoliko puta sam pokušavao rukama da je uhvatim. No, kako se primićem, ona se odmiće. Uvijek na istoj udaljenosti. Ovce muhanate u svojim plandištima. Cijela planina ųedna kiše. A kiše nema. Vode nema. Ništa nema osim ljeta.

Dedo struųe limenu ųerpu. Nena vadi brašno i ųećer.

“Šta ćete to?” – pitam ih.

“Pravit halvu,” – veli nena.

Golemo mi. Dan odjednom dobi na ljepoti. Misli se razmršiše, a na spomen halve iza zuba poteće fina glad.

“Hoće li to neko doći?” – pitam.

“A moj sine, ko će doć’ u ovu betinju?” – veli nena.

“Pa ųto onda pravite halvu?”

“Ašura je danas,” – odgovara nena.

Gledam je sumnjićavo. Samo prije deset dana isto tako je pravila halvu. Tad je rekla da je Nova go-

dina. Na prvu sam pomislio da je neni sunce udarilo u glavu. Debelo ljeto, ni blizu zime, a njoj Nova godina. Oprezno sam joj napomenuo ove činjenice, a ona je samo odmahнула rukom.

“Kenjče nenino, to je vlaška što ti govoriš, večeras je naša muslimanska, hiždretska.”

“Aha,” – odgovorio sam kao da sam znao pa smetnuo, a nisam. Tada sam prvi put uhvatio da ima i naša Nova godina. Hidžretska. Muslimanska. Ljetna, kako sam tad mislio. Kad je kazala “Ašura je danas,” nisam rekao ni “aha,” samo sam zraknuo očima prema dedi, očekujući da će mi on pojasniti. Dedo je postio i nije bio horan za objašnjenja. Učinio je to tek iza iftara.

Spominjao je Musa alejhiselama i još neke poslanike, pa onda Muhammeda, našeg pejgambera, pa Husejna, njegovog unuka, kojeg su na taj dan u nekom mjestu u Iraku veoma zli ljudi ubili. A to mjesto je, kako sam tada zaključio iz dedinog kazivanja, ličilo na našu planinu, jer nije imalo vode, i hazreti Husejn i ljudi oko njega su bili mnogo žedni.

“Babo bi kazivao da su mu odsjekli glavu i šutali je po zemlji, baš ko što danas loptu šutaju, i nikad nije, ala mu rahmetile, odobravao loptu,” – uključila se oprezno nena, uvijek iznoseći informacije kao da ih izlaže dedi na provjeru, a ne kao gotovu tvrdnju.

Dedo na to nije ništa rekao, što je značilo da je tako. To mi je veoma teško palo jer sam volio loptu. S tugom sam idućeg jutra razvezao svoju “krpenjaču.”

Isto tako ću, mnogo godina kasnije, plaćem razvezati svoju dušu čitajući o neshvatljivom, svirepom činu pogubljenja Poslanikovih potomaka. Tlo na koje je pala mubarek glava hazreti Husejna nije bilo kamenito kao moja planina – bilo je pustinjačko tlo, s kojeg, svaki put kad spomenem ašuru, vidim sliku odrubljene glave koja nas sažaljivo gleda. A u zamišljenoj sceni Sudnjeg dana, u koloni džennetskih mladića koju predvodi zajedno sa svojim bratom, hazreti Husejn svoju glavu nosi ispod desnog pazuha... I što više puštam da se ta zamišljena scena razvija u mojoj glavi, to me više hvata strah da nisam dio te kolone, da ona prolazi pokraj mene jer sam na stotine i hiljade glasova nevinih i potlačenih ostao nijem radi dunjalučkog komoditeta...

KOSI, NIJE NAŠ EZAN!

Odnedavno sam, kao hatib, pomaknut na viši položaj. Iz Grabovaca, koji su na nekih 700 metara nadmorske visine, svaku drugu džumu držim u Habibija džamiji na Kruščici, koja je na 1124 metra nadmorske visine. I to iskustvo visine pomaže da se shvati koliko su mali i prizemni mnogi problemi s kojima se suočava insan „doli neđe“.

Pod utjecajem tog visinskog uzdizanja i 50-minutne vožnje od Konjica do džamije, umijem sebi dozvoliti luksuz da razmišljam o manje gorućim temama svog i našeg društvenog života. Tako mi prošlog petka, u povratku, pade na um zgoda iz Kruščice koju sam čuo od njenih stanovnika. Da bi je razumjeli, treba znati da to naselje ima dvije džamije: jednu Habibija džamiju i drugu Mustafića džamiju i da su u prošlosti znali biti pobaška džemati. (Sad se jedna džuma klanja u jednoj, a druga u drugoj, dok su džematlije iste u oba slučaja.)

Napomenuta zgoda dešavala se u vrijeme koševine. Kosci, dal' Habibije ili Mustafići, smetnuh trenutno, kosili njivu i začuo se ezan. Kako i priliči našem adetu, kosci su prestali mahati kosom iz poštovanja prema ezanu. U tom jedan, koji je bolje čuo, veli: „Kosi, nije ovo naš ezan!“

Naselje je i danas brojem kuća veliko. Džemat otanjčo. Djece nema. S vrhova iznad sela, već s kasne jeseni obijeljelih snijegom poput glave starog insana, niz strminu prema Neretvici kapa još pokoje sjećanje i pamćenje, zgone i nezgone iz minulog vremena, unatrag sve do spomena Habiba Ertoğlua. Za njegov predanja kažu da je došao sa istoka, tu se nastanio i predak je svih tih familija.

Je li tako ili nije, sve manje je važno na Kruščici koja kopni u ovom vaktu. Možda negdje u Švicarskoj, Njemačkoj, konjičkim naseljima, gdje su odselili, kome od njih ovo spominjanje još ugrije srce zovom zavičaja koji izumire kao i svaki u kojem se djeca ne rađaju.

Te priče i ta sjećanja, poput ove zgone s koscima, nemaju svoje ezane, jer nestaje očiju i srca koja će svoja prva djetinja sjećanja vezati za te predjele, kose, vrtače, staze, livade, strmine i brdine. Ti predjeli, poput prošlih događaja, sve više postaju historija, a sve manje geografija; sve više vrijeme, a sve manje prostor. I nije tako samo na Kruščici, tako je u Bjelimićima, Čuhovićima, Podbitovinji i manje-više svim iole udaljenijim selima oko Konjica.

Narod „silazi“ u grad, iz grada odlazi na Zapad, ostaju puste njive, bašče, proplanci. Samo haremi još žive, dok ne umru zadnji pamtioci ezana sa seoskih džamija, tada će i oni zatvoriti vratnice.

LINĐO

Moja prva panika koje se sjećam u životu vezana je za keks „Linđu“. Nena ga je dobila od svoje sestre na peščeš i skrivala ga ispod spužve na sećiji.

Prvo sam ga htio samo gledati. Onda sam ga nekoliko puta protresao da čujem kako zveckea. Od tog protresanja iz kartonske kutije u foliju kojom je bila omotana strunilo se nekoliko zrnaca. Pomislio sam da taj prah od keksa ne znači ništa, pa sam pažljivo odlijepio foliju s jedne strane i usnama uvukao prah u usta. Bio je bijel i sladak. Vratio sam keks pod spužvu, ali nakon pet minuta ponovo ga uzeh da provjerim jesam li dobro zalijepio foliju. Nisam bio. Pa sam još malo protresao kutiju, srknuo još malo praha. A onda se, na spoju poklopca, pojavi kraj jednog keksa. Sam je izvirio – nisam ga ni taknuo. Mora da je greškom jedan više stavljen u kutiju, pomislih. Ispravih grešku pažljivo ga izvukavši prstima. Vratio sam kutiju pod spužvu. Kako sam bio brižno dijete, cijelog dana sam još desetak puta provjeravao jesam li dobro zalijepio foliju. Svaki put, nakon protresanja, ispod kapka se pojavio još jedan keks viška...

Navečer smo imali sijelo. Došao neki stari čovjek i žena. Oni su pričali s nenom, a ja sam se igrao ispod stola. Onda čujem kako žena viče neni: „Neću, br’te, Boga mi! Ta imam ih, eno puna kuća.“

Izvirih i sledih se. Srce mi počne ubrzano lupati od naglo nadošlog straha. Nena je uporno gurala onu kutiju „Linđe“ ženi u ceker.

A joj! Odjednom shvatih da su svi moji višci ustvari manjci. Šta ako ona žena uzme keks i, kad ga kući otvori, vidi da joj je nena dala skoro praznu kutiju? Sramota!

A nena uporna. Mene uči da slušam starije, a sama nikako da poslušá onu ženu koja joj uporno govori: „Neću, br'te, Boga mi!“

Već vidim noćno vijećanje kojem sam glavna tema. Osramotio i nenu i kuću. Još da me hoće išibati, nego to će biti ono dugo, dugo pričanje, kuđenje, grđenje, savjetovanje... dođe mi da zaplačem.

Pomiren sa sudbinom, pođoh se još dublje zavući pod sto kad žena uze onaj keks:

„Eto, kad si navalila, uzet ću, al', evo, onda, od mene, ovom malom, nek pojede!“

I gurnu mi „Linđu“ ispod stola.

E, Bože, tebi svaka hvala. Strah minu, srce opet normalno prokuca. Osta nam i kućni obraz i Lindo.

JA U KOLO, A U KOLU DUDA - KRATAK ZAPIS S JEDNOGA MEVLUDA

Iako nemam osjećaj za ritam i nikad nisam savladao vještinu igranja narodnog kola, nije mi strano poslušati i pogledati tu narodnu zabavu. Više je pri tome slasti u probuđenim sjećanjima nego samog zadovoljstva u onome što vidim i čujem.

Moji doživljaji teferiča vezani su za postmevludska okupljanja i kola, pa u gledalište uvijek uđem s tračkom mevludske melodije u uhu. Ta mi melodija, pod ritmom muzike za kolo, vibrira kao komad zemlje bačen na sito dok se potpuno ne izmrvi i propadne kroz njega.

No, u posljednje vrijeme nema one čiste muzike za kolo. Uvedene su „narikače“ s pojačalima koje svako malo prekidaju ritam svojim ni melodičnim ni smislenim upadicama.

Ako i ima smisla u uzvikivanju poput: „Moli se vlasnik mercedesa registarskih oznaka xxx da pomjeri vozilo jer je zapriječio put“, u rimama koje sam čuo teško bih ga pronašao:

„Neću momka, hoću oženjena - Sačekaću da mu umre žena!“

Dok slušam, u sebi razmišljam ima li ova rima i neku svoju žešću varijantu koja je za potrebe mevludskog okupljanja ovim malo prilagođena šerjatu. Ko, biva, jest sama situacija ukrivo al' eto „sačekaće dok mu ne umre žena“ da se ipak ispoštuje adet. Uхватih sebe kako ićčekujem da naredno sa zvučnika bude: Hajmo jednu dovu da mu umre žena! A onda sebi čvoknem čvoku, svjestan da tražim dublji smisao tamo gdje ga nema ni plićeg.

I dok čekam u autu da ženski dio familije sretne rodbinu i podijeli koju riječ, upadice se nižu u neskladu, nadjačavajući i muziku za kolo i sam tap kola.

U svojoj glavi preklapam dvije stvarnosti, bliske samo po vremenu. Krug bijelih ahmedija na džamijskom ćilimu i melodično učenje mevludskog spjeva, punog plemenitih emocija, i krug kola na zelenoj livadi sa sintisajzerom, pojačalom i narikačom s mikrofonom i vulgarnim nabojem upadica.

Oko kola djeca, ljudi, majke i nene u svojim šamijama. Svako na svojoj frekvenciji čujnosti i zainteresiranosti.

S bismilom palim auto, i dok prozor klizi prema zatvaranju, ulijeću mi zadnji krici s livade:

Ja u kolo, a u kolu Duda, o radosti tresu mi se kosti...

Moja kona ima djece dvoje....

Nakratko sklopim oči i otresam sve što sam čuo, osim riječi „radosti“. Radosti, radosti – ponavljam u

sebi dok se ne sjetih riječi mevludskog spjeva: „Neka je sretan i radostan onaj dan kad je Vjesnik ljudskom rodu darovan, kad je majka Muhammeda rodila i presretna Miljenika dojila!“

(SNA)LAŽLJIVI INSAN

Priča kaže da je nakav zalutao na planini. Nakon dugog lutanja i ožednio. Kako ga je žeđ sve više obuzimala, a noć se primicala, obuze ga i veliki strah da će skončati u toj uvali te panično podiže ruke i zavapi: Bože daj mi da ugasim žeđ i nađem siguran put iz ove divljine i ostatak života ću vjerovati i Tvoje se riječi držati!

Malo zatim u vrtaču u kojoj je bio bahnuše nakvi momci sa kvadovima i pokupiše ga.

Dok je pio vodu pogleda ka nebu i prošaputa:
„Bože, nema veze, evo sam se snaš'o!“

KATARZIČNA SJEĆANJA

MELIKA SALIHBEGOVIĆ

U petak, 17. avgusta 2017. godine, u svojoj 73. godini života u Sarajevu je na ahiret preselila Melika Salihbeg Bosnawi, koju ovdašnja javnost možda ponajviše pamti kao Meliku Salihbegović, jednu od osuđenica u čuvenom Sarajevskom procesu iz 1983. godine. Mediji su povodom njene smrti uglavnom donijeli članke koji se vežu za ovaj događaj. Nigdje ni retka o poeziji koju je pisala decenijama poslije i koju su rijetki, koji su pratili njen rad, hvalili u superlativima; nigdje ni slova o njenim stavovima koji su, najblaže rečeno, redovito bili u koliziji s vladajućom politikom, kako onom u vrijeme bivše države, tako i onom poratnom bosanskom i bošnjačkom.

Život Melike Salihbeg Bosnawi najlakše je, još uvijek, pratiti kroz web-stranicu bosnawi.ba, koju je uređivala i vodila do svoje smrti, a koja će, nadam se, još dugo biti aktivna. Iz biografije na toj stranici može se pročitati da je Melika rođena 1945. u Sarajevu u porodici Salihbegović, a s majčine strane bila je Prohić. Školovala se u Sarajevu, studirala u Zagrebu (filozofija i komparativna književnost), a postdiplomske studije iz savremene filozofije pohađala je u Parizu i Sarajevu. Kako je sama kazivala, nakratko je bila CK-om (Centralnim komitetom) ostrašćeni novinar, pa potom deceniju stručni saradnik u Kul-

turno-prosvjetnoj zajednici BiH. Objavljivala je u reprezentativnim časopisima u Jugoslaviji i bila članica Udruženja književnika od 1975. godine.

Godine 1978/79. doživjela je “veliku preobrazbu spoznajne naravi”, i to pri posjeti Karbali, ključnom šiitskom svetištu u današnjem Iraku. Melika Salihbegović žar preobraćenja vanjskom svijetu očituje ponajprije nošnjom: duga haljina i crna marama na glavi postaju njeno obilježje. Prijatelji i porodica na to reaguju osipanjem, javnost osudom, a podršku ne nalazi ni u samoj Islamskoj zajednici i vjernicima kojima je, od komunizma, jedino manje prihvatljiva Melikina verzija islama. Žar i fanatizam koji preobraćenje po pravilu nosi sa sobom mogu opisati samo vanjski posmatrači, oni koji ga nisu doživjeli, ali njegovu istinsku snagu mogu razumjeti samo oni koji su doživjeli isto ili slično iskustvo. Tako trajno ostajemo uskraćeni za puno razumijevanje tog fenomena, a Melika je možda i najbolji primjer toga.

Povodom njene smrti, Abdullah Sidran je napisao: „Ko je Meliku imalo poznao, znao je da je prijateljstvo s njom – veliki posao, odgovornost, misija, nešto poput dragocjene bašče pune rijetkih, endemskih biljaka, i da tu golemu bašču bezbrojnog šarenog raslinja valja brižno njegovati ako se žele osjetiti i razumjeti sve njene boje i mirisi.”

Nekoliko stranica bi zahtijevalo da se pobroji književno, prevodilačko i teatarsko-eksperimentalno

djelo Melike Salihbeg Bosnawi. Ono je ostalo nepročitano. Kružilo je rukama desetak najbližih znalaca i prijatelja, a njen osjećaj marginaliziranosti, zanevarenosti, bojkota, izolacije, neprihvatanja – bio je potpuno razumljiv i opravdan.

Kada su se u 2023. godini naučnim skupovima i prigodnim podsjećanjima obilježavale 40. godišnjice Sarajevskog procesa, za sjećanje na Meliku nije bilo mjesta. Za sjećanje na Meliku, ustvari, nikad nije bilo mjesta i to je čini jedinstvenim slučajem kada se govori o sudbinama osuđenih 1983. godine.

Pored svih dešavanja u njenom životu, dostatnih da se o njima snimi film ili napiše roman, a koji su doprinijeli da oni koji odabiru kremu društva zaobilaze Meliku, valja imati na umu da je ona na svoj način bila i teška za uklapanje. Njena unutrašnja vizura imala je žeđ za vladavinom, a društvo se moglo uklapati oko nje, ali teško ona uz društvo.

Internet je berzah dunjaluka, napisala mi je pred kraj svog života u e-mail poruci, uz citat iz mog romana „Sjena jednog Taiba” kojeg je pronašla baš u tim berzahskim policama interneta, što je bio razlog njenog javljanja.

Nakon duže prepiske, osjećajući nadolazeći čas preseljenja, piše mi da je Vasvi H. dala upute oko gasuljenja i opreme, te u vezi dženaze.

„Voljela bih da mjesto ukopa bude daleko od Sarajeva... Ja sam svoje odradila, a usud će svoje. Ne

znam datum, ali znam da imam samo sebe da se na vrijeme oko toga pobrinem; kad god dođe.”

Imao sam priliku i prije ove njene zadnje zemaljske godine razgovarati s njom, ali su to bili površni, temom i okolnostima zadati razgovori. U suštini, moj razgovor s Melikom počeo je davno, čitanjem njenog romana „Katarzični snovi”, posvećenog palestinskom dječaku koji je prvi bacio kamen na Goliata 20. stoljeća. Šture informacije o njenom životu častile su me činjenicom da s majčine strane potiče iz Konjica i da (kako sam tada kao tinejdžer razmišljao) ima prostora i za mene da jednom napišem svoje katarzične snove.

Možda sam nekad, u tom tik predratnom vremenu dok sam čitao spomenuti roman, imao i dosta pitanja i jasnu želju da ih postavim autorici kada bih imao priliku sresti je, no odgovori su se izgubili u životu, iščezli zaboravom, shvatili se sami po sebi, ili... no, nisam razgovarao o njemu.

Razgovarali smo u mom pisanju na koje je, eto, nabasala u prostranstvima interneta. I pored jasno naglašenog osjećaja dolazeće smrti, njen um, ideje, iz životne gorčine isklesana gordost i prijekost ničim, čini mi se, nisu bili ometeni niti ograničeni.

Po mnogim životnim mišljenjima koja se tiču djelovanja smo se razilazili. Unutrašnja bura koja ju je vjerovatno nosila kroz život tražila je, i u tim predsmrtnim danima, irgate koji bi nadoknadili sprostost i

ograničenost koje su joj donijele godine i okolnosti. Pred tom energijom i tim duhom se ne može ostati ravnodušan. No, baš tu negdje smo naprasno prekinuli našu komunikaciju. Nije mogla prihvatiti moj stav da sam zadovoljan da budem pisac „od Bradine do Ostrošca”. Razlikovala nas je ta životna filozofija, moja „da za neke stvari treba sačekati povoljnu nebesku volju” i njena, kako sam je protumačio, „da nebeska volja slijedi našu riješenost i odvažnost da krčimo puteve.”

Lično je, vozom došavši u Konjic, donijela komplete svojih knjiga za gradsku biblioteku, biblioteku Medžlisa i gradski muzej, a u trenutcima dok sam dovršavao građu za ovo „ukoričavanje“ Benjamin Mušić mi kaza da je njen sin darovao njenu porodičnu arhivu muzeju grada Konjica. Time mi se uspomena na nju vraća na onaj prvi susret s njenim pisanjem. Spominjanjem Konjica u „Katarzičnim snovima“ ja sam je kao Konjičanku doživio i evo ću je, po svoj prilici, kao Konjičanku i odživjeti. Tada sam je doživljavao kao nekog velikog i snažnog, ko može biti inspiracija, i sada je doživljavam isto. Ono što ja vjerujem jeste da naša društvena stvarnost nema taj luksuz da zaboravlja Melike. Sлагali se ili ne slagali s njenim stavovima, načinom života, rijetki će se usuditi pomisliti da bi njeno breme nosili.

POVODOM SMRTI DŽEVADA KARAHASANA

“Istočni divan” sam pročitao u novembru 1994. godine, u stanu Bajre Perve, pod Bistrikom. Nije bilo struje; legao sam s prvim mrakom, upalio svijeću i iz rafe na polici pokraj kreveta uzeo ovaj roman. Za čitanje je potrebna jedna noć, dvije svijeće i pola dana.

Danas, dok čitam vijesti o odlasku velikog Dževada Karahasana, bacam pogled na rafu u biblioteci na kojoj su složena njegova djela. Nigdje on nije otišao. On je tu. I bit će tu godinama, stoljećima, ako Bog da. Pisac nigdje ne odlazi. Pisac sebe za života ostavi cijelog u naslijeđe. Iscjedi se u postojanje. Kao što je sam Karahasan pisao: *„Pisac je onaj ko stoji pred ljudima golog tijela i misli, i koga nijedna maska ne može zakloniti“*.

Možda bi bilo dobro sazvati neko “noćno vijeće” i podnijeti “izvještaj iz tamnog vilajeta”. Baš bih tako mogao nasloviti, povodom njegove smrti, izvještaj o broju izdavanja njegovih knjiga u biblioteci. Veći je broj naslova od broja izdavanja. Po tom izvještaju, Dževad je za većinu nas umro davno.

Nisam ga nikad upoznao, ali družio sam se s njim, i hoću, dok i ja ne odem istim putem. Htio ili

ne htio, to mi je suđeno. Jer dok god čovjek živi, on misli, traga, promišlja, osjeća, razlučuje, slaže noći i iščekuje svijetla jutra. To je Dževad Karahasan pretočen u riječi, misli, djela. Jednom je rekao: „*Pisac je kao noćna ptica, biće što neprestano dolazi u susret nečemu, biće onoga što ne može biti završeno i ne smije stati*“.

Za mene je uvijek bio čovjek Istoka, Istoka prirode koja duhu daje prednost nad materijom. Tragač za fitrom, koju je neosporno osjećao u sebi. Ako bih se usudio crtati svijet koji je svojim djelima nacrtao Dževad, onda bi on izgledao poput stabla polegnutog od Istoka ka Zapadu. Korijen njegov je izvaljen iz zemlje na Istoku, a krošnja pala po Zapadu. Zato ono i ne daje svoje prave plodove. Tek koštun, divljaku.

Neki se neće složiti, i to je dobro, jer „*samo tamo gdje je moguće neslaganje moguće je rađanje novih ideja i novih kretanja*“. Nikad se drvo Istoka ne bi izvalilo i prestalo davati svoje ukusne plodove i ugodan hlad da su ljudi mogli prihvatiti različitost i bogatstvo u njoj. To je osnov slobode i punina snage ljubavi. A kad svedem na dvije riječi, to je Dževad Karahasan pretočen u riječi.

Na ljude, kao što je rekao, „*utječu trave i drveće, kiša i mjesečina, i to često mnogo jače nego drugi ljudi*“. I možda će jednom, kako Karahasan piše, „*ljudski svijet biti uređen prema nalozima razuma,*

ali će to biti dosadan i suh svijet, bez ičega od onog zbog čega vrijedi živjeti.”

POVODOM SMRTI MARKA VEŠOVIĆA

Umro Marko Vešović. Koliko je velik pjesnik, ne znam, vjernik ili nevjernik – isto ne znam. Nikad ga nisam sreo niti s njim riječi progovorio. Njegove pjesme i tekstove čitao sam s oduševljenjem. U ratnim vremenima nekoliko sam se puta aktivno pitao: šta to imaju ljudi poput njega pa izaberu stranu za koju vjeruju da je ispravna, unatoč svim blokovima, podjelama, strahovima, prijetnjama? On nije djelovao iz interesa. Nije se priklonio nikome niti se odrekao ičega što je bio. Koliko sam razumio, baš da bi ostao takav, ostao je u opkoljenom Sarajevu.

„Da postojim, da budem u sobi, a ne u krletci – to, moj svijete, moram biti ja.“

Je li to vjera u sebe, u ideale, u vlastite odluke, u svoje znanje i principe? Šta su tako veliko imali neki ljudi da ostanu, i šta nisu imali oni što odoše?

Nije da nisam imao prilike da bar na trenutak budem Marko u ovom kontekstu – da budem svoj, i tokom, a i poslije rata. Uvijek sam, čini mi se, birao biti naš. Ne toliko iz kukavičluka, koliko iz skepticizma. U takvim trenucima, uvijek bih sebi postavljao to paradoksalno pitanje: Kome, radi koga, da budem svoj? Naravno, pitanje je nosilo odgovor – radi sebe,

jer biti svoj znači biti slobodan. Ali nisam se osjećao dovoljno snažnim za taj težak dar.

Sada, nakon njegove smrti, pitam se čiji će Marko posmrtno biti pjesnik. Naš? Njihov? Ili svoj? *Koga god pjesma voli, ona ga proždre – u poeziji nema milosti za izdaju.*

Kad sam '96. godine formirao biblioteku u kojoj sada pišem, vodio sam borbe s mišljenjem da u njoj ne treba biti Andrića, Ćopića, Selimovića, pa čak ni Zuke Džumhura. „Šta će ti pijanac,” govorili su neki. Nisam imao prostora za argumente, pa sam se služio malom varkom – „Ako izbacimo Zuku jer je volio rakiju, morat ćemo i Musu Ćazima Ćatića...”

Ljudi koji su poznavali Marka bolje bi znali njegove razloge i nerazloge, pozitivne i negativne strane. Ja pišem iz ovog skromnog ugla u kojem sam razmišljao o njemu i njemu sličnima. Postojao je Marko čovjek i Marko pjesnik. Marko čovjek bio je pjesnik, a Marko pjesnik bio je čovjek. Marko pjesnik će pripadati onima koji vole poeziju kakvu je pisao, a Marko čovjek onima koji vole slobodu. Vjerujem da je, baš radi nje, pristao na ropstvo opkoljenog Sarajeva. *Sloboda je zgažena trava, ali je jedina zelena, i jedina koja raste gdje god je baciš.*

„Uđe li čovjek u poeziju, živjet će u kavezu. Ali ako nađe vlastiti način da bude u njoj i slobodan, takav čovjek je Marko Vešović.“

SLOVO O HADŽEMU

Smrt nije kraj, već samo drugi smiraj

U prošloj godini smrt je posjetila Dževada Karahasana, kojeg nisam poznao osim kroz njegovo pisanje, mišljenja i stavove, Marka Vešovića i još neke pisce, profesore i naučne radnike. O svima njima sam, rekao bih, lahko ostavio zapis, napisao rečenice koje su mi trebale i koje sam htio podijeliti s drugima. Ali kada sam dobio vijest da je, nakon operacije leđa koja je trebala biti „bezopasna“, na ahiret prešelio Hadžem Hajdarević, formirala se samo tuga.

Danima mi nije izlazila iz misli niti dala išta da kažem i napišem. Sve što bi se izlilo na papir bilo mi je nedovoljno. Da pišem kad je rođen, koliko je pjesama napisao, zbirki objavio, nagrada dobio, učenika jeziku podučio... Ne. Nisu mi trebale te riječi. Da pišem da mi je bio profesor u Gazinoj medresi? Ni to. Tražio sam utjehu u njegovom strihu: Možda smo u smrti konačno svoji, svuđe nam je tijesno bilo.

Možda je za sve kriv ljetni dan par mjeseci prije njegove smrti. Poslijepodne u kojem mi zazvoni telefon i, kad se javih, čuh njegov glas: „Selam, Esade! Evo mene i Bajre Perve u Vidikovcu, ako si slobodan da nam se pridružiš na kahvi!“

I, za razliku od mnogih naših susreta u kojima je profesor Hadžem većim dijelom bio u nekom svom svijetu, tek ovlaš puštajući nas u svoju umjetničku hižu, u ovom danu, na suncu hercegovačkom, bješe neuobičajen u dijeljenju svoje blizine. Zbog nečeg, pomislio sam, posebno sretan.

„Znaš li koji je naš pjesnik napisao trinaest zbirki pjesama o vodi?“ upita me nakon što se iz Vidikovca spustismo u „Konak“, uz Neretvu, da popijemo kafu. Znao sam. On. Hadžem Hajdarević. U njegovoj poeziji voda je pored njegovog rodnog zavičaja osnovna tema, ona je njemu prapočelo života, sredstvo očišćenja ali je istovremeno i metafora proticanja vremena, simbol rastakanja bića, alegorija ljudskog otuđenja i izgubljenosti od svoje prirode, ali je istovremeno i žal i žudnja za povratkom svome izvoru.

Tu, uz vodu, osjetivši svježinu, upita me za kutak gdje bi presvukao košulju jer, kako reče, treba paziti na leđa s kojima ima određenih zdravstvenih problema.

Uvijek sam na njegovom licu čitao neku posebnu sjetu, tugu, ali taj dan kao da ju je ostavio. U dvosatnom razgovoru pomislih kako nakon toliko poznanstva prvi put upoznajem Hadžema čovjeka, insana, brata, oca. Glas mu bješe topliji, riječi jednostavnije i brižnije. Dogovorismo se da, ako Bog da, ja njemu uradim web stranicu, a on se ponudi da uredi moju sljedeću knjigu. I bi mi draga ta blizina i taj dogovor.

Par dana kasnije objavih na svom FB profilu nekoliko sjećanja iz ratnog vremena, a u komentarima zatekoh i njegov: „Odlično, dragi Esade! Sjajna je ovo forma, bliska mi je, volim je... Samo nastavi! Selam!“

Ni slutio nisam da će to biti naše zadnje viđenje i zadnje dunjalučko selamljenje!

A njemu, mnogi od nas iz klupa Gazine medrese, uz Džemaludina Latića, dugujemo odvažnost da se otisnemo u svijet stihova, svijet posebne slobode i luksuza u doživljaju svijeta. Ja jesam sigurno. Ostaju zauvijek ti neki postavljeni horizonti iz medresanskih klupa. Da objavimo rad u Preporodu, Takvimu, Glasniku i da nam Hadžem napiše recenziju i ocijeni rad vrijednim štampanja.

Možda je moj muk nakon vijesti o Hadžemovom preseljenju posljedica shvatanja da dolazi vrijeme uozbiljenja, da više nisam momčić u medresanskoj klupi, da riječju koju pišem, poslu kojim se bavim trebam pristupiti s maksimalnim zalaganjem i pažnjom, jer njegovi tragovi traže nove koji će ih pokušati slijediti, police nova vrijedna djela koja će ih popunjavati, s biografijama pisaca u kojima stoji „...završio Hazi Gusrev-begovu medresu u Sarajevu“.

Gazina medresa je poseban zavičaj svih onih koji su kroz nju prošli. Vanvremenski i vangeografski. Taj medresanski zavičaj bio nam je okvir u kojem smo pili, pri zadnjem susretu, kahvu u Konjicu. Ta veza je vezala naše teme i nas činila „na-

šim“ u odnosu na sve ono drugo što smo spominjali, u čemu jesmo, u čemu i „medresa“ jeste. Nisam dočekaao da mi napiše recenziju. Nisam smatrao da imam dovoljno dobro djelo kojim bi zavrijedio njegov zahmet čitanja.

Ovo „Odlično, dragi Esade!“ koje mi ostade u komentarima na FB profilu, znači mi puno, u nadi da ću nekad, ako Bog da, uspjeti napisati djelo za koje ću pomisliti: Ovo bih dao profesoru Hadžemu da mi ocijeni!

Hadžem nije bio samo profesor, književnik, pjesnik, urednik... Hadžem je meni i mojoj generaciji bio pojam jezika, pojam riječi, pojam mogućnosti da iz medresanskog zavičaja hrabro i smjelo zakoračimo u zavičaj planete Zemlje ne gubeći ništa svoje medresansko. On i ljudi poput njega nadišli su tako kroz generacije učenika svoju jednost i postali institucija. Podrška da budemo, da sanjamo, da vjerujemo, da mislimo, da volimo.

Iako je bibliografija Hadžema Hajdarevića vrijedna svake pažnje i poštovanja, najprije po brojnosti njegovih interesovanja; prozaist, esejist, publicist, novinar, urednik, leksikograf, ipak valja reći kako je Hadžem Hajdarević bio, prije svega i poslije svega, pjesnik.

Među mnogobrojnim riječima napisanim i objavljenim povodom njegova preseljenja, posebnu pažnju privukle su riječi uvaženog profesora Asima Jelovca:

„Ja čujem Drinu kako teče kroz zidove moga stana. Čujem njen huk ispod svoga kreveta“ - govorio bi u zanosu na časovima bosanskog, svojim sjetnim glasom.

„Profesore, mislim da biste trebali konsultovati vodoinstalatera da malo provjeri cijevi u vašem stanu“ - dobacio bi Omer iz prve klupe, a Hadžem bi se samo blago osmjehnuo na njegovu upadicu.

„Ljubav je livada na kojoj magarad pasu travu“ - uz osmijeh bi odgovarao na naše patetične komentare inspirisane Verterovim ljubavnim jadima. Učio nas je životnim lekcijama, kojih nema ni u jednom udžbeniku zabilježnih, a koje su nam za život najpotrebnije.“

Hadžem Hajdarević često je u svojoj poeziji smrt posmatrao kao prolaz, ne kraj, gdje se zemaljski trenuci stapaju s onim vječnim, nevidljivim. Njegovi stihovi odišu dubokom tugom i smirenjem, prelazom iz jednog stanja postojanja u drugo, često podsjećajući da je smrt dio veće, prirodne cjeline. U svojim pjesmama on piše o smrti kao o sjetnom pomirenju i povratku korijenima, gdje smiraj predstavlja tišinu oslobođenu bola i nesklada. On vidi smrt i kao prirodnu refleksiju ljubavi prema zemlji i korijenima, dok duša nastavlja put kroz vrijeme i prostor, prelazeći u tajnu beskonačnosti.

O ZUKI DŽUMHURU

Jutros, pola privatno, a pola službeno, razmišljam o Zuki Džumhuru. Umro je na današnji dan 1989. godine, u crnogorskom gradu Herceg Novom. Namjerno ne pišem da je preselio, jer, ako duša prati svoje tijelo na dženazi, kako nas ulema uči, onda je on na drugi svijet preselio tek za dva dana 29. novembra, iz rodnog Konjica, gdje mu je klanjana dženaza i izvršen ukop. Kakvu je priču njegova duša napisala, il crtež nacrtala, o onom što je doživjela za ta dva dana, od Herceg Novog do Musale, vidjećemo možda kad i sami tu kapiju tjelesnog života pređemo na nekoj berzahskoj izložbi.

Svako putovanje je jedan novi svijet, a svaka stanica korak bliže korijenima.

Hercegovačke čaršije, mahom smještene uz plave vode kakva je i naša Neretva, imaju snagu da iz golog škripa kamena, vrelog sunca, hladne vode, porode kvalitetne mogućnosti i tjelesne i umne ljepote. Konjic je tu baška poseban, ni sasvim u Hercegovini, niti ičim u Bosni, i geografski i historijski na nekom sastavu, i svačiji i ničiji Malehan da bude zaseban. Kroz historiju je upijao i Bosnu i Hercegovinu baš kao što hercegovačke čatrnje, za dobra pljuska, upijaju kišnicu i čuvaju je za sušne periode.

Takav Konjic imao je mogućnost da rodi Zuku Džumhura. Da ga rodi bogata talentom i snagom, mudročću i mogućnošću, no kako sada, tako ni tada, nije imao potrebnu snagu i širinu da tom Zuki bude dom njegove budućnosti.

Kad su me prije 15-tak godina, pri dodjeli književne nagrade koju je tada Konjic raspisivao pod Zukinim imenom, pitali da kažem par rečenica o njemu, rekao sam: Sreća naša da se rodio u Konjicu, sreća njegova da se odselio.

Za njegovu puninu Beograd je svakako bio plodnije mjesto da sagradi luku iz koje će kasnije otploviti na svoja hodoljublja, da nam šalje svoja pisma iz Afrike, Evrope, Azije, da nam piše svoje nekrologe, da nama Konjičanima govori koliko snage u sebi nosi kratka rečenica i blagi prkanjski tersluk koji i sad živi u mahali u kojoj je rođen i koliko riječi može da stane u nekoliko poteza olovkom kojom je Zuko crtao svoje čuvene karikature.

Čovjek ne bira uvijek mjesto u kojem je rođen, ali biranjem mjesta svog mira piše sebi najljepši epitaf. Na kraju je opet Konjic i našu Musalu odabrao za epitaf, da mu grobnim mjestom bude.

Očekivano od njega. Obišao je svijet, okruglu majku Zemlju i za svoj kraj odabrao svoj početak. Savršen krug. Od Konjica do Konjica.

ŽUPSKI MONOLOZI

ŽUPSKI MONOLOZI

Komska župa, ili samo Župa, naziv je za prostore konjičke opštine koji se danas, u dobroj mjeri, preklapa sa nazivom naselja Glavatičevo, koje je centar tog područja kojeg čini nekoliko većih i manjih naselja. Ovaj zamjenski naziv se koristi samo u komunikaciji sa ljudima koji ne žive na ovom području, radi lakše orijentacije, dok se među stanovnicima koristi izraz Župa.

Župa je nazvana po starom gradu Komu, smještenom na teško pristupačnom vrhu planinskog grebena iznad sela Kašića. Za nj su se otimali bosanski kraljevi, dubrovački velikani i trgovci. Kom je bio važno sjedište humske velikaške obitelji Sankovića.

Na sjeveroistoku je graničila sa župom Zagorje (Bjelimići i dalje prema sjeveroistoku), a na zapadu je graničila sa župom Neretvom. Granica prema župi Neretvi je išla Boračkim jezerom te kanjonom rijeke Šištica i Rakitnice.

U davnim vremenima pripadala je sa drugim župama oblasti Podgorja. Pop Dukljanin je u Ljetopisu zabilježio da je kralj Predimir svojim četirima sinovima podijelio državu, a Podgorje je pripalo namlađem Svevladu. Od 12. stoljeća, otkad datira najstariji pi-

sani spomen Koma, pa sve do osmanskog osvajanja bilo je to razvijeno, prometno, gospodarski, vojno i kulturno važno područje. Stanovnici su se bavili ratarstvom, stočarstvom i rudarstvom. Na Kuli, u Razićima i Dudlama nalazili su se rudokopi. Stanovnici su se, također, bavili pčelarstvom, lovom i ribolovom.

Trgovina je bila jako razvijena u čemu su primat držali Dubrovčani. Historijski izvori je spominju i krajem 14. vijeka kao župu, što je onda bila rijetkost budući da su tad veći velikaški posjedi nazivani kneževinama.

Komsko je područje od tog vremena prozvano samo Župa, što se zadržalo do danas.

Osmanski sultan Mehmed Fatih zauzeo je konjički kraj 1463. kad je osvojen i Kom. U protunapadu hercega Stjepana Vukčića i njegovih sinova vraćen je Kom i okolina. Naredne dvije godine su Kosače upravljale Župom, sve do druge polovine 1465. godine kada osmanska vojska ponovo zauzima Kom. Naselje Glavatičevo, središte ove Župe, u prvim turskim izvorima spominje se pod imenom Podkom, kao sjedište upravne nahije Kom. Zbog značaja puteva koji su vodili kroz ovaj kraj u Glavatičevu je 1612. podignut kameni most, sličan onom u Konjicu, a graditelj je hadži Bali iz Mostara. S obje strane mosta bili su izrađeni hanovi u kojima su noćevali putnici za Sarajevo, Bjelimiće, Konjic ili Nevesinje. Pred kraj osmanskih vremena u administrativnim

knjigama ovaj kraj je vođen kao Džemat Župa, kako je ostalo sve do dolaska Austro-Ugarske. Muslimansko stanovništvo snažno se oduprlo austro-ugarskim snagama 1878. godine te je vođeno nekoliko borbi sa austrougarskim trupama na ovom području, a u Hercegovačkom ustanku 1882. godine 150 ustanika pod vodstvom Sulejman-bega Šurkovića iz Bjelimića porazilo je austro-ugarsku vojsku kod mosta u Glavatičevu. Tom prilikom je bila zapaljena i džamija u Glavatičevu, sagrađena još krajem 16. stoljeća.

Župa je poznata po svom Župskom fakultetu. Niko ne zna od kad je i do kad je, no, od davnina je i poznat i priznat, tako da oni koji imaju sreću roditi se u Župi taj fakultet nasljeđuju rođenjem. Ponegdje se da pročitati da će dobri poznavaoi ljudi, običaja, manira i ophođenja prema životu, bez historijskog utemeljenja ali pod “materijalnom i krivičnom odgovornošću” reći da je ovaj fakultet ustanovljen još u doba kralja Predimira i da je njegov najmlađi sin Svevlad lično bio prvi profesor i dekan! Župljani se s tim neće složiti u potpunosti, nego će reći da ovaj spomenuti jest bio, al je „župska škola“ starija od njega.

-Vi se, gore, rađate s fakultetom - rečenica je koju će, bar, nekoliko puta u životu čuti svaki Župljanin kad se spusti nizvodno Neretvom.

Ta duga fakultetska tradicija porodila je nekolicke filozofske škole mišljenja koje se, uslovno, mogu podijeliti na filozofske škole desne i filozofske škole lijeve obale Neretve koja spaja dvije pole Župe u jedno (cijelo). Ova činjenica je možda i krivac što je, iako je Župa dala dosta umnih glava, nevelik broj njih završavao druge fakultete, jer je dugo postojalo mišljenje da te druge škole pohađaju upravo oni koji od rođenja nisu potegli baš svu župsku mudrost, pa trebaju da se doškoluju. Većina nije osjećala tu manjkavost, a ako i jest nije htjela pokazivati da je čuruk upisujući te neke druge škole.

Pravi Župljanin u svijet odlazi sa stavom da nema šta novo naučiti, ali, eto, može drugima ukazati gdje griješe...

U nedostatku dijaloga, skloni smo monolozima koji često znaju preći u žestoke svađe, ali, upravo je to jedini način da se Župska škola mišljenja razvija, budući da u svom temelju počiva na ideji kako se župsko mišljenje može promijeniti, modifikovati, nadograditi, širiti, jedino u sukobu sa sobom i svojim kontra argumentima - nikako drukčije...

Kažu da nije oduvijek bilo tako. Naime, još u Srednjem vijeku dok su Dubrovčani slali svoje pametne glave na usavršavanje u našu Župu, znali su se zapodjenuti i dijalozi, ali je u neka doba jedan od tih koji su dolazili bogohulno izjavio da je morska riba

slađa od župske pastrmke i tu je taj dijalog završio. Hereza se morala sasjeći u korijenu.

Župska škola filozofije se kao i sve stare škole mišljenja razvila u nekoliko pravaca i podpravaca. Najveći broj sljedbenika iznjedrile su Hebibovića, Tucakovića, Mušinovića i Lavića škola mišljenja. Pri tom, zavisno kako ko sagledava granice Župe, ne smije se zanemariti, ukoliko se i Grušča umetne u te granice, Macića škola mišljenja koja je sljedbenicima možda najbrojnija.

Iako postoje određeni kritičari koji su ovu brojnost pripisivali više nefilozofskim uzrocima i metodama ne možemo njihove kritike uzeti za važeće jer metodološki pristup koji su koristili u izricanju istih nije počivao na osnovnim temeljima župske filozofske škole te se kao takav, ne može ni prihvatiti niti župski naučno valorizovati.

Pored tih škola poteklih u Lađanici, uz izvore Krupca, te u Ribarskom polju i Dudlima, značajne su po svom kriticismu i skepticizmu i škole nastale na krajnjem sjeveroistoku u Dužanima i na sjeverozapadu župske vale u Kašićima.

Važno je napomenuti da su sve ove filozofske škole bile pod velikim utjecajem teološke misli koja se sve do skora tradicionalno razvijala uz rijeku Račicu, na prostoru sela Razići i Stidelj.

Ta teološka škola držala se zvanično maturidijskog pravca u akaidu te hanefijskog u fikhu, ali je

nemali broj njenih alima često bio na meti kritike i propitivanja zbog stavova i metoda koji su znali, značajno odudarati i od hanefijske ali i svih ostalih pravnih škola .

Tako je zabilježeno da je Medresa u Konjicu, koja je inače radila sve do Drugog svjetskog rata, dobila pritužbu da je jedan od tih učenjaka na pitanje „Može li se namaz klanjat bez abdesta?“ odgovorio da može.

Pozvali su istog na izjašnjavanje i on je ostao pri svom stavu, samo je pred muderrisom i drugim profesorima dodao kako od takvog namaza nema ništa.

Drugo pitanje koje je ostalo dugo prepričavano raspravljalo se, u taj vakat, i u Vrhovnom starješinstvu u Sarajevu. Baš pred tim vrhovnim starješinama je jedan samonikli alim župske teološke misli morao pravdati svoju tezu da čovjek može biti dobar musliman a da svaki dan može biti s drugom ženom (što je još gore, isto je, kako je podnosilac tužbe prenio, rekao da važi i za žene).

Pod tim teškim optužbama izrugivanja sa vjerskim propisima, jasnim ajetima Objave, stavovima i intencijama svete vjere i pravne škole velikog imama Ebu Hanife i trojice drugih velikih imama, naš župski mudžtehid je nepokolebljivo odbacio sve optužbe te pojasnio da svaki muškarac, a tako i žena, ako iz bilo kojih razloga prestane biti u braku sa prvom suprugom ili mužem, te se oženi drugom ili uda za drugog,

ostatak tog bračnog života biva s drugom ili drugim svaki dan, bez kršenja ijednog slova Objave ili stava ikoje pravne škole.

Kažu da se u vrijeme odbrane njegovih stavova u hodnicima Starješinstva bilo iskupilo dosta uglednog sarajevskog svijeta koji je bio ašićare zainteresovan pa i voljan podržat ovog vizionarskog velikog alima u odbrani njegovih stavova, ali su se, po svemu sudeći, čuvši njegovo objašnjenje razišli razočarani.

Ko god je bio u Župi i zagledao se u župsko nebo, župsko sunce, župske horizonte, sasvim jasno je zaključio da je Župa centar svijeta. Običnim pogledom da se vidjeti da su baš oko nje naslonjene nebeske grede i hatule. Prema zapadu nebo se poduprlo Borašnicom, na istoku Janjinom i Javorom, na Jugu Žljebinom i Ratkamenom a na sjeveru uklinjeno Višočicom. Ne treba tu nikakva velika nauka. Samo jedan jednostavan župski pogled.

Sredinom svijeta, ko najduža mu linija dlana, teče Neretva. Ona svojim tokom spaja dvije pole župskog cijelog. U Neretvi živi pastrmka i lipljan, na obali joj pasu sitne župske krave a gore u kršu župske ovce.

Kada ja poznati Galilej Galilejo govorio onu svoju čuvenu rečenicu: "Ipak se okreće", mislio je na Banvir. Tu se Neretva zaista okreće, čini taj poznati svr-

do, pravi uzao i veže petlju, stoga, duboko vjerujem da je baš tu, u Ban viru, centar svijeta. Prolazi tačno kroz središte vira. Tu je i nebo najvišojice i Zemlja najdublja. U Ban viru živi velika riba Glavatica. Majka svih okolnih riba, izlazi kasno u noć na površinu i lovi ribare koji nemaju snove. Baš zato, kasno noću, na Neretvi nema ribara, samo pjesnici, slikari i zaljubljeni parovi s bogohulnim mislima da centar svijeta nije Ban vir nego duša njihovog voljenog bića.

Nijedan Župljanin nikad nije iznosio neko posebno mišljenje o tom je li Zemlja lopta ili je ravna ploča. Obje ove tvrdnje nastale su van župskog kruga mišljenja i kao tuđinske se ne promišljaju. Dok god neko ne dirne u ovu istinu da je Župa centar svijeta, svijet može biti i kvadratan, i trokutast, i ravan i lop-tast. Nama je svejedno.

Svaki Župljanin, gdje god da ode, osjeti da ga nešto “vraća” natrag u Župu. Neki to zovu nostalgija, ali Župljani su uvjereni da je to prirodna gravitacija centra svijeta. Da bi nadvladali tu silu moraju koristiti jake antigravitacione štitove, to jest, moraju se oženiti dalje od Župe.

Jedan je tako, raspravljajući sa svojom ženom o mjestu godišnjeg odmora predlagao Župu dok je ona predlagala odlazak na more. Na kraju je, kako sam kaže, pristao na kompromis i otišli su na more. Tamo gdje živi oslovljavaju ga njegovim imenom, mi u župi ga zovemo Kompromis.

U hikajama kojima su stari prenosili mudrosti života, našao sam priču o mladiću koji je sanjao da se u nekoj dalekoj pokrajini njegova carstva, pored male džamije, nalazi zakopano blago. I krenuo on putem svog sna na daleko i opasno putovanje. Nakon raznih problema kakve donose takvi poduhvati stigao je do džamije i odmah je počeo kopati. Iskopa podubokuru rupe ali blaga nema. U tom ga vidje i mutevelija te džamije pa, bezbeli, upita ko je, šta je i zbog čega oko njegove džamije kopa? Mladić vidjevši da nema šta skrivati, ispriča mu i svoj san i svoj put i svoje razočarenje. Mutevelija ga sasluša pa se nasmija njegovoj lakovjernosti kazavši mu da on godinama isto tako sanja jednu staru kuću i pod njenim pragom zakopano blago, no, nikad mu na um nije palo da ide da ga traži. Ovaj mladić slušajući mutevelijin opis kuće shvati da je to njegova rodna kuća. Vрати se, razvali prag svoje kuće i pod njim nađe skriveno blago.

U mojim Ribarima ima jedan oveći kamen. U predratnom vremenu, dok su kuće u selu bile pune čeljadi, oko tog kamena se znalo iskupiti i po tridesetak mladića i djevojaka. Neka vrsta seoskog trga. Sad nema ni mladića ni djevojaka, ali vjerujem, da svi mi, kad dođemo na selo svratimo na taj kamen. Ja svratim. Nije to samo nostalgija, više je to susret. Susret sa onim mojim snovima i nadama kada sam imao

šesnaest, sedamnaest godina i mene sadašnjeg sa pedeset. I počesto ti unutrašnji razgovori liče na razgovor onog mladića i mutevelije iz spomenute hikaje. Ja kao mladić sa te stijene i tog vremena ne mogu da shvatim sebe u ovim mi sadašnjim godinama. Nije mi jasno kud sam hodao, šta sam radio, mučio se il' ne mučio, kad, eto, nemam ništa više nego li kad sam mlad na toj stijeni sjedio. Čak imam manje, i snage, i kose, i zuba, i ljepote.

-Ja sam mladiću, tvoje snove odsanjao, tvoje nade odživio, tvoje želje pokušao. Neke ostvario, neke preskočio... Na kraju krajeva, ja ovaj sadašnji sam san tvoj u javu pretočen. A kako si sanjao, dobro si i prošao. Nego, da se ne svađamo i ne ubjeđujemo, reci mi, imaš li još koju želju, san, maštu, da sam je možda smetnuo, zaboravio, dok sam još u hori da je otkopamo? - govorim mu tonom i argumentom starijeg i iskusnijeg.

-Ne prigovaram ja tebi da mi nisi ispunio snove. Jesi, i više nego sam se nadao – odgovara mi taj mladi ja.

-Zamjeram ti jedino ako si prestao da sanjaš svoje!

Ako sam išta postigao u životu, postigao sam to zato što nisam znao da su nečije pantalone markirane, a moje nisu; da je nečije porijeklo važnije od mog; da je nečiji otac manji ili veći. U suštini, nisam

bio svjestan pritiska koji donosi zadovoljavanje tuđih želja i društvena očekivanja. Mislio sam da sam tu radi sebe i zbog sebe ponajprije. Ljude nisam ocjenjivao osim kroz prizmu njihovih ciljeva i postignuća i svakog sam nastojao razumjeti prije nego osuditi, pomoći prije nego zahtijevati. Shvatio sam da svako nosi svoj teret, bori svoje bitke. Možda nisam uvijek mogao pomoći, ali sam se trudio da makar ne otežavam ničiji put.

U svom društvenom angažmanu, trudim se dati najbolje od sebe, bez žalosti ako je to društvu malo i bez uzdizanja ako je mnogo. Prirodno mi je da, kada kopam, snaga mog tijela bude mjera mog truda, a ne snaga nekog jačeg ili slabijeg. Smatram da moja sreća ne bi trebala biti uvjetovana drugima niti bi nečija trebala ugroziti moju.

Svaki dan vidim kao novu priliku, ne žaleći za jučerašnjim propuštenim šansama niti strahujući od sutrašnjih izazova. Vrijeme je poput rijeke - ne možemo ga zaustaviti, ali možemo mudro iskoristiti njegov tok. Neki žure da prestignu vrijeme, drugi ga pokušavaju zaustaviti - ja ga nastojim razumjeti i živjeti u skladu s njegovim ritmom ne misleći da griješe ni ovi što žure ni oni što ga zaustavljaju.

Znanje sam skupljao kao što pčela skuplja med - iz različitih cvjetova, ali uvijek s jasnom svrhom. Nisam se stidio učiti od mladih niti sam se ustručavao pitati starije. Mudrost nije u količini zapamćenog,

već u sposobnosti da prepoznamo vrijedno i primijenimo naučeno.

Vjerovao sam u Jedinog Boga i Njegovu mudrost u raspoređivanju snaga, ljepote, uma i neuma, kao i tegoba i olakšanja. Čovjekova sudbina određena je njegovim naporima da dosegne mogućnosti i horizonte koji mu pripadaju, a ne nečije druge. Svako ima svoj put koji može preći samo on; za njegov uspjeh ili neuspjeh, niko drugi ne može koračati.

Iskušnja nisu bila prepreke na mom putu, već putokazi koji su mi pokazivali gdje trebam ojačati. Svaka poteškoća me naučila nečemu o meni samome - nekad o mojim slabostima, a nekad o snazi za koju nisam ni znao da je posjedujem. U svakom iskušenju sam tražio poruku od Stvoritelja. Strah me sputavao dok u njemu nisam naučio pronaći njegovo zašto.

Dunjaluk sam gledao kao mjesto prolaska, ne kao konačno odredište. Materijalno bogatstvo nije me činilo boljim niti siromaštvo gorim čovjekom. Bogatstvo duše je ono što sam nastojao uvećati, jer je to jedino što možemo ponijeti kada dođe vrijeme povratka Stvoritelju.

Naučio sam da život nije u velikim momentima već u malim, svakodnevnim odlukama. U izboru između ponosa i praštanja, između strpljenja i žurbe, između zahvalnosti i pohlepe. Svaki dan donosi prilike da pokažem ko sam i da se u tom nanovo otkrijem.

Staze drugih i njihovi koraci mogu mi biti inspiracija, ali ne i mjerilo; ni moje staze nisu mjerilo za njih. Nisam ni očaran ni razočaran svojim životom. Nadam se da će mi Božija neizmjerena milost prihvatiti moj nijet i trud, a nadoknaditi moje manjkavosti i slabosti. Ovo je prvo odraz mog nastojanja da ispunim od Njega dat emanet na dunjaluku, a drugo, odraz slabosti ljudske prirode.

KULTURA PAMĆENJA I SJEĆANJA

DA LI PAMTIŠ IL' SE SJEĆAŠ

Mnoge manifestacije kod nas nose riječ “sjećanje” u svojim nazivima. Sjećamo se šehida, bitaka, tragedija... Međutim, mnogo je manje frekventna riječ “pamćenje”. Manifestacije sjećanja na žrtve i događaje iz naše prošlosti važan su dio našeg kolektivnog identiteta. Međutim, njihova funkcija ne bi trebala biti samo komemorativna, već i edukativna i preventivna. Neophodno je razviti sistemski pristup koji će povezati pojedinačne manifestacije u koherentnu kulturu pamćenja.

Dok se određene činjenice trajno zadržavaju u našoj svijesti, drugih se (pri)sjećamo u specifičnim okolnostima. Svoje ime pamtimo, dok se svojih rođendana sjećamo. Pamćenje je trajno, dok je sjećanje povremeno. Pamćenje se može smatrati nepromjenjivim, dok je sjećanje fleksibilno; sa svakim prisjećanjem, tvori se, u većoj ili manjoj mjeri, nov zaseban događaj. Ova razlika nije samo lingvistička, već i filozofska, jer implicira različite načine na koje se odnosimo prema prošlosti.

Glagol “pamtiti”, koji je u neposrednoj etimološkoj vezi s imenicom “pametan”, doslovno znači “držati na umu, u svijesti, ne zaboraviti”. Karakter radnje koju obilježava ovaj glagol je statičan i trajan.

Za razliku od pamćenja, koje je stabilno, sjećanje podrazumijeva spontanost i dinamičnost. Na prvi pogled, glagol “sjećati” može izgledati slično, međutim, uzmemo li njegov svršeni oblik “sjetiti se”, uočavamo bitnu razliku. On doslovno znači “oživiti nešto ili koga u svijesti”. Već sama ta riječ upućuje na dinamičan karakter sjećanja, koje donosi promjenu u svijest, za razliku od pamćenja, koje tu promjenu ne dopušta.

Nije slučajno da je naš jezik razvio razne varijante ovog glagola koje označavaju različite načine sjećanja: prisjetiti se, dosjetiti se, podsjetiti itd. “Sjetiti se” možemo samo nečega što trenutno nije prisutno u našoj svijesti, dakle, u pamćenju. Zaborav je, dakle, preduvjet sjećanja. Na to upućuje i riječ “sjeta”, koja podrazumijeva osjećaj tuge zbog nečega što je izgubljeno. Sjećanje je, za razliku od pamćenja, povezano s osjećanjima, kao što se već da naslutiti iz zajedničkog korijena ovih dviju riječi.

Šta je kod nas, Bošnjaka, pamćenje? Imamo li ga? Imamo li nešto trajno, nepromjenjivo? Nešto usaglašeno, ili nam je sve sjećanje? Ova pitanja su ključna, jer se u našem kolektivnom iskustvu često suočavamo s izazovima očuvanja identiteta. Pamćenje može predstavljati stabilnu bazu našeg identiteta, dok sjećanje može biti fluidno i promjenljivo, oblikovano različitim perspektivama.

Kod Bošnjaka, pojam pamćenja treba se odnositi na kolektivnu memoriju naroda, njegovu historiju i identitet.

Da li smo uspjeli da sačuvamo svoju kulturu i identitet kroz pamćenje, ili smo se izgubili u sjećanjima na teške trenutke?

Manifestacije sjećanja pružaju priliku za refleksiju i zajedničko oživljavanje kolektivnih trauma, ali i za razmišljanje o tome kako se ti događaji interpretiraju u društvenoj svijesti.

U svijetu koji se konstantno mijenja, kako ćemo očuvati svoju kulturu i identitet? Da li ćemo se oslanjati na stabilno pamćenje, ili ćemo prigrliti dinamičnost sjećanja, priznajući da su oba aspekta bitna za razumijevanje našeg mjesta u svijetu?

Pitanje o tome šta se pamti i šta se zaboravlja oblikuje način na koji se suočavamo sa svojom prošlošću i budućnošću. Upravo u ovoj potrazi za identitetom, razumijemo da su sjećanje i pamćenje neodvojivo povezani, ali ne i identični.

U knjizi „Neka pamćenje traje“, pokušao sam ukazati na ovaj problem. Pokušao sam prikazati primjer pamćenja i primjer sjećanja. Fakti i doživljaji. Fakti su ono što ostaje nepromjenjivo i u svakoj drugoj knjizi, dok je sjećanje individualno i može se razlikovati, te kao takvo može faktima donijeti šire okruženje i više uglova sagledavanja, ali ih ne može mijenjati u suštini.

Mnogi problemi koje imamo danas, a evidentno ćemo ih sutra imati još više, posljedica su nebrige o pamćenju. Institucionalizacija pamćenja podrazumijeva stvaranje održivih struktura koje će osigura-

ti prenošenje povijesnih činjenica budućim generacijama. To uključuje obrazovne programe, arhive, muzeje i istraživačke centre koji će dokumentirati i prezentirati našu povijest na objektivan i činjenično utemeljen način. Pamćenje je trajno „institucionalno rješenje». Pamćenje je kad nevoljniku nađeš zanimanje, posao kojim će trajno moći zadovoljiti svoje potrebe. Sjećanje je kad ga tek ponekad nahraniš. Pamćenje traje, sjećanje umire.

Naša kultura sjećanja i pamćenja nerijetko se oslanja na sjećanje na žrtve. Bez hrabrosti i snage da opominjemo i ukazujemo na zločince, mi nečim što jest u osnovi pozitivno, izazivamo negativan efekt, razvijajući kod svog naroda mentalitet žrtve. Nisu naše žrtve ono čega se naši potomci trebaju paziti, nego njihovi dželati. Spominjanje žrtava bez dželata, nasilnika, barbara, proizvodi efekat sudbinske žrtve. Kad nema ubice, ubijeni izgleda kao da je ubijen bez razloga, niotkuda.

Uloga kulture pamćenja ne smije biti usmjerena samo na naše žrtve, nego jasno, glasno, nepokolebljivo ukazivati na ideologije, politike i pojedince koji su zločinački. Na našim spomenicima ne smije se stati na riječi „u borbi za...“ bez naglašavanja „u borbi protiv čega i koga“. Svako spominjanje riječi „ubijen“ nužno povlači i imenovanje ubice. To je potpuna kultura sjećanja i pamćenja. To je kultura pamćenja koja pamti prošlost i preventivno djeluje na budućnost,

koja ne ostavlja prostor implikaciji da se zločini dešavaju samo od sebe.

Osjećam da se sjećanje na odbranu od agresije sve više u stvarnosti preinačuje u vjerski čin i prebacuje u „džamijske avlije”. Ta mi se praksa ne sviđa i ne odobravam je. Vjerske institucije imaju važnu ulogu u očuvanju kulturnog identiteta, ali ne smiju postati primarni nosioci kolektivnog pamćenja. Veliki doprinos bi donio balansiran pristup koji će uvažavati sve aspekte našeg identiteta – i građanski, i kulturni i vjerski. Mi nismo bili borci Islamske zajednice, nego Armije RBiH, legitimne vojske međunarodno priznate Republike Bosne i Hercegovine.

„Islamizacijom“ kulture pamćenja i sjećanja podupire se lažna teza o građanskom ratu, vjerskom sukobu i slično. Bosna i Hercegovina, sa svojim Ustavom, državnim organima, međunarodno priznatim granicama, je naša država i naša jedina domovina. Branili smo je po slovu njenog Ustava i u okvirima njenih granica. Islamska zajednica je, pak, krovna vjerska organizacija muslimana u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Sandžaku, Sloveniji i Srbiji, muslimana Bošnjaka izvan domovinskih zemalja i drugih muslimana koji je prihvaćaju kao svoju.

U ovim razmišljanjima, prisjetimo se i riječi koje nas opominju: „Ne zaboravite, jer zaborav donosi propast.“ Održavanjem svjesnosti o našoj prošlosti, čuvamo i naš identitet, ali i osiguravamo bolju budućnost za generacije koje dolaze.

UZ GODIŠNJICU OSLOBOĐENJA GLAVATIČEVA

Pitali jednom jednog Bošnjaka da li bi ponovo išao u rat, a on im odgovori: „Ja nikad nisam nigdje išao, oni su došli na moj prag, samo sam se branio.” Ova jednostavna istina, izrečena bez patetike i gorčine, nosi u sebi suštinu našeg otpora - borbu za goli opstanak na vlastitom pragu. Ta borba nije bila izbor, već nužnost koja se spustila pred naše kapije.

I, evo, ovdje, u Glavatičevu, u našoj Župi, svaki kamen je svjedok te istine. Svako brdo i svaka dolina nose svoje ratne ožiljke: naša Žljebina, Krstac, Bijelo brdo, Četkov kuk, Lađanica, Kašić, Razić, Dudal, Ribari, Hum, Grušča, Orlov kuk, Striježevo, Planinica, Stidelj, Gaj - svako mjesto ima svoju priču, svoj dan otpora. A naša mezarja, ta tiha svjedočanstva žrtve, čuvaju imena naših šehida uklesana u crni mermer: Bajići, Bahtijari, Biberi, Čolakovići, Čatići, Čiše, Daguđe, Halilovići, Hejubi, Hebibovići, Jazvine, Kašići, Kupusije, Landže, Lavići, Macići, Masleše, Mrnđići, Mušinovići, Pintoli, Smajići, Tinjaci, Tabakovići, Tucakovići - svako prezime je poglavlje u knjizi našeg opstanka.

Mi nigdje nismo išli. Na djedovini, babovini, kućnom pragu smo ginuli braneći svoje pravo na ži-

vot i svoje pravo na smrt drukčiju od one kakvu su nam željeli oni koji su dolazili da nas zatru.

Uzimali su naše ljetine, palili naše kuće, rušili našu džamiju, al' zakratko su na našoj zemlji svoje pjesme pjevali. Na kraju je presudila odlučnost i hrabrost župskih sinova.

Sva spomenuta i nespomenuta prezimena, šehidi i gazije, polja i planine, brda i doline u našim su srcima. Župa je i emocija. Jedinstvena emocija koja spaja sve toponime, sva prezimena, šehide i ratnike, djecu i očeve, majke i kćeri. Župa je i gostoprinstvo i nauk ljudski sa pamćenjem svih onih koji u teškim i bremenitim godinama dođoše da nam pomognu, da zajedno s nama brane, odbrane i oslobode ovu našu zemlju kao što su i mnogi naši sinovi išli i branili druge toprike. I svakog tog borca i svakog šehida pamtimo i zahvalom najljepšom rahmet mu dozivamo. U svakoj jeseni u kojoj se prisjećamo ove oslobodilačke jeseni 95-te rudi mudrost o važnosti sjećanja, o važnosti pamćenja. Jer svjedočimo dosta i o svom i o tuđem zaboravu.

Bogu hvala da se vraćamo i ovakvim povodima. Bogu hvala da se sjećamo oslobođenja a ne ropstva, pobjeda a ne poraza, da smo svjesni mnogih mjesta Bosne i Hercegovine gdje nikog našeg nema ni da ostane ni da se vrati. Za sve nas što smo ovdje rođeni, otišli ili ostali, Župljanima nam se zvati. Župsku prošlost pamtiti i župske uspomene čuvati. Među nji-

ma svijetle imena naših šehida, naših ljiljana, naših gazija.

Šehidima i umrlim saborcima rahmet Božiji, živim borcima ponos i trajno: Hvala vam!

Da nas Bog dragi čuva gdje god da smo zajedno s našom Župom. Župa neće nigdje, čekaće nas da dođemo sami il' da nas donesu na tabutu u njene hareme.

UZ SVEČANO OTVARANJE ŠEHIDSKOG SPOMEN OBILJEŽJA U GRUŠČI

Odozdo rijeka Rakitnica i Riječica, a odozgo klisure Visočice zarobile malo selo Prebilje na oštrom brijegu gdje, kako historija kaže, već stotinama godina kao da se klata u nedoumici gdje da se otisne, desno ka Rakitnici ili lijevo ka Riječici koja bi ga, opet, kojih stotinjak metara niže odnijela u Rakitnicu.

Rakitnica je naoko mala, ali s jeseni i proljeća snažna i opasna rijeka, zato je dobila i ime. Riječica ima mali tok i isto tako malu snagu pa joj se nisu udostojili davati ni neko posebno ime. Znalo se odvajkada, moraš biti jak i snažan da bi postojao, inače nema se na te potrebe trošiti riječi na nekakvo ime.

Gore nad klisurama Visočice, prostiru se čairi - prostranstva života i opstanka. Tu su hiljade ovaca i stotine krava za ljetnih i jesenjih dana punile svoje stomake sočnom ispašom, a zauzvrat darivale mlijeko, vunu i gnojivo. Te grudine gnojiva, što su se ponekad uzdizale i iznad krovova malih, skromnih čobanskih koliba, bile su svjedoci ciklusa života koji se odvijao u skladu s prirodom. Na tim visinama, gdje nebo dodiruje zemlju, stasavale su generacije.

Tu na tim livadama na hitroću su svikavale generacije gordih, snažnih i odvažnih insana što će, kad gdje dalje odu, bit zvani Gruščanima, ili „Rusima“, – nazivom koji ni do dan danas nije izvorno razopučen, je li došao od tog što su, hvala Bogu, brojni ili po onom starom grušačkom dedi što je zaglavio robije u Sibiru pa na pitanje koliki je Sibir odgovorio „Velik, ima ko Prebilji“ a pitalac onda logično izvukao zaključak ako su Prebilji veliki ko Sibir, cijela Grušča je ko Rusija.

Usudom krajolika, ali i voljom raznih politika, Grušča je ostala po strani i od havetnih puteva i od civilizacije. Ta izolacija, nekad prokletstvo, postala je blagoslov početkom 1992. godine. Tada Grušča, kao i mnoga slična bošnjačka mjesta, od zaboravljenog kutka postaje strateška dubina, jedini prohodni pravac i za nazad i za naprijed. U vremenu kada su se putevi pretvarali u zamke, stare staze postale su putevi spasa.

Kad puti postaše bespuća, bespuća postaše puti. Pod strehama grušačkih kuća, u njihovim skromnim sobama, ali sa širokim domaćinskim srcem, našli su utočište mnogi prognani. Ranjeni su na rukama jakih grušačkih mladića preko vrleti nošeni do gradskih bolnica, nalazeći spas i život. Ti isti mladići, na povratku, nosili su na svojim plećima hiljade metaka, granata, oružja i oruđa do prvih linija odbrane. I kad su prve linije padale, Grušča je, hvala Bogu, ostala

naša - svjetionik nade, mjesto gdje smo se mogli pre-sabrati i odlučno pred dušmane stati.

Na linijama odbrane, u bitkama i probojima, u teškim porazima i slavnim pobjedama, svoje živote položili su i sinovi Grušče. Njihova imena, uklesana u kamen i upisana u naša srca, svjedoče o najvišoj žrtvi za slobodu:

MACIĆ (HALIL) ADEM 1968-1992

MACIĆ (HIMZO) HADŽIJA 1969-1992

HALILOVIĆ (MUHAREM) MUSTAFA 1972-1993

MACIĆ (BAJRO) HALIL 1964-1994

HEJUB (AVDO) MUHO 1972-1995

HEJUB (AVDO) MUSTAFA 1970-1995.

UZ DAN DRŽAVNOSTI

„Slatko je i slavno za domovinu umrijeti“ – pisao je često citirani pjesnik Kvint Horacije Flak, u sigurnosti svoje pjesničke sobe. No, kada je došlo do trenutka istine, kada je poezija morala postati stvarnost, pjesniku se, kako je sam priznao godinama kasnije, ‘skršila hrabrost’. ‘Nečasno je odbacio štit’ i sačuvaov živu glavu, demonstrirajući vječiti jaz između uzvišenih riječi i surove realnosti. Ovaj paradoks između idealizma i stvarnosti nije samo historijska anegdota – on se konstantno ponavlja u ratnoj retorici, gdje herojske riječi teku kao voda, dok stvarna hrabrost ostaje rijetka poput bisera. Dobrovoljni davaoci tuđe krvi, ti majstori sigurne distance, izvukli su svoju ciničnu pouku: da bi se moglo govoriti o slavi umiranja za domovinu, potrebno je prvo ostati živ i pustiti druge da postanu heroji.

Naša književna, a posebno vjerska literatura nastala u toku i poslije agresije prepuna je poziva na žrtvovanje, pisanih perom onih koji su rat posmatrali sa sigurne udaljenosti. Statistika je neumoljiva - među tim pozivačima na žrtvu, bilo političarima, ‘pjesnicima’ ili sveštenstvom, rijetko ćemo naći one koji su osjetili miris baruta. Uz patetične riječi ‘Slatko je i slavno za otadžbinu umrijeti’, često se dodaje utješna

opaska: 'Još slađe je za nju živjeti' - posebno sa sigurne distance.

Riječ 'domovina' vuče svoje korijene od latinske riječi *patria*, izvedene iz *pater* – otac. Ta etimologija nije samo lingvistička zanimljivost - ona otkriva duboku emocionalnu i psihološku povezanost koja nas veže za našu zemlju. Po tom osnovu, ja sam prirodom stvari patriota, jer me za zemlju koju zovemo Bosnom i Hercegovinom veže onaj sveti komad zemlje u koji sam spustio svog rahmetli babu. On nije umirao za apstraktne ideale - umirao je za državu Bosnu i Hercegovinu, boreći se za konkretno pravo na život: svoj, svojih bližnjih, pravo na vlastiti identitet i vjeru. Ključno je razumjeti - nije se borio za smrt; kao što se ni ja, slijedeći njegove stope, nisam borio za nju. Borili smo se za život. Smisao borbe je u borbi za život. Prihvatanje mogućnosti pogibije u takvoj borbi nije bilo želja za smrću - bio je to najčvršći dokaz iskrenosti naše borbe za život.

Često čujem kako <nismo isti kao <92>. Ali stvarni problem leži dublje. Kada se život ljudi pretvori u neprestani grč, kada svakodnevica postane samo borba za preživljavanje bez tračka nade u bolje sutra, tada ljudi gube razlog za borbu. <Umrtni narodi nikad se nisu borili> nije samo mudra izreka - to je surova istina. Bori se onaj koji ima za što da se bori, koji jasno vidi vrijednost onoga što brani. Bori se onaj koji ima šta izgubiti, ne onaj kome je sve već oduzeto.

Stoga, ako želimo narod spreman da brani svoje, prvo mu moramo vratiti ono što smo mu oduzeli - dostojanstvo, perspektivu, razlog za život vrijedan borbe. Vratite ratnicima njihov ponos, dajte ostalima razlog za nadu, a Horaciju i njegovim modernim nasljednicima poručite da prestanu s ispraznom poezijom - vrijeme je za stvarnost.

HRABROST NIJE RIZIK – RIZIK JE ŽIVOT BEZ HRABROSTI

U dobru s lošim?

Naša najveća zabluda je vjerovanje da se može biti dobar i s dobrim i s lošim. Iskustvo minulog stoljeća naučilo nas je da unaprijed lošem pružamo dunjaluk, ne bi li nama zapao ahiret. Tu „trgovinu“ čak nazivamo vjerom, mada o njoj takvoj ni slova nema u Božijoj knjizi. „Knjiga“ nas uči da ne možemo služiti dvojici gospodara, a mi, čini se, neprestano pokušavamo biti ugodni i jednoj i drugoj strani, često na račun vlastitih vrijednosti.

Za miran i dostojanstven život nije nužno da nas svi vole, ali jeste važno da nas poštuju i uvažavaju, a ako treba, i da nas se boje. Ideja poštovanja, umjesto straha, zapravo je temelj dostojanstva, što nas dovodi do ključnog pitanja: kako graditi odnos prema sebi i drugima u svijetu gdje su strah i nepoštovanje prečesto prisutni?

Porazno je da, nakon svih genocida nad našim narodom, politička, a u većoj mjeri i vjerska misao ne čini dovoljno da se promijeni ovaj poguban mentalitet. Svjedočenja iz protekle agresije često su očita – Bošnjak i Bošnjakinja nude svoju glavu „na plad-

nju“, moleći dželata da im sačuva djecu. „Oni koji ne poznaju svoju prošlost, osuđeni su da je ponavljaju“. Nažalost, u ovom kontekstu, povlađivanje „đavolu“ da bi se ušlo u „džennet“ ostaje i dalje prisutno u našem odgoju i promišljanju, uprkos tome što Kur'an jasno označava takvu praksu kao izravan put u Džehennem.

Nema boljeg putovanja nego putovanje ka sebi

Naš historijski usud – da smo istok na zapadu i zapad na istoku – uvukao se u naše promišljanje o životu i shvatanju vjere. Pokušavamo nemoguće: biti i tamo i vamo, zadovoljiti i jednu i drugu stranu, ispuniti dva sasvim oprečna očekivanja. Ova oprečnost jedna je od osnovnih karakteristika nas kao naroda.

Svi dok god ne prestanemo s nastojanjem da budemo neko drugi, nećemo se sastati sami sa sobom i jasno vidjeti šta smo, ko smo, gdje smo. Naš put prema istinskom identitetu i vlastitoj vrijednosti počinje razumijevanjem da su naši korijeni, iskustva i stradanja dio naše snage, a ne slabosti. Potrebno je da se suočimo s vlastitim demonima, odbacimo lažne mitove o „trgovini“ između dobra i zla i konačno shvatimo da je istina ono što nas oslobađa.

Samo onaj koji je slobodan od straha može preuzeti odgovornost za svoj život. Ova sloboda je ključna za naš razvoj kao naroda i kao pojedinaca, jer do-

kle god budemo žrtve straha i nepoštovanja, nećemo moći ostvariti svoj puni potencijal.

Jesmo li mi zaista hrabri?

Jedna od stvari s kojima se trebamo suočiti činjenicama, a ne emocijama, je pitanje naše hrabrosti. Toliko je rečeno i napisano, pogotovo u ovom poststratnom periodu, o našoj bošnjačkoj hrabrosti da bi se mogao steći zaključak da smo mi stamen, hrabar, kočeperan i odvažan narod. A, činjenica je, nismo.

Hrabrosti ima u nama, ali je koristimo samo iz inata ili u nuždi, vrlo rijetko kao blagodat preventivno. Hrabrost nije odsustvo straha, već sposobnost da se djeluje unatoč strahu. Naša hrabrost često dolazi do izražaja samo kada se suočavamo s prijetnjama ili nepravdama. Tako da, unatoč njenom postojanju, mi živimo sudbinu plašljivih naroda koji nemaju jasno određene granice sebe i svoga.

Biti hrabar iz inata ponajčešće je ludost. Kako je rekao Aristotel, "Hrabrost je srednja vrijednost između straha i samopouzdanja." Naša hrabrost se ne bi trebala temeljiti na trenucima inata ili nužde. Biti hrabar istinski znači ne pristajati ni na inat ni na nužnost, već imati jasnu viziju i čvrst stav prema vlastitim vrijednostima.

Zato je suočavanje sa vlastitim strahovima i nesigurnostima važno. Strah može biti i motivator, ali

ako ga ne prepoznamo i ne suočimo se s njim, može nas zarobiti u stanju stalne bojazni.

Stoga, umjesto da se oslanjamo na hrabrost koja se javlja iz inata ili nužde, trebali bismo raditi na razvoju istinske hrabrosti koja dolazi iz uvjerenja i svijesti o vlastitim identitetima. Priznanje vlastitih granica i snaga može nam omogućiti da se suočimo s izazovima, s povjerenjem i odlučnošću.

Bojimo li se suočenja sa sobom?

Istok ili Zapad na neposredan način se odražava na naše promišljanje biti ili ne biti, postojati ili ne postojati. Jedni vide opstanak u „istoku“, drugi u „zapadu“. Od svega toga, najčešći rezultat je naše izraženo nepostojanje ondje gdje jesmo, u Bosni i Hercegovini.

Ima nas, a nema, jesmo, a nismo. Nemamo granicu dokle jesmo, a odakle nismo, gdje nam jedna komponenta prevladava nad drugom. Ovaj osjećaj fragmentacije često nas vodi u dilemu o vlastitoj identitetu. Drugi ne znaju šta je u nama, a mi ne znamo šta je u drugima. Ova neizvjesnost nas ostavlja u stanju stalnog traganja za sobom.

Gdje je linija iza koje to što biološki jesmo znači da duhovno nismo? Zašto se radije tražimo tamo gdje nismo, a nećemo tamo gdje jesmo? Osjećamo li ove kur'anske ajete kao da su objavljeni nama ili ne?

„Vaši zaštitnici su samo Allah i Poslanik Njegov i vjernici koji ponizno molitvu obavljaju i zekat daju. Onaj ko za zaštitnika uzme Allaha i Poslanika Njegova i vjernike – pa, Allahova stranka će svakako pobijediti.“ (Maide, 55-56)

Ovaj ajet nas poziva da prepoznamo istinske vrijednosti i oslonimo se na zajedništvo koje proizlazi iz vjerovanja. S druge strane, drugi ajet nas upozorava na posljedice prijateljstva s onima koji su odabrali put suprotan našem vjerovanju: „Zar ne vidiš one koji prijateljuju s ljudima na koje se Allah rasrdio? Oni nisu ni vaši ni njihovi, a još se svjesno krivo zaklinju. Allah je njima pripremio tešku patnju, jer je, zaista, ružno ono što rade: zaklanjaju se iza zakletvi svojih, pa odvrćaju od Allahova puta; njih čeka sramna kazna. Ni bogatstva njihova ni djeca njihova im nimalo neće pomoći kod Allaha, oni će biti stanovnici u vatri, u njoj će vječno boraviti. Na Dan u koji ih Allah sve oživi oni će se Njemu zaklinjati, kao što se vama zaklinju, misleći da će im to nešto koristiti. Oni su, doista, pravi lažljivci! Njima je ovladao šejtan i učinio da zaborave na Allaha. Oni su šejtanova stranka, a oni na šejtanovoj strani će sigurno nastradati.“ (Mudžadele, 14-19)

Koji ajet nas više opisuje, prvi ili drugi? Da li smatramo da se opis odnosi i na nas individualno ili samo na nas kao narod, isključujući lično mene ili tebe? Ova pitanja nas navode na razmišljanje o našoj individualnoj i kolektivnoj odgovornosti. Ako

se identificiramo s prvim ajetom, možda ćemo biti skloniji traženju snage u zajedništvu i duhovnosti. S druge strane, drugi ajet može nas natjerati da preispitamo naše izbore i prijateljstva, te da se suočimo s posljedicama onoga što činimo.

U konačnici, moramo se zapitati: Koji put bira-
mo? Da li ćemo ostati u sferi biološkog postojanja ili
ćemo se usuditi preuzeti odgovornost za svoje duhov-
no postojanje i identitet, kao pojedinci i kao narod?

Pristajemo li na krivicu što postojimo?

U našem okruženju, putem svojih političkih i drugih predstavnika, oba naroda s kojima dijelimo životni prostor insistiraju na svom, po njihovim željama definisanom, punom pravu kao nužnom aksiomu bilo kakvih dogovora. Dok naši predstavnici to njihovo insistiranje vide kao neku vrstu ustupka, u tom shvatanju nude dodatne ustupke s naše strane. Nažalost, ovo implicira da je dogovor za nas neki oblik ustupka, što je duboko porazno.

Skoro je banalna slika koja se crta bošnjačkom narodu da svi drugi mogu bez nas, a da su samo nama potrebni ti drugi. Ova percepcija nebitnosti dovodi do osjećaja marginalizacije, što je krajnje porazno za duh, ideje i samo postojanje bošnjačkog naroda. Bolju budućnost konstantno zakriva upitnošću, ne nudeći nikakvo drugo rješenje.

Ovdje ne vidim problem samo u našim mišljenjima o tome da nam trebaju drugi, već i u unaprijed zauzetom stavu da mi nikom ne trebamo, da nismo važni. Kao da se propitujemo trebamo li i sami sebi. Pristajemo li ovim narativom na osjećaj krivice što postojimo?

Istina je da smo, u zadnje vrijeme, suočeni s odsustvom pravde i jednakosti od strane većine međunarodne zajednice, koja je na sudovima osudila zločine učinjene nad nama. Međutim, u stvarnosti, često se čini da staje na stranu nosilaca istih ideja koje su počinile te zločine. Ove činjenice moramo uzeti u obzir u ovom vremenu.

Isto tako, istina je da smo godinama nakon agresije bili miljenici mnogih dobrotvora i fondova iz istih ovih i drugih zemalja u raznim projektima. Umjesto napretka i stabilnosti, često smo ponudili disfunkcionalnost pravne države i sve druge boljke koje danas nagrizaју naše društvo.

Nikada do sada nijedan vođa, nijedna partija, nijedna „škola mišljenja“ kod Bošnjaka nije izašla s bar jasnom sumnjom da bi mnoge stvari mogle biti i do nas. Kritike postoje, ali su redovno upućene „nekim drugim nama“.

Niko nije bezgrješan, ali nijedno naše „ja“ ne želi da vidi, niti da prizna ikakve greške. Tako greške žive kao siročad bez očeva i majki koji bi o njima vodili brigu. U konačnici, moramo preispitati naše stavove i pristupe. Umjesto da budemo pasivni sudionici u

vlastitoj sudbini, trebamo aktivno raditi na jačanju vlastitog identiteta i zajedništva. Da bismo napredovali, neophodno je preuzeti odgovornost, i kao pojedinci i kao narod.

Između ‘Onih’ i ‘Nas’“

Uz pojačano odsustvo direktnog obraćanja, primjetno je da se zamjenice „ti“ i „vi“ sve češće izostavljaju, utapajući se u neodređene oblike poput „on“, „ona“ ili najčešće „oni“, „one“. Ova promjena u jeziku može ukazivati na širu društvenu distancu i nedostatak osobnog povezivanja.

Na primjer, kada se obraća rudarima na skupu, govornik često izjavljuje: „Rudari su kičma ove zemlje...“ Umjesto da kaže: „Vi ste kičma ove zemlje...“, on rabi oblik koji implicira distancu. Slično se događa kada se obraća imamima, govoreći: „Imami su kičma Islamske zajednice...“ Umjesto da ih direktno uključi, on ih stavlja u treće lice.

Čak i kada se sazovu borci na skup sjećanja iz odbrambeno - oslobodilačkog rata, obraćanje često glasi: „Naši šehidi i borci koji su branili našu domovinu su najbolji sinovi ove zemlje...“ Ovaj način govora stvara dojam da su ti borci neki „oni“, koji su negdje drugdje, a ne prisutni na skupu. U ratnim vremenima, obraćanje je bilo mnogo direktnije: „Vaš zadatak je da ujutro u zoru napadnete prve linije.“ Ovdje se jasno komunicira da su sudionici ti koji imaju odgovornost, a ne „oni“.

Ovo dovodi do pitanja: obezglavljujemo li svoj narod ovakvim načinom obraćanja? Kada kažemo „naš narod“, može se dogoditi da narod pomisli da govorimo o nekom drugom narodu. Kada borcima kažemo: „Naši borci – oni su, ili oni će...“, može se činiti da su to borci koji nisu prisutni, da su negdje drugdje. Treće lice stvara distancu i označava one koji nisu prisutni.

Možda je upravo zbog ovakvog načina izražavanja mi i dalje tonemo u glib. Čini se da nema „njih“ koji će sprovesti rješenja koja znamo i koja imamo.

Naši borci, naše džematlije, naš narod, naše vođe, naši rukovodioci... To smo MI, ne neki „oni“. „Onaj ‘on’ sam ja i ti, ne ‘on, ona, oni, one, ono.“ Ostanemo li bez te svijesti da smo to MI „oni“ nam ništa neće pomoći. Potrebna nam je snaga zajedništva, a to zajedništvo počinje s osobnim obraćanjem i preuzimanjem odgovornosti. Umjesto da upotrebljavamo distancu, trebamo ponovo uspostaviti bliskost kroz jezik koji koristi prvo i drugo lice. Samo tada možemo graditi stvarni osjećaj zajedništva i snage.

Hrabrost u borbi za pravdu

Naši dani i mjeseci su ispunjeni bolnim prisjećanjima na ubijene Bošnjake tokom agresije i konstatacijama da za mnoge od tih zločina još niko nije odgovarao. Čak nisu pokrenute ni istrage. To me nagnalo da se zabavim pitanjem šerijatskih normi i obaveza muslimana po ovom pitanju. Da li je istrajavanje

na procesuiranju zločina i suđenju zločincima farz, sunnet, mendub, mubah? Ko je dužan? Šta činiti ako taj ko je dužan to ne čini?

Je li grijeh ne voditi brigu o kažnjavanju zločina? Skidamo li sa sebe obavezu tek retoričkim podržavanjem i traženjem procesuiranja bez poduzimanja konkretnih radnji? Mnogi će reći da je nepravda ne samo moralni, već i pravni grijeh. Zanimljivo je koliko je sporednih životnih stvari obrađeno, čak do pretjeranih sitnica, dok o ovim, za nas veoma krupnim, životno važnim pitanjima nema jasnih ni razrađenih odgovora i mehanizama.

Dok presuđeni ratni zločinci nad Bošnjacima govore da je „vrijedilo“ i da bi sve ponovo učinili, neki od nas osuđuju izjave onih čestitih među nama koji se usude kazati: „Branio sam i opet ću, ako zatreba!“ Mi u tim izjavama vidimo opasnost, a ne u mnoštvu očitih prijetnji koje su izazvale ovakve odgovore.

Hrabrost koju nužno trebamo nije rizik – kako mnogi to doživljavaju i boje je se. Rizik je, u stvari, život bez hrabrosti, i toga se trebamo bojati.

UZ GENOCID U GAZI

Zašto muslimani šute

Meni nije čudno da muslimanski svijet mlako reaguje na cionističke zločine nad palestinskim narodom. Nema tu pitanja “zašto?”, jer znam odgovor. Zato što možemo imati problema. Zato što nam je “imat problema” opravdanje za sve. Naša nevoljkost da djelujemo često se svodi na teološko odgađanje odgovornosti, smatrajući da su život i smrt odavno prepušteni Božijim rukama. Pobjede i porazi, stoga, postaju nešto što ne zavisi od nas, a ponos nam nije neka vjerska kategorija – budimo realni.

Bio je jedan čovjek u historiji islama koji je prihvatio borbu, svjestan da će ishod biti smrt njegova i njegovih najbližih. Hazreti Husein, unuk Poslanika Muhammeda, odlučio je da se bori iako je znao da će njegova borba završiti tragično. Uvijek sam vjerovao da je to odabrao jer je smatrao da je takva smrt u određenim okolnostima bolja od ikakvog života. Nažalost, taj primjer u našoj misli često nije shvaćen kao pravilo, već kao ekces. Osim malog dijela muslimanskog svijeta, spominjanje tog primjera i danas izaziva osude, pa čak i prijetnje otpadništvom od vjere.

Ovo sve ukazuje na potrebu da se nešto mijenja u našem pogledu na svijet. Kada je rahmetli Satef Hadžić 1992. godine pokušavao izvući oružje iz Pretisa, kažu da ga je zaustavio muslimanski stražar i

rekao da ga ne može pustiti jer se boji za svoj posao. Danas je slična situacija i s našom muslimanskom reakcijom na zločine u Gazi i cijeloj Palestini. Ne volimo što se ti zločini dešavaju, ali ne reagujemo jer bismo tako mogli imati problema. Ti problemi, koji bi bili daleko manji od onoga što proživljavaju naša palestinska braća i sestre, ipak nas obeshrabruju.

Osobina svih zemalja koje su stale na stranu cionista u njihovim zločinima nad muslimanima Gaze jeste da one otvoreno pomažu iste na sve moguće načine, dok je osobina tzv. muslimanskih zemalja ta da im je deklarativna podrška često najveći domet. Kao da je sav islam sveden samo na riječ, a ostalo je muhah (dopušteno, ali neobavezno). U kontekstu arapskog svijeta, neki autoritarni režimi vide Palestinu kao teret. Ne žele učiniti više za Palestinu jer misle da to negativno utječe na njihove odnose s velikim silama. Taj odnos s „velikim“ na dunjalučkoj razini itekako utječe i na naš odnos s Najvećim, na tumačenje Njegove riječi i vjere.

Kako kaže Poslanik: „Ko vidi neku nepravdu, neka je promijeni rukom; ako ne može, neka to učini jezikom; a ako ne može ni to, neka mrzi u srcu, i to je najslabiji oblik vjere.“ Ovaj hadis nas poziva na aktivno djelovanje protiv nepravde, a ne na pasivno posmatranje. Naša dužnost kao muslimana nije samo deklarativna podrška, već konkretno djelovanje koje bi moglo donijeti promjene i pravdu. Zato, umjesto da se plašimo problema, trebali bismo se

suočiti s njima, uzimajući pouku iz povijesti i uzore poput hazreti Husejna, koji je hrabro stao protiv tiranije. Samo tako možemo postići ne samo promjenu u našem svijetu, već i zadovoljstvo i postignuće pred Bogom.

Na čijoj je strani Bog

Vodimo se razumskom kalkulacijom vojne moći Izraela, kao i moći izraelskog lobija u svijetu. S obzirom na to, ne valja nam stavljati metu sebi na čelo, jasno detektujući i vlastiti strah, jer ima se čega bojati. Postavlja se pitanje: šta ako je Bog na drugoj strani i govori: „Bio Sam tlačen, a nisi Mi došao pomoći; bio Sam gladan, a nisi Me nahranio; bio Sam povrijeđen, a nisi Me liječio; bio Sam uplašen i zvao upomoć, a nisi Mi se odazvao.“

Osim toga, ideologije koje su činile genocid nad nama, one ideologije protiv kojih smo do jučer stamenost goloruki ustajali, danas u javnom govoru više „ne smijemo“ takvim nazvati. Kako može biti da zaboravljamo svoje mučenike? Da li osjetite ponekad kada odete na šehidska mezarja da naša braća, babe i šehidi okreću glavu od nas? Dok izlazimo iz njih, čini se da trava uz nišane kroz fijuk vjetra šapće: „Kukavice!“

Mi smijemo jedino pričati o žrtvama, i to će biti sve manje, ali o nasilnicima ne smijemo. “Dopušteno je onima koji su napadnuti da se bore, zato što im je zulum učinjen - a Allah je, doista, kadar da ih pomogne.“ (Al-Hadž, 39) Naša šutnja i pasivnost u suočavanju s nepravdom koja se događa našim braćom

i sestrama ne bi trebale biti način na koji odgajamo buduće generacije gazija.

Hrabrost se ne sastoji samo u fizičkoj borbi; ona uključuje i moralnu odgovornost da se suprotstavimo nepravdi, čak i kada to donosi rizik. „O vjernici, budite strogi u pravdi, svjedočite pred Allahom, čak i ako se radi o sebi ili roditeljima ili bližnjima.“ (En-Nisa, 135)

U svijetu gdje se čini da prevladava sila nad pravdom, mi ne možemo zanemariti svoju dužnost prema onima koji pate. U našem kolektivnom pamćenju moramo čuvati sjećanje na šehide, ali ne samo kao žrtve, već kao primjere borbe za pravdu. Trebamo osnažiti našu volju da se suočimo s onima koji čine nepravdu, da se ne povlačimo u pasivnost.

Kako možemo očekivati da Allah bude uz nas ako se bojimo stati na stranu pravde? „I borite se na Allahovom putu protiv onih koji se bore protiv vas, ali ne prekoračujte granice. Uistinu, Allah ne voli prekoračitelje.“ (El-Bekare, 190)

Stoga, umjesto da se povlačimo u strah i tjeskobu, moramo se uspraviti i odgovoriti na poziv pravde. U tom odgovoru ne smijemo zaboraviti našu odgovornost prema našoj zajednici i prema Bogu.

I ja ne vjerujem da ćemo odgojiti gazije onako kako Allah želi ako budemo ostajali nijemi pred nepravdom. Neka nas vodi hrabrost i odlučnost da se

borimo za ono što je ispravno, jer samo tako možemo očekivati da će Allah biti s nama.

Podsjećanja iz Gaze

Suočeni sa istinskim i potpunim uništavanjem, Palestinci ustaju i viču „Allah je naš Gospodar“. Oni ustaju i izvršavaju molitve na masovnim ukopima. Oni i dalje poštuju stupove islama iako to znači da koriste kišnicu za abdest. Oni ustaju i dalje uzvikuju pozive na molitve.

Ovo su ljudi koji su ili ubijeni ili su preživjeli ubistva voljenih. Mnogi od njih jednostavno čekaju da umru. Oni ne znaju šta će se desiti sa njima. Puno toga nam oni pokazuju dok se historija dešava pred našim očima.

Dragi borci i saborci. Urijetko imamo priliku shvatiti ko smo bili i šta trebamo biti, još manje to drugima objasniti. Ali, evo, sada, dok cijeli svijet gleda ovo divljaštvo u Palestini, upitajte sebe, svog sagovornika, koga se to boji jedna od najmoćnijih armija svijeta?

Boji li se nekog vladara? Boji li se nekog biznismena? Boji li se neke televizijske poznate ličnosti?

NE. Oni se boje običnih, malih ljudi što ih smjerno čekaju u razrušenim ulicama Gaze. Ljudi kojih nema na pozicijama moći, na TV-e, u vladama, kompanijama, izvršnim odborima, direktorskim pozicijama, čelima stranaka. Ljudi koje nisu ni vidjeli nit će ih

većinu iko vidjet. Ljudi koji u svojim pripremljenim zaklonima s improviziranim oružjem čuče i čekaju spremni na smrt. Neki od njih možda čekajući zikre u sebi, neki zikre na prste, neki promiču bobke tespiha, neki možda čekaju uz cigaretu, neki su možda popili koju bobu da to lakše sve podnesu, ali jedno ih karkakteriše: Oni se ne boje, oni su spremni, oni ne kalkuliraju. Njih se boji ta armija i njih se boji cijeli svijet.

Predočimo to sebi, sjetimo se ko smo bili, predočimo to svojim sagovornicima, pojasnimo im gdje je naša snaga i gdje je naša moć s vjerom u Boga i riješenošću ponosnih sinova šehida i gazija. (A na onaj svijet ćemo svi, samo je razlika kako!)

Učimo li iz naših dova

Drznut ću se misliti u ovom vremenu kad za razum kao da nema prostora. Razmišljanje kao da je postalo svetogrđe u sveopštoj emociji boli koju iskazujemo za Gazom, Palestinom, i inače za ummetom. Na svako pitanje strijeljamo pogledom kao da kažemo: “Kako te nije stid pitati u ovakvom stanju?”

Ja sam inače stava da je ovaj ummet počeo slabiti kada je teologijom počeo tumačiti uzroke i posljedice vojnih poraza, gladnih godina, nerazvijenosti, tjelesnih i duševnih bolesti. Tada su vojskovođe, ekonomisti, prirodosnalci, liječnici, fizičari, hemičari, biolozi, geolozi nestali sa scene, a naš ummet je čučnuo. Tu i tamo dizali su se pojedinci, ali mehanizam ummeta postao je preglomazan i prekompliciran aparat koji ne može adekvatno i pravovremeno reagovati. Umjesto stotinu godina unaprijed, mi tumačimo događaje stotinu godina iza njihova dešavanja. Znamo daleku prošlost i vrijeme pred Sudnji dan, ali sve ostalo nam je razilaženje.

Učimo dove za Palestinu, ali učimo li išta iz tih dova? Ako je gledati opis stanja u kojima se dova prima, mislimo li da smo bliže Bogu za primanje dove od onih na koje izravno bombe padaju i koji sigurno dove uče?

Zašto im se Bog ne odazove? Da li uz dovu treba još nešto? To je jako bitno pitanje za nas u Bosni, koji nismo daleko od stanja u Palestini. Za odbranu smo pripremili samo dove i naše aminanje, koje, kako možemo naučiti iz događaja u Gazi, kada nije popraćeno i ostalim potrebnim sadržajima, donosi samo “El Fatiha”.

Po teološkom tumačenju, jaka vojska izlazi samo iz džamija, ali po stvarnosti ta vojska iz džamija gubi od daleko naoružanijih i opremljenijih vojski koje u džamije nikako ne ulaze ili ulaze da bi ih rušile. Znači li to da pored džamije treba još nešto, kao što i pored dova treba još nešto? Naravno da treba i niko to ne negira, ali ne radi se na tome.

Znači li nam išta primjer iz sure Jusuf da se sedam gladnih godina može mudro premostiti sa sedam rodnih? Ajeti o pripremi snage protiv snage, poput onog u suri El-Enfal: “I pripremite protiv njih što možete od snage i konja za jahanje, da biste odvratili neprijatelja Allaha i vašeg neprijatelja,” naglašavaju potrebu za pripremom i snagom. Naš narativ je gotovo stopostotno teološki. Šta od mog statusa i moje emocije imaju mučenici Gaze konkretno? Da su žal i emocije mogle pobijediti neprijatelja, pa svako od nas bi ga ‘92. pobijedio nakon sve one patnje koju smo dočekali i svjedočili. A odbranili smo ono gdje smo pored emocija imali i snagu, oružje, mudre vođe i smjele obučene i naoružane ratnike. Naša dova nema snagu jer mi u nju ne vjerujemo. Ona sumnja

koja nam se javi po pitanju njenog uslišanja u stvari je odgovor na našu dovu, znak da je dova primljena na “nebeskom šalteru”, ali fali jedan papir (ili više njih) da bi bila ispunjena. Fali organizacija, angažman i ostalo što je u našoj moći.

Tek onda kada naša spremnost bude ravna spremnosti drugih, možemo računati na prednost kroz našu dovu. Dova samo radi dove, često donosi kontraefekat. Dove su nekad glasile “Bože, pomози mi” jer su podrazumijevale da onaj ko uči već radi na nečem pa mu treba pomoć.

Bog je dao vojsku koja može odbraniti potlačene u Gazi i svugdje u svijetu; skoro dvije milijarde nas ima. A mi, pored toga, tražimo od Boga da On to sam riješi.

Ako vidim da se priprema rat, radije ću krenuti za čovjekom koji otvara knjigu o umijeću i tehnikama ratovanja, nego za teologom koji će otvoriti teološke čitabe. Uistinu, “dova je ibadet”, ali važno je da se dova ne svodi samo na riječi. Kako je Poslanik, alejhi selam, rekao: “Zamislite se u svojim dovama, jer Allah ne prima dovu iz srca koje je nemarno”. Ovaj hadis naglašava da dova bez akcije može biti nedovoljna. Svi smo svjesni da se mnogo toga može promijeniti kada naše molitve postanu popraćene djelima.

Osnažimo svoju zajednicu i podržimo jedni druge. Naša snaga leži u tome što se okupljamo i radimo zajedno, jer uistinu, “Oni koji se bore na Allahovom

putu nisu ni mrtvi ni utonuli, već su živi” (El-Bekare,154).

Naša dova treba biti snažna i aktivna, a samo tako možemo ostvariti promjenu u svijetu koji nas okružuje. Pozivam sve nas da razmislimo o vlastitoj ulozi u promjeni i da se upitamo: “Kako možemo učiniti da naše dove postanu djelotvorne u borbi protiv nepravde?”

Naša odgovornost i promjena

Ništa nas društveno ne unazađuje kao osjećaj da smo centar svijeta i da je neko drugi dužan voditi brigu o nama. Kada pričamo o našim, bilo društvenim, bilo ličnim problemima, često ne uzimamo u obzir probleme drugih. Tako nam je svaki problem katastrofa. Svaka sudbina težak usud. Opšti pogled koji kreiramo je da smo pod nekim prokletstvom. Projiciramo sliku bošnjačke jadnosti i smotanosti u odnosu na narode oko nas, a ta slika nije istinita.

Mislimo li da je jednom Srbinu lakše? Hrane ga pričom o velikoj Srbiji, dok prostor na kojem, uslijed takve politike, živi, postaje sve manji, a zalogaj sve posniji. Prostori sa hrvatskim življem također postaju sve pustiji. Ne znači to da je time nama stanje dobro, ali ne znači ni da smo žigosani u nekim svojim društvenim i individualnim problemima. Žalimo se na razjedinjenost, ali kakve koristi od ujedinjenosti u pogrešnim ciljevima, kakvu vidimo kod nekih oko nas i kod mnogih među nama? Okrivljujemo stran-

ce i stvaramo strah od zlih nauma nekih jakih s vana prema nama, a u isto vrijeme iskazujemo podršku ideji da samo stranac može održati ili neodržati ovu zemlju.

Poređenje i odgovornost

Ako se ne želimo porediti s onima ispod nas, na osnovu čega mislimo da imamo pravo porediti se sa onima iznad nas? Onaj ko gleda ispred i iznad sebe ne kalkuliše pri tome sa svojim pregnućima i naporima, niti čeka pomoć nekoga drugog. A mi kalkulišemo, stalno se okrećemo na neki Istok i neki Zapad. A drugima smo uvijek manje važni nego sebi; to je prirodna logika. A koliko smo važni sebi? Imamo li sebe ili smo samo skup dva miliona "JA"? Ako smo razjedinjeni, ko je razjedinjen? Kažemo političari, ali oni postaju bitan faktor samo kada im narod da glas. Znači, mi smo razjedinjeni. Ja i ti smo razjedinjeni, od mene i od tebe sve počinje.

Korijen problema

A što smo razjedinjeni? Ja bih da budem i *ja i ti*; ja bih da uzmem i svoje i tvoje. Problem ne može biti samo "gore". Gore mu je krošnja, korijen mu je u mom i tvom "JA".

Možda bi trebali učiniti promjenu u pitanju odnosa jednih prema drugima. Od zavidnog "ne imao ko ni ja" da pređemo u afirmativnu dovu "imamo i ja ko i on". Od "šta ćeš ti meni reći?" do "*de mi, Boga ti, pokaži da i ja znam...*".

Ništa od ovoga nije za kuknjavu, ali ono što dozivamo može nam se odazvati. Često ne možemo utjecati na snagu neprijatelja, ali možemo na svoju slabost. Allah kaže u Kur'anu: "Allah neće promijeniti stanje jednog naroda dok oni sami ne promijene svoje stanje". Promjena počinje od nas samih, od naših odnosa prema drugima. Ako želimo vidjeti promjenu u društvu, trebamo prvo promijeniti sebe i svoje stavove. U tome leži prava snaga i moć da se suočimo s izazovima koji nas okružuju.

Kada se okrenemo jedni drugima s empatijom i podrškom, gradimo snažniju zajednicu. Naša snaga leži u zajedništvu i solidarnosti, jer "vjernici su kao jedan tijelo; kada jedan dio tijela osjeća bol, cijelo tijelo reaguje"

Vrijeme je da prestanemo projicirati slike jadrnosti i počnemo djelovati kao zajednica koja se međusobno podržava. Zajedno možemo prevazići prepreke i izazove, jer "Uistinu, s teškoćom dolazi olakšanje"

Često ne možemo utjecati na snagu neprijatelja, ali možemo na svoju slabost.

Vežanje deve

Naša deva je odvezana, a sve je manje onih koji je istinski traže. Kćerka, četvrti razred osnovne škole, pita me da li Izraelci ubijaju i svoju djecu ili samo muslimansku?

“Bi li ubili i mene ako im slažem da sam njihova?” – pita me, jasno dajući do znanja da je vijesti koje čuje dotiču i plaše, te da traži odgovor koji bi ublažio njen strah. Ne pričamo kod kuće o dešavanjima u Palestini. Pričaju dječaci u školi.

“Je li kod nas bio rat?” – nastavlja s pitanjima dok čekamo njen omiljeni kolač u slastičarni Oaza.

“Jeste, dušo, bio je.”

“Jesu li ubijali djecu?”

“Jesu, dušo,” odgovaram, pokušavajući odlučiti koji je odgovor bolje dati djetetu tog uzrasta – istinit ili lažan.

“Je li iko branio djecu?”

“Jeste, dušo.”

“Je li tvoj babo zato poginuo?”

“Jeste, dušo.”

“On je branio tebe?”

“Jeste, dušo.”

“Ti ćeš braniti mene, je l’ de?”

“Hoću, dušo,” odgovaram i okrećem glavu prema zidu, glumeći da kašljem. Ne volim osvijetljene prostore jer se u njima jasno vide suze u očima.

PJESME

IMA JEDAN

Ima jedan Muhamed,
deset minuta prije sabahskog ezana
pošalje poruku ahbabima:
“Hoćemo li na kahvu poslije sabaha?”
Ima jedan, nazove svake hefte
rodbinu koju ne viđa,
da vidi kako su, kako im čeljad.
Ima jedan, opet,
pita kako žive,
ako šta treba, veli: “Tu sam, da znate.”
Ima jedan, siromašan,
ali na svaku sergiju
spusti makar marku.
A jedan, isti Muhamed,
imućniji od ovog prvog,
instalirao online plaćanje,
samo da može uplatiti na POMOZI.BA.
A ima jedan, nije Muhamed,
Hasan je,
jedva čeka da pomiri dvojicu.
Opet, jedan Husejn,
dušmanu bi oči izvadio
kad mu u Muhameda dirnu.

Imaju i jedna Fata i Hata,
vazda vesele ćehre,
šta god čuju, viču:
“Biće dobro, ako Bog da!”
Ima jedan, malo ga ko pozna,
kad čuje za nečiju tegobu,
po cijelu noć uči dovu
da Allah olakša.
I jedan Osman,
zakolje kurban
svaki put kad ko na Bosnu
ružno progovori.
Ima jedan Dževad, bez noge,
i nimalo mu nije žao.
Kaže: “I drugu bih dao za svoj narod.”
Ima jedna Hava,
majka šehida,
vazda salavate donosi
i blagosilja Dževada i njemu slične.
Ima jedan što baška voli petak.
Otvori fejsbuk i svima napiše:
“Džuma mubarek olsun!”

KOLIKO JEZIKA RAZUMIJEŠ

Možeš naučiti arapski, perzijski, turski...
Parlati francuski, šprehati
njemački, spikati engleski,
sto jezika i još stotine drugih – možeš naučiti,
Ali gladnoga ćeš razumjeti glađu,
žednog žeđu,
tužnog tugom,
dužnog dugom,
slijepog tamom,
usamljenog samoćom,
gluhog tišinom,
zabrinutog brigom,
uplakanog suzama,
bolesnog bolom,
porobljenog čemerom,
zaljubljenog čežnjom.

Jedno je znati šta je vatra vrela,
drugo je sam plamenom biti.

ČUDO SMO

Ne trebaju nama demoni mraka
ni živi mrtvac,
ni kultne scene filmskih horora.
Od najstrašnijih noćnih mora
mi smo proživjeli jezivije dane
i dublje noći,
svezanih ruku, bez ičije pomoći,
ostavljeni, izdani od cijelog čovječanstva –
pred ludilom vođa svojih,
pred zaluđenim komšijama
s krvavim srcima i hladnim kamama.
Vadili su nam utrobe,
palili umove, kuće, bogomolje,
a čudo je, zaista,
da danas uspravno hodimo,
da pričamo, smijemo se, živimo,
da još Boga molimo.

Čudno je da nismo krik,
da smo bol sama,
da smo skinuli sa sebe ljudska tijela
i ostavili očnjake
da se bjelasaju u beskonačnoj tami,

da lutaju u vječnom lovu za vratom, za srcem,
za krvlju.

Tako bi bilo, tako uvijek biva
kad čista vjera napusti ljude,
kad čovjek Boga zaboravi.

Ali sačuvala nas je vjera i nada –
žrtve su naše sjemenje dženetsko,
kao što su ruke zločinačke
džehenemske klade.

Vatra nikad vodu ne voli,
a voda uvijek vatru nadvlada.

BEZGLASJE

Tražio sam riječ i našao tišinu
Ja nisam b e z r i j e č j e
Samo b e z g l a s j e
Kaza mi
Kad se upoznasmo
Riječju bez glasa
Rukovanjem bez dodira
Poznanstvom bez imena
Susretom bez mjesta.

DŽEMATSKI HALOVI

Mlad imam, svršenič arapskog fakulteta
smetnuo na akšamu bosanske adete
učenja sura „odozgor prema dolje“
pa na prvom rekjatu, poslije Fatihe
proučio suru Nas.

Dedo, odmah iza njega, u safu
poče kašljati i puhati na nos
Škripi zubima i bori se da ne progovori.
A kad imam nakon Fatihe
drugog rekjata zastade
da džemat izgovori amin
dedin jezik ne izdrža
„Šta'š sad, sokole!?“
pobjednički uzviknu!
I dok je imam učio suru Nasr
dedo zamače preko džamijskih vrata
Melodičan glas imama
i njegovo „Tobe ja Rabbi“
uzdizali su se
k vrhu munare...

U RAJU NIŠTA NOVO

Mladu muallimu u seoski džemat
poslali da vazi tokom ramazana
Dvoje-troje djece i pet – šest nana
Sve što je spremila o emancipaciji
pravima žena i pogrešnoj interpretaciji
ne pije joj vode
pa vaz tako, tematski na ahiret ode

Nakon opisa kabura
strašnog dana sudnjega
dotače se nimeta i ljepota dženetu

Jedna nana uzdahnu, druga ruku podignu
„Muškarci će imat hurije,
šta je s nama ženama?“

Muallimi drago da ima i pitanja
i da na njih odgovorit umije:
„Svaka od nas imat će jedan dvorac barem
i svom čovjeku bit ćemo glavne hurije...”

“Ma jesi li ti sigurna, da nije kakva fula
Zar i tamo, opet, Muharem?
Sa sjetom u glasu, javi se nana Đula

CIRKULACIJA

Da smo njivu dijelili uzduž,
ni ja ni buraz ne bi imali gdje
kuću načuturit.
Vako jesmo — i ja, i on.
Ja, ko stariji, uzeo desno,
gledajuć s puta,
on lijevo.
Ja svoju gradio u hladu,
on svoju na suncu.
Meni tad bilo lakše,
njemu sad.
A nije ni do mene, ni do njega —
do Pakline je, do kretanja Sunca.

Ima to veze što je Zemlja okrugla —
da je ravna, ko što neki vele,
i moja bi na suncu bila,
ali nije.
Ima ta zakrivljenost.
I nema lijeka, osim da je kako Paklini
Vrh osijeć'.
Eto. Ne mogu dušu griješit' —
s proljeća i meni ogrije gornji sprat,
Allah bi pašaz bio pa sig' čijoš jedan,
to rek' mi je, brat mi je.“

Napravi pauzu, pomjeri francuzicu ka zatioku,
povuče dim jakog duhana s izrazom lica,
„Tako je kako je — šta ćeš.“

A u priču smo ušli radi drva.
Koliko koji nas izloži za godinu.
I radi kapa,
koje nosimo i u po ljeta —
jer imamo probleme sa sinusima.
Možda nije ni do sunca, ni do osojčine,
ćelavi smo oba,
a u venama od osamnaeste
taložimo nikotin.

„Loša nam cirkulacija — to ti je!“

SLIKAR

Hasan nikad nije postao
poznato slikarsko ime.
a talenat je bio, malo je reć’.

„Nemam ja bezobrazluka za karijeru,“
znao bi reći,
kad mu se baš nakupi u duši.
i tad samo odabranom ahbabu.

„Nemam ja snage da slikam život
u njegovoj nagosti.
I babine sam, žicom vezane,
na pet mjesta pukle čizme,
u kojima je poginuo,
oslikao ko da su oficirske.
a i lice mu, ko da je u me gledao,
a ne u smrt.

Današnje galerije traže bol. Žuč.
Nutrinu. Prljavo i naopako.
Ja to nit hoću, nit mogu.
Mene je mejtef odgojio,
i mater moja kući,
da ne pokazujem

ni prokinutu petu na čarapi,
kamo li jad i čemer našeg nefsa...“
Govori smireno, s rukama u krilu.
Upravo je došao s rađe.
Oko noktiju mu nema slikarske boje,
samo crvenkasti prah ljepila za keramiku.

„Kad je podloga dobro urađena,
mogu banju završit' za dva dana!“

Na zidu iznad njega slika:
na slici naše selo,
u selu stog,
oko stoga seljani u žurbi.
Tamo, iza Koma, crni oblak —
Samo što nije udarilo.

ODSRCAVANJE

U Konjicu
na klupi kraj staze
koja vodi na Vrtaljicu
trošeć želju za kondicijom
taman u pola strane
kad mi je entuzijazam
već dobrano splahno,
ugledah dvoje mladih.
Ona mu nešto reče šutke
a on u nju pogleda glasno.
„Selam, efendija, evo mi malo
Alejkumu selam, evo i ja“
Prirode u mladosti bilo je uvijek
Al mladosti u prirodi danas je tanko
Ostaše iza sastavljeni srcem
Ja nastavih k vrhu
Rastavljajući se od duše

(Dobar sam dušak posjedio gore
dok mi se koprcanje u grudim ne smiri
i pod tim dojmom na um mi panu
Ima li neka zdravstvena studija
Koliko je opasno voljet uza stranu?)

MURAT HALIDOV

Murata je krasilo nekoliko oprečnih osobina
Među kojima je prednjačila ona
Da koliko je volio pojest
Toliko nije volio radit
Od hrane je birao meso
Od mesa ono suho
Babo Halid se žalio komšiluku
kako mu cijelu pastrmu sam pojede
To ga je naljutilo da je na novu sušnicu
Stavio lanac i katanac
„Nećeš, majčin sine, kad ti hoćeš
Nego kad ti ja dam“
Plaho je to Muratu teško palo
Koliko je volio suho meso
Još više nije volio da mu se nešto zabranjuje
Dva dana mu je babo likovao
A on u kafani mislio šta će i kako će

Murat mislio, Murat smislio.

Treće jutro na Halidovoj sušnici
osvanula dva katanca...
Snijeg pao i okopnio, zima bila i prošla
Nakon dugo vremena ostala samo izreka
„Ako će Murat pitat Halida
Pitat će i Halid Murata“

RIJEČENJE

Je li kamenu studeno,
I boli li zemlju
Kad ga iz nje vadimo —
Kao nas što boli
Vađenje zuba?
Dere li voda obale,
Ili one miluju vodu?
Ima li anestezija
Za slobodu?
Je li poezija bez smisla
Smisljena ili besmisljena?
Trebaju li postavljati pitanja
Ili davati odgovore?
Zašto istom riječju Englezi vole,
A Bosanci love?
U kakvoj su vezi ljubav
I buvlja pijaca,
Ako se istim slovima pišu
Lav i val, pura i rupa,
Glava i vlaga?
I kad smo već kod toga,
Je li riječ stvorila čovjeka,
Ili je čovjek riječ?

NERETVA

Volio sam tu rijeku,
ljeti kad oseknu joj vode,
s jeseni kad obale razgargaša.
I zimi kad hukom prijeti u bjelini.
I s proljeća kad se razobada.
Volio sam je bistru i čistu,
tihu i brzu,
modru i mutnu.
U tihacima, kao i u brzacima...
Obje njene obale cijelim tokom,
svaku krivinu i vir.
Volio sam je i govorio da je volim;
i njen pijesak,
pastrmke,
klenove
ade,
zajedno s pritokama i otokama.
Ona je nekad voljela što je volim.
Nekad bjesnjela na to.
Nekad - kao da joj bješe svejedno,
nekad puno,
nekad malo.
Nekad je obijesno znala proteći
i ne pogledavši me;
nekad prigovoriti da i nemam

druge rijeke koju bih volio.
Nisam joj nikad prigovorio.
Nisam joj nikad rekao
da sam za dugih odsustvovanja
gledao i Nil i Gang,
Eufrat i Tigris;
za dva puta pogled
preko Amazona bacao.
U čeličnoj ptici preletio
skoro sve rijeke svijeta...
Volio sam tu rijeku u čovjeku.
Volim je i danas,
cijelom dužinom obala,
s pritokama i otokama,
mutnu i bistru;
kad me pusti da se u njoj ogledam,
i kad zastane da se ogleda u mojim očima.
I bez tog.

(Nekad sam sve rijeke njenim imenom zvao.
Danas su sve one samo rijeke,
a jedino mi je ona Neretva.)

EVO ŠTA SAM

Ja sam behar kliških polja,
što miriše Neretvicom
Ja sam osjen iz Dočine
hladan vjetar Lukomira
Ja sam kruška jeribasma
klen, pastrmka, brza srna
Ljeljen gordi s Visočice
oči krupne komske Župe
Ja sam griva na konjiću
Što je ovdje davno stao
kora mraza sa Boraka
vojnika što je život dao
Priča tajna sa Ljubine
potkovića za Zvekuše
tihi oganj sniježnog Prenja
topli prsti i prstenja
Žubor Ljute, Trešanice
pisak voza iznad Šunja
torba hitre čobanice
glatka struka ispod gunja
Vez sam ruže u drvetu
vrh alema na munari
peć topla zimske noći
vrela plata, sulunari

Svodni kamen u ćupriji
srednje ime zemlje ove
slana voda u turšiji
grad Konjicom što se zove
Ja sam dijete Nere Etve
Konjičanin po rođenju
Ja sam klasje rodne žetve
pjesnik duše po voljenju
Ja sam Zuko i Sejfulah
Ja sam Kasim, ja sam Lazar
I Melika i Tatjana
I Hatidža i Fatima
Ja sam priča od davnina
Ja sam danas koje traje
Ja sam vjetar sa planina
Koji rumen nebu daje
Ja sam bio, ja ću biti
sa Neretvom u grljenju
da je štitim, da me štiti
da živimo u voljenju
Ispod križa i bašluka
ispod snova i jastuka
kitim priče iz prošlosti
u osmjehe budućnosti.

UZGREDNA

U nevolji ćeš naći svašta,
Jer ogoli svako srce,
I prokaže svaku glavu.
Ako budeš poput trna,
Stvarnost će ti biti crna —
Jer on kači sve što priđe.
Ako budeš poput pčele,
Što na čisto samo slijeće,
Naudit ti ništa neće.
Od topline osmijeh klija,
Od hladnoće srce zebe.
Ti proberi — da l' ćeš uzet'
Ono što ćeš morat' nosit',
Ili ono što će nosit' tebe.

ZNAKOVI

Vidiš — ptica prolijeće,
Vidiš — rijeka protiče,
Vidiš — oblak promiče,
Kap te kiše dotiče.
Plavo nebo prostrto,
More sinje, duboko —
Ko li ga je uzdig'o?
Ko li ga je izlio?
I kad oči otvoriš,
Čime pogled ispuniš?
I kad daha udahneš,
Šta u grudima osjetiš?
Ima l' išta na dunjaluku,
Da je čovjek stvorio?
Zvijezdu jednu na nebu,
Da je rukom užeg'o?
Jučer si se rodio,
U čem si se zatekao?
Sutra mejit umireš,
A opet se opireš.
Nemoj da se oholiš,
Boga tražiš da vidiš,
A o znacima Njegovim,
Ne želiš da promisliš.

PODSJEĆANJA

S tegobama, nevoljama
koje život nekad sprema
podsjećaš me na istinu
osim Tebe moći nema
Da mi nisi uz'o slasti
koje držah kao malo
progledao nikad ne bih
to mi Te je zaklanjalo
Muka rađa olakšanja
jer istine sunce granja
iz objesti i nemari
kad se insan izoglavi
Slijepe oči otvaraš mi
i zablude otklanjaš mi
a ključ nade na paluku
kroz istigfar ostavljaš mi
Primi moja pokajanja
I zahvalnost za sva stanja
a i stanje zahvalnosti
dar je Tvoje samilosti

POGLEDI

Noć na dlanu prinosi mi
što dan nikad ne bi mog'o
Jata zvijezda i daljine
bez tame su nevidljive
I Belkisa štovala je
Sunce Bogom smatrala je
dok Sulejman ne učini
Vodu gazi njoj se čini
I od bržeg ima brži
Nije vatra sve što prži
Plamen lažne vjere gasi
Prijesto uze da je spasi
I ona se tad postidi
što podiže svoje halje
Danju se bolje vidi
al' s noći se gleda dalje
Bez Allaha moći nema
niti znanja kom On ne da
Džin svjedoči "Ko da i sad
Sulejmanov štap nas gleda"

LA ILAHE ILLALLAH

Kada duša oteža
Strepnja grudi obuzme
Put nebeskog mladeža
Ašik oči podiže
I mjesec je siročče
Bez sunčeve svjetlosti
Baš ko insan nejak je
Bez Božije milosti
Brigam tijesne haljine
Strah užego fenjere
Samo srce izlaz zna
La ilahe illallah
Samo srce izlaz zna
La ilahe illallah
Tijelo traži kuvveta
Čelom na tlo spušta se
Sedždu čini Jednome
La ilahe illallah

La ilahe illallah